

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ

**В. І. ПЕРЕВОЗЧИКОВ,
О. А. ТИМЧИК,
Ю. М. ЖУКОВА**

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ:
ПОЛІТИКА РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ**

Навчальний посібник

Київ • КНТ • 2012

УДК 330.1 (075.8)
ББК 65.01 я 73
П 27

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних
закладів (Лист № 1/11-11831.1)*

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Інституту лідерства та освітнього законодавства
Київського університету імені Бориса Грінченка*

Рецензенти:

РИБАЛКІН В. О. – доктор економічних наук, професор,
ЗБАРСЬКИЙ В. К. – доктор економічних наук, професор.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ГЛАВА I	
Роздержавлення власності – основа переходу від централізованого планування до державного регулювання економіки	5
ГЛАВА II	
Державна політика формування економіко-правового механізму роздержавлення	62
ГЛАВА III	
Розвиток державних концепцій реформування відносин власності	125
ГЛАВА IV	
Теоретичні підходи та практика управління державною власністю	209
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	261

АНОТАЦІЯ

ВСТУП

Проблеми, пов'язані з дослідженням і викладанням питань відносин власності в економічній системі посідають чільне місце при вивченні економічної теорії. Це питання включає аналіз процесів зміни економічного змісту та юридичної форми, які відбуваються в умовах трансформації суспільства.

Одним з таких процесів є заміна суспільної форми власності іншими роздержавленими формами.

Перехід економіки України до ринкових відносин базується на докорінних змінах у системі відносин власності, її внутрішньої структури, механізмів економічної реалізації власності та процесів управління.

У рамках вивчення економічної теорії дослідження процесу роздержавлення історично й логічно починається з державної політики у галузі відносин власності, і теоретичний аналіз саме цієї політики надає можливість розширити поле вивчення даної проблеми.

Навчальний посібник «Економічна теорія: політика роздержавлення» складається з чотирьох тем. Логіка і структура їх вибудована таким чином, щоб послідовно, у методологічному і методичному аспектах викласти читачам внутрішній зв'язок процесів трансформації власності.

У роботі розглянуті питання роздержавлення власності – основи переходу від централізованого планування до державного регулювання економіки; проаналізована державна політика формування економіко-правового механізму роздержавлення; викладені основні державні концепції реформування відносин власності; розглянуті теоретичні підходи та практика управління державною власністю.

ГЛАВА I

РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ВЛАСНОСТІ – ОСНОВА ПЕРЕХОДУ ВІД ЦЕНТРАЛІЗОВАНОГО ПЛАНУВАННЯ ДО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Аналіз становлення форм і методів державного регулювання економіки в Україні історично та логічно починати з відносин власності, які трансформують роль держави в економіці. Такий теоретичний підхід відрізняється від концепцій, які пов'язують регулюючі дії держави з вадами ринку, а не із системою та домінуючою роллю власності в суспільстві. Тобто регулююча роль держави

збільшується чи зменшується не з ринковою недосконалістю чи з досконалістю ринку, а в нашому розумінні виходить з того, що держава є невід'ємною частиною функціонування суспільного капіталу. І як конкретне ціле, вона, держава, виконує широке коло державно-політичних, державно-правових відно-

Вади ринку – це умови, за яких ринковий механізм не забезпечує оптимального використання ресурсів.

- 1) неспроможність конкуренції (для нормального функціонування ринку повинна бути присутня конкуренція, але в процесі концентрації капіталів утворюються монополії, які згодом підривають конкуренцію, створюючи загрозу існування самого ринку)
- 2) нездатність ринку забезпечувати людей суспільними товарами
- 3) зовнішні ефекти (екстерналії) (коли дії суб'єктів ринку завдають шкоду або благо іншим)
- 4) неповнота ринку (дефіцит товару, технології)
- 5) недосконалість інформації (породжує диктат виробника чи споживача)
- 6) економічна нестабільність (пов'язана з циклічним характером розвитку економіки)

Наявність вад ринкового саморегулювання зумовлює необхідність державного регулювання економіки.

Суспільний капітал – це здатність спільноти до роботи в групах і організаціях, заснована на спільній системі цінностей. Реалізувати соціальний капітал можна, конвертуючи його в інші значимі форми капіталу, зокрема, у економічний капітал. З іншого боку, набуття соціального капіталу вимагає вкладення економічних, культурних, символічних ресурсів. Суспільний капітал так само є підставою сучасної політики.

син, економічний зміст яких залежить від процесів виробництва та відтворення суспільного капіталу в умовах домінуючих форм власності. «Неринкова економіка» взагалі, як така, втратила свій первинний реальний зміст, бо ринкові структури трансформувалися так, що від колишніх їх форм і методів регулювання майже нічого не залишилося, а стійка тенденція зростання усупільнення капіталу є загальноекономічною основою, з якої об'єктивно виростає та функціонує регулююча функція держави.

Такий підхід дає можливість пояснити, яким чином у неринковій соціалістичній економіці України зародилася та виникла форма управління з боку держави іманентна лише державам з так званою «ринковою економікою». Є й інше питання. Зокрема, треба пояснити, які були для цього причини. Державний соціалізм являв собою структуровану на державній власності систему, яка постійно шукала надійну траєкторію свого розвитку, використовуючи у рамках централізованого планування різні теоретичні та практичні конструкції: від жорсткого директивного планування й адміністративного контролю до використання товарно-грошових і ринкових стимулів. Еволюція відносин соціалістичної власності несла в собі, як відомо, протиріччя між всебічною владою Держплану, – соціалістичного планування та «госпрозрахунку» на державних підприємствах. Це протиріччя протягом десятиріч минулого ХХ століття реалізувалося шляхом різних за змістом і напрямом економіко-політичних реформ. Але з ряду обставин, які достатньо проаналізовані у радянській і пострадянській науковій літературі (див. праці проф. В. Рибалкіна), реформи так і не змогли реалізуватись і довести як переваги державного централізованого планування, так і переваги загальнодержавної, народної власності.

Так, основою для роздержавлення був не ринок, не «ринковий соціалізм», а загальна «народна власність», яка в практичній площині приймала форму державної. Тому кожна критична спроба переосмислити це положення з позицій регресивного методологічного і теоретичного аналізу не змінить історичного факту, не змінить історичну епоху, суть якої було усупільнене виробництво, монополія держави на засоби виробництва, що і є вихідним початком для процесу роздержавлення.

Проблеми, пов'язані з роздержавленням власності та її наслідками, є ключовими для розуміння створюваної економічної системи, оскільки, незалежно від тлумачення сутності роздержавлення, його

методи, принципи та механізми, вплив власності на господарське життя нації є визначними в оцінці руху розвитку суспільного капіталу держави та можливостей її економічного зростання.

В останній період в Україні відбулися фундаментальні зміни у політичній та економічній орієнтації. Тому аналіз змін у соціально-економічній основі роздержавлення, в широкому розумінні цього поняття, дають можливість осмислити її вплив у теоретичному плані та зрозуміти деякі мотивації формування державного регулювання економіки нового типу, переходу до її державного регулювання.

Цілком можливо, що основоположним фактором, який змінив характер і джерела розвитку національного господарства, став процес роздержавлення власності або, інакше кажучи, процес перетворення усупільненого капіталу. Поки що без оцінки спонукаючих мотивів роздержавлення можна констатувати той факт, що переуступка майнових прав держави приватним особам, передача функцій суспільного обслуговування приватному сектору або звуження сфери діяльності держави для забезпечення більшої свободи приватної ініціативи змінила форму суспільного виробництва. Відомо, що вища форма усупільнення, яку, власне кажучи, державна форма втілює, є антиподом роздержавленню, яке примусово веде до такої системи соціально-економічних відносин, що створює протилежну державній формі відносин. Тому, при аналізі роздержавлення виникають питання, яким чином і як воно вплинуло на форму соціальних і виробничих відносин у суспільстві, якою є сутнісна доцільність роздержавлення, виходячи із загальних національних економічних інтересів.

Незалежно від форм і методів роздержавлення основною її сутністю є процес відчуження державної власності. Роздержавлення є істотною якісною характеристикою в процесі розвитку економічної структури нації. Звичайно, що істотні зміни в економічній базі передбачають певні зміни в економічній структурі суспільства. Державна власність, у теоретичному плані, була економічною основою певного характеру виробництва. Перетворюючись у приватну, акціонерну форму, вона формує нову, розвинену у певних межах, форму економічних відносин, що виникли в результаті процесу роздержавлення. Таким чином, найважливішою рисою роздержавлення є зміна характеру та соціально-економічної природи власності, яка була основою для функціонування всього національного господарства.

Базуючись на припущенні, що роздержавлення власності – це процес роздержавлення відносин володіння, користування та розпорядження – це, в той самий час, роздержавлення тих функцій, які виконувала держава, базуючись на власності, яка їй належала.

Найважливішою рисою роздержавлення є переуступка державою впливу на господарське життя нації та формування нових меж і взаємозв'язку державного контролю над економікою. Виходячи з цього, формується протилежність методів господарювання, в основі яких лежить державна власність, та методів господарювання, в основі яких лежить приватизована власність.

Якщо оцінювати процес роздержавлення з точки зору національних інтересів, то суспільство, стаючи національним акціонером, висловлюючи свій економічний інтерес, формує себе як власника засобів виробництва, які не протистоять йому як чужа власність. З іншого боку, роздержавлення формує індивідуальних та асоційованих власників, підприємців, які мають пріоритетне право,

Асоціація – це союз, спілка, товариство, об'єднання для досягнення спільної мети. **Асоційовані власники** – це група власників, пов'язаних між собою відносинами економічної та/або організаційної залежності у формі участі в статутному фонді та/або управлінні. Асоційованими власниками можуть бути трудовий колектив, об'єднання капіталістів, члени кооперативу, споживчих товариств та спілок, господарські товариства (акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства), товариства покупців, організації орендарів, власники спільних підприємств, а також об'єднання недержавних підприємств (корпорації, консорціуми, концерни та ін.).

шляхом методів і засобів роздержавлення, до використання засобів виробництва.

У будь-якому випадку, наочно роздержавлення призводить до формування масових власників акцій засобів виробництва та власників, які концентрують у себе основну частину прав на ці засоби виробництва.

Сутність роздержавлення виявляється в основних цілях, які декларувалися при політичному та теоретичному обґрунтуванні цього процесу.

Найважливішою метою, яка декларувалася при зміні форм власності, було підвищення та

забезпечення стабільності економічного зростання. І тут виникають проблеми: як відчуження власності вплинуло на хід відтворення національного капіталу, і яким чином ліквідація державної власності, перетворення її у приватну та акціонерну, сприяло зростанню національного багатства.

Національне багатство – це сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію.

Досить важливо, розглядаючи сутність роздержавлення, не обмежуватися класичним визначенням, що сутність – це внутрішня основа об'єкту (в нашому

контексті – суспільства). Таким чином, обмежитися розглядом сутності роздержавлення через категорію протиріччя державної власності та приватної – означає свідомо звужити базу розуміння природи даного економічного явища.

З іншого боку, сутність, як відомо, пізнається як єдність протилежностей. Тобто, досліджуючи сутність економічного процесу роздержавлення, його логіку та послідовність, слід розглядати даний процес як єдність суперечливих одна одній форм власності. Звичайно, що таке, дещо спрощене розуміння, не дає повною мірою розглянути сутність роздержавлення як цілісний комплекс глибинних зв'язків і відносин, які формуються в даному процесі, але дозволяє розкрити через інші категорії, наприклад, норму прибутку, найбільш важливі характерні особливості цього суспільного явища.

Норма прибутку – це відношення чистого прибутку, одержаного компанією, до загальної суми інвестованого капіталу, виражене у процентах. Значення норми прибутку полягає в тому, що вона показує вигідність капіталу, який застосовується, тобто, скільки прибутку приносить кожна гривня, вкладена в підприємницьку діяльність. Тому капітали в умовах ринкової економіки скеровуються туди, де норма прибутку вища. Тобто норма прибутку виступає регулятором капіталовкладень.

Практично вся новітня економічна історія показує, що у питанні співвідношення економічної теорії та господарської практики, ключовим питанням є забезпечення довгострокового зростання, якого можна досягнути за допомогою різних заходів, індикатором яких постає показник норми прибутку.

Загальновизнаним є те, що норма прибутку – це рушійна сила виробництва, і накопичення капіталу постійно виражає співвідношення прибутку до вартості всього авансованого капіталу. Абсолютна величина створеного суспільного продукту, валового прибутку, національного доходу не може замінити норму прибутку. Отже, без аналізу змін у нормі прибутку, нормі рентабельності не можна роз-

Норма рентабельності – відношення прибутку до суми виробничих основних фондів та обігових коштів або до собівартості продукції.

крити економічну сутність і доцільність процесу роздержавлення, а також, нібито протирічних одна одній форм економічних відносин.

Відомо, що норма прибутку є регулятором процесу накопичення і на зрівнянні норми прибутку базується все виробництво, в якій би суспільній системі воно не здійснювалося.

Концентрація виробництва означає його усупільнення через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів виробництва, робочої сили, засобів виробництва й випуску продукції на все більш великих підприємствах.

Органічна будова капіталу – це відношення постійного капіталу до змінного, тобто відношення між вартістю маси засобів виробництва й вартістю робочої сили, яка приводить її в рух.

Показник капіталоемності продукту показує відношення величини капітальних вкладень до визначуваного ними приросту об'єму продукту, що випускається:
 $k = K/\Delta BB$, (6)
де K — об'єм капітальних вкладень;
 ΔBB — приріст об'єму продукту, що випускається.

Слід зазначити, що практично в усіх промислово розвинених країнах, де **концентрація виробництва** та **монополізація** досягли достатньо високого ступеня в суспільному виробництві, існують галузі, де **органічна будова капіталу** найбільш висока і, виходячи з цього, **капіталоемна**, але для національного господарства функціонування цих галузей життєво необхідне. Тому при дослідженні роздержавлення як основи для виникнення державного регулювання, необхідно виходити з розуміння доцільності застосування такого інструменту економічної політики як приватизація та співвідношення її з національними економічними інтересами. Тут виникає сутність другого порядку – протилежність інтересів держави та протиставлення їй інтересів учасників приватизації. Таким чином, формування нових виробничих форм у процесі приватизації повинно виходити із розуміння необхідності існування нерентабельних галузей із такими галузями, які можуть мати у собі інтерес і брати участь у процесі відтворення капіталу як приватна власність.

Отже, частина господарства із найбільш високою органічною будовою капіталу, тобто із низькою, нульовою, і, навіть, від'ємною нормою прибутку, повинна протистояти частині національного господарства, де норма прибутку має тенденцію до підвищення.

Тому, визначаючи сутність процесу приватизації, необхідно виходити з процесу поєднання цих ніби суперечних один одному процесів. Так, частина національного господарства, нерентабельна з точки зору інтересів учасників приватизації, але необхідна для забезпечення загальних умов відтворення національного капіталу, стає об'єктом вимушеного економічного контролю з боку держави у формі державної власності та повинна функціонувати в інтересах всього суспільного виробництва, а та частина, яка забезпечує прибутковість приватних капіталовкладень у галузях, рентабельних за своєю сутністю, являє собою сферу роздержавлення. Це і є сутнісним переділом для розуміння даного процесу.

Як підсумок вище зазначеного, можна записати рівняння (функція Віпера):

$$D = \lim f(N), N \rightarrow \pm 0$$

де D – межа роздержавлення; N – норма прибутку, $N = 0$, $N < 0$, $N \rightarrow 0$.

Підтвердженням цього є, насамперед, процес роздержавлення власності на засоби виробництва у країнах Західної Європи. Як відомо, після Другої світової війни були **націоналізовані** деякі промислові підприємства і, навіть цілі галузі, здебільшого добувної промисловості, а також енергетики, залізничний та авіаційний транспорт, металургійні та суднобудівні компанії.

Націоналізація — вилучення з приватної власності осіб у власність держави землі, промислових і транспортних підприємств або цілих галузей народного господарства.

В господарській структурі країн дані галузі мають найвищу органічну будову капіталу. Їх націоналізація спричинила двоякий вплив на норму прибутку. Частина суспільного капіталу з високою органічною будовою перестала брати участь у зрівнянні норми прибутку, оскільки норма прибутку в цих галузях була меншою за середню, як правило нульовою або від'ємною, тобто підприємства цих галузей були «планово збитковими». Виведення цього капіталу із факторів, що впливають на утворення середньої норми прибутку, створило умови, коли загальна норма прибутку в країні має тенденцію до підвищення. Таким чином, державна власність назавжди, у будь-якій соціально-економічній формації, приречена на функціонування у галузях, які є нерентабельними, але необхідними для загальних умов відтворення капіталу. Виходячи з цього,

частина суспільного капіталу пристосовується до функціонування та розвитку поза сферою безпосереднього впливу загальної норми прибутку.

Окрім цього, досліджуючи сутність взаємовідношення держави та економіки, слід визначити, що існують у промислово-господарській структурі підприємства, діяльність яких могла б здійснюватись і в акціонерній, приватній чи змішаній формі власності, але приватизуватися вони не можуть через позаекономічні причини,

Економічна безпека держави — здатність держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз, а також здатність національної економіки зберігати та поновлювати процес суспільного відтворення і достатній оборонний потенціал у кризових ситуаціях.

оскільки являють собою об'єкти економічної безпеки держави. Тому державний сектор є постійною складовою економіки, частиною суспільного розширеного відтворення з мінливими в той чи інший бік параметрами. І питома вага цього сектору в національній економіці повинна

відображати загальнонаціональні інтереси. Інакше кажучи, одержавлення економічно неможливо уникнути, як форму соціально-економічних відносин.

Розширене відтворення – повторення процесу виробництва в збільшеному обсязі. З кожним повторенням процесу виробництва відтворюється і примножується валовий внутрішній продукт.

Іншою, якісно протилежною формою в розкритті сутності роздержавлення є приватизовані підприємства. І тут даному процесу притаманний подвійний характер, глибока внутрішня протирічливість, оскільки передача промислових і комерційних функцій у приватні руки має двоякий смисл і двоякий результат. Або ця передача підприємств із високою нормою прибутку ефективному власнику дозволить збільшити масу прибутку в суспільному виробництві, що буде прогресивним результатом, або високорентабельні підприємства, перейшовши до приватного сектору, вийдуть із формування високоефективної економіки шляхом ліквідації чи вивозу (продажу) за межі держави. Цей двоякий характер даної частини процесу приватизації також дає можливість розкрити сутність роздержавлення через категорію протиріччя та норми прибутку. І тут найбільш наочно проявляється діалектична єдність одержавлення та роздержавлення, як поєднання протирічливих початків.

Для з'ясування сутності процесу роздержавлення, її впливу на економічну роль держави слід розглянути ті функції, які державна власність виконувала у національному господарстві до роздержавлення. Відомо, що державна власність, як монопольна соціалістична форма, визначала всю систему функціонування народного господарства. Через методи планування підтримувалися темпи росту суспільного виробництва, його пропорції, економічна ефективність, рівень народного споживання. Виходячи з монопольної соціалістичної власності, держава планувала пропорції розширеного відтворення, співвідношення суспільного продукту і національного доходу, фонду накопичення та фонду споживання в національному

Фонд накопичення (нагромадження) – частина національного доходу, яка використовується для розширення виробництва (збільшення речових і особистісних його факторів), будівництва об'єктів соціального та культурно-побутового призначення, а також для створення суспільних резервів і страхових запасів. Основна його частина направляється на розширення і якісне удосконалення основних фондів і оборотних коштів сфери матеріального виробництва, утворює **фонд виробничого нагромадження** і використовується на реконструкцію діючих і будівництво нових підприємств, модернізацію і відновлення виробничого апарата. Інша – утворює **фонд невиробничого нагромадження**, що впливає на життєвий рівень населення через приріст основних невиробничих фондів (житлові будинки, школи, лікарні, інші об'єкти соціальної інфраструктури).

Фонд споживання – частина національного доходу, яка використовується на задоволення матеріальних та соціальних потреб суспільства. Фонд споживання являє собою суму споживання особистого і споживання суспільного. Особисте споживання – це витрати населення на споживання товарів і послуг, а суспільне споживання – поточні і капітальні витрати на розвиток суспільної сфери:

доході, промисловості та сільського господарства, визначала на базі суспільної соціалістичної власності основні показники ефективності суспільного виробництва: продуктивність праці, витрати виробництва, матеріалоемність і фондоемність продукції. Тобто, державна соці-

Матеріалоемність (матеріаломісткість) продукції визначається як відношення матеріальних витрат (сировини, матеріалів) до загального об'єму виробленої продукції або до загальних витрат на виробництво продукції:

Фондоемність (фондомісткість) – відношення вартості основних фондів до вартості виробленої продукції або до загальних витрат на виробництво продукції.

лістична власність замикала на собі та визначала усі показники процесу відтворення. Цілком зрозуміло, що підтримання темпів росту національного доходу здійснювалося за рахунок єдиного планового ведення господарства. Планування суспільної власності на засоби виробництва та зосередження у держави усіх важелів господарського управління визначало форму господарських відносин.

Однак, у плановій та господарській практиці попереднього періоду в нашій країні постійно виникали диспропорції між структурними показниками та показниками ефективності процесу відтворення. Так, в умовах панування суспільної власності, постійно здійснювався пошук оптимуму між співвідношенням суспільного продукту і національного доходу, першого та другого підрозділів

Суспільне виробництво поділяється на два підрозділи: виробництво, засобів виробництва (перший підрозділ) і виробництво предметів споживання (другий підрозділ). Перший підрозділ суспільного виробництва в свою чергу включає в себе: виробництво засобів виробництва для виробництва засобів виробництва (машинобудування, верстатобудування, металургія і ін.) та виробництво засобів виробництва для виробництва предметів споживання (обладнання для текстильної, харчової промисловості і т.ін.).

суспільного виробництва, фондонакопичення і фондоспоживання у національному доході, промисловості та сільського господарства тощо. Але динаміка цих величин, як відомо, залежить від показників ефективності, продуктивності праці, матеріалоемності, фондоемності та капіталоемності продукції, що характеризувало продуктивність суспільної праці в цілому. Тому при визначенні сутності

роздержавлення як основи переходу до державного регулювання, не можна обмежитися лише твердженням, що переділ, здійснений нормою прибутку, формує лише приватизовані та неприватизовані підприємства. Роздержавлення формує сутнісні функції, яких суб'єкти господарювання мають дотримуватися для забезпечення процесу розширеного відтворення. Тобто, через роздержавлення та його співвідношення з усупільненням повинні розкриватися форми та методи визначення оптимальних темпів і пропорцій процесу відтворення. Таким чином, суттєві зміни в економічній основі дають можливість в якісному аспекті охарактеризувати сутність нової якості відносин держави та економіки як протиставлення протилежностей, а саме: жорсткої планової системи господарства та системи, в якій планування співіснує з ринковими механізмами. В даному випадку внутрішня сутність цього процесу проявляється

у багатьох якостях і розкривається через інші категорії. Вона в одному своєму прояві протистоїть сама собі в якості суспільної форми існування капіталу, тому, якщо оцінювати роздержавлення з точки зору відносин власників і працюючих на роздержавлених підприємствах, то ми бачимо, що робітники, як суб'єкти виробництва, у процесі приватизації ставали потенційними власниками засобів виробництва, які після роздержавлення не протистоять їм як чужа власність, капітал. Хоча контроль над виробництвом концентрується в руках невеликої групи власників, які мають більш значні пакети акцій даного підприємства. Це стосується роздержавлених підприємств. Нова якість виробничих відносин, протилежна до попередньої, виникає на підприємствах, що залишилися у державній власності, де держава як підприємець здійснює процес виробництва та стає рівноцінним власником, поряд із працівниками цих підприємств, які отримали право на власність даних підприємств у порядку, встановленому для працівників приватизованих підприємств. Наведене дозволяє зробити висновок, що за своєю сутністю приватизація набула вищезазначені форми виробничих відносин. Однак, обмежитися лише ними було б не зовсім правильно, оскільки процес приватизації призвів до появи якісно нових способів набуття власності, шляхом створення кооперативів, малих підприємств, закритих акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю, але з точки зору на-

Мале підприємство – підприємство, на якому середньооблікова чисельність працюючих за рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей же період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньомісячним курсом Національного банку України щодо гривні.

Товариство з обмеженою відповідальністю – це товариство, що має статутний фонд, розділений на частини, розмір яких визначається установчими документами. Учасники товариства несуть відповідальність у межах їх внесків.

Кооператив – це юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, які добровільно об'єдналися на основі членства для ведення спільної господарської та іншої діяльності з метою задоволення своїх економічних, соціальних та інших потреб на засадах самоврядування.

шого аналізу засновники даних суб'єктів господарювання також, поряд із працівниками роздержавлених підприємств, виступають власниками частини засобів виробництва у минулому державних

підприємств, оскільки при роздержавленні отримали титул на право власності на частину загальнодержавного майна. В цьому плані внутрішній зміст приватизації виявляється і в цій якості.

Сутність нових відносин держави та економіки найбільш яскраво проявляється в її основних цілях. Реорганізація структури та форм власності полягає не лише у зміні статусу промислових підприємств, перетворенні їх у іншу форму власності, а, насамперед, у тих позитивних економічних результатах, які повинні забезпечувати даний процес. Тобто, найважливішою проблемою є визначення обсягу та структури потреб суспільства шляхом найбільш ефективного використання виробничих ресурсів. Тому, характеризуючи сутність створення системи державного регулювання, було б неправильно протиставляти ринкову економіку або ринкову систему господарювання державній системі. Зрозуміло, що і перша, і друга не існують у своєму чистому вигляді, а також те, що «чистий ринок» і державна форма власності мають свою внутрішню структуру. І лише шляхом поєднання цих внутрішніх структур можна практично досягти певного стабільного економічного зростання. У зв'язку з цим, характеризуючи сутність процесу роздержавлення, насамперед слід проаналізувати, як роздержавлення впливає на структурні зрушення в економіці.

Господарська практика показала, що технічно відсталі надзвичайно великі підприємства галузі важкої промисловості, змінивши форму власності шляхом реструктуризації, практично не змінили своє місце та свою частку в структурі економіки країни. У базових галузях промисловості, шляхом придбання контрольних пакетів акцій, сформувався новий власник, який також структурно не змінив роль цих галузей та їх значення в економіці.

Після роздержавлення в економіці відбувся процес не капіталізації галузей, а процес появи надто багатих власників, у плани яких не завжди входять реструктуризація та підйом базових галузей, оскільки отримати прибуток можна шляхом переуступки пакету акцій, вивозу ліквідного обладнання за кордон або шляхом застави набутого майна під кредити, які використовуються задля іншої, більш ліквідної мети.

Окрім цього, процес взаємодії держави та економіки пов'язаний із ресурсозаощаджувальною політикою, оскільки проблема еко-

Ліквідність – можливість швидкого переведення активу у готівку без істотної втрати його вартості (з мінімальними витратами).

номічних реформ безпосередньо пов'язана із гострим дефіцитом ресурсів, палива та сировини. Тобто, до сутнісної групи факторів, якими повинен визначатися процес державного регулювання, насамперед повинні належати фактори матеріально-технічного та ресурсовиробничого характеру. Доцільність цього на шляху найбільш ефективного використання ресурсів і означає, що речові фактори виробництва у кожній галузі повинні не законсервовувати застарілі технології чи зношені фонди, а, виходячи із загальнонаціональних інтересів, з використанням державних методів підтримки, брати участь в структурній перебудові. У зв'язку із зазначеним, необхідно виділити такий важливий структуроутворюючий фактор, як участь

Фонди підприємства – це матеріальні та грошові ресурси, потрібні для розвитку виробництва, створення продукції (послуг). **Основні виробничі фонди** є частиною матеріально-речових елементів виробництва, яка у вигляді засобів праці бере участь у багатьох виробничих циклах, частинами переносить свою вартість на готовий продукт, зберігаючи при цьому в процесі використання свою натуральну форму. Це будівлі, споруди, транспортні засоби, машини та устаткування та ін. **Оборотні виробничі фонди** повністю споживаються в кожному виробничому циклі, відразу і повністю переносять свою вартість на продукцію, що створюється, і в процесі виробництва змінюють натуральну форму. **Оборотні фонди** охоплюють рух предметів праці від моменту надходження на склад підприємства до перетворення на готову продукцію і переходу до сфери обігу. Це матеріали, сировина, напівфабрикати і т.п. **Фонди обігу** – це готова продукція, що перебуває на складі підприємства, а також відвантажена, але ще не оплачена покупцями продукція, кошти на рахунок підприємства, які необхідні для придбання предметів праці та виплати заробітної плати.

приватизованих підприємств у системі інтернаціоналізованих виробничих відносин або у міжнародному розподілі праці. Тому сутнісні характеристики роздержавлення будуть тоді для всього національного господарства ефективними, коли вони органічно будуть влітатися у світову систему господарства. Тобто, цей фактор участі в процесі інтернаціонального виробництва повинен існувати як стійкий фактор, що визначає доцільність приватизації.

Зв'язок між сутністю процесу відносин держави й економіки та структурними змінами в економіці виявляється також у питанні участі колишніх державних підприємств у міжнародній спеціалізації та кооперації виробництва.

Основи взаємодії держави та економіки не вичерпуються вищезазначеними процесами, вони знаходять свій адекватний вираз у її формах і, насамперед,

Міжнародний розподіл праці – концентрація виготовлення окремих видів товарів у тих країнах, де їх виробництво є економічно вигідним у зв'язку з географічним розташуванням, кліматом та наявністю природних ресурсів, а також ресурсів праці і капіталу. Міжнародний поділ праці виникає між країнами, що захищені своїм державним суверенітетом.

Під міжнародною спеціалізацією виробництва розуміється така форма поділу праці між країнами, при якій ріст концентрації однорідного виробництва й усупільнення праці у світі відбувається на основі процесу диференціації національних виробництв, виділення в самостійні (відособлені) технологічні процеси, в окремі галузі й підгалузі виготовлення однорідних продуктів праці понад внутрішні потреби, що викликає все більше взаємне доповнення диференційованих національних комплексів.

Міжнародна кооперація – взаємодія двох чи більше суб'єктів господарської діяльності, серед яких хоча б один є іноземним, при якій здійснюється спільна розробка або спільне виробництво, спільна реалізація кінцевої продукції та інших товарів на основі спеціалізації у виробництві проміжної продукції (деталей, вузлів, матеріалів, а також устаткування, що використовується у комплексних поставках) або спеціалізації на окремих технологічних стадіях (функціях) науково-дослідних робіт, виробництва та реалізації з координацією відповідних програм господарської діяльності.

в особливих формах власності не лише на засоби виробництва, а й на власність щодо розподілення фінансових результатів діяльності державних і роздержавлених секторів економіки.

Тобто, у міру розвитку цього процесу, все більша частина національного доходу, яка акумульована в руках держави, формується поза межами державної власності. Саме тому механізм фінансів, як основний інструмент перерозподілу національного доходу, є найважливішою формою, в якій зосереджуються інтереси безпосередніх виробників і споживачів.

Характеризуючи сутність державного регулювання, слід відзначити, що ліквідація державної власності здійснювалася також безпосередньо шляхом розпродажу державного майна (будівлі, рухоме майно, запаси обмундирування, автомобілі, різні види військового спорядження, кораблі, літаки, двигуни, ремонтне обладнання тощо). Тут виникає проблема, як відчуження власності вплинуло на хід відтворення національного капіталу й економічне зростання та як оцінити, якого рівня накопичення досягла наша держава.

Що стосується державного майна, то за різними наявними оцінками його розпродаж ніяк не сприяла зростанню вартості національного багатства, оскільки в цілому величезна маса цієї форми

власності переуступалася у приватне користування за ціною нижче першопочаткової, у розмірі 25–30 % від реальної або просто відчуждалось.

Модифікація власності вплинула і на такий потужний інструмент регулювання пропорцій суспільного виробництва, як загальнонаціональне планування, як форму, яку роздержавлення суб'єктивно відкидає. Поведінка нових суб'єктів господарювання у таких стратегічно важливих для економіки галузях, як машинобудування, електроенергетичний комплекс, не кажучи вже про легку, харчову, будівельну, деревообробну промисловість тощо, практично зменшила можливість держави впливати на міжгалузеві пропорції у процесі виробництва та розподілу товарів і послуг, і на рівень споживання. Звідси суттєвою проблемою стає спроба поєднати національні планово-програмні показники з показниками внутрішньофірмового планування.

Суттєві зсуви у структурі національного господарства відбулися не лише у зв'язку з відчуженням державної власності, але і з процесом деконцентрації та децентралізації виробництва. Процес подрібнення промислових підприємств веде до того, що на колишніх державних виробничих потужностях створюється значна кількість дрібних і середніх підприємств, яким опосередковано передається частина основного капіталу та матеріальних цінностей. Статистика промисловості не має достовірних відомостей, скільки таких підприємств виникло і якою є частка, що їм випала від основного капіталу колишньої загальнонаціональної власності. З економічної точки зору їх діяльність можна характеризувати як дрібнотоварне виробництво або посередницьку форму діяльності. Тому суттєвою проблемою залишається ставлення до них державної влади, як до суб'єктів господарювання. А оскільки дрібні та середні підприємства формують відповідну структуру економіки, а «народжуваність» серед них майже дорівнює «смертності», то вони являють собою суттєву межу процесу роздержавлення у цій формі.

Характеризуючи сутність відносин держави та економіки, слід визначити, що найбільш стійкою групою в процесі стають підпри-

Середнє підприємство – юридична особа-суб'єкт підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в якого середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) є більшою за 50 осіб, але не перевищує 250 осіб та обсяг річного валового доходу є більшим за 1 млн. грн., але не перевищує 10 млн. гривень.

ємства, які обезцінили свої основні фонди до крайньої межі, коли теоретично неможливо пояснити, чому попередні державні капіталовкладення в такі підприємства стали раптом настільки незначними у сучасній вартісній оцінці та чому потенційні кандидати на приватизацію – державні підприємства, різко погіршивши свої фінансові показники, стали досить привабливими для своїх і чужих інвесторів.

Розглядаючи процес роздержавлення, слід зазначити, що зміни у структурі державної власності призвели до суттєвих змін у чисельному складі та розподіленні зайнятих на виробництві. Тобто, оцінюючи працю як найважливіший фактор виробництва, необхідно підкреслити, що відбувається скорочення зайнятих у промисловості і, як свідчать розрахунки, приватизовані галузі не залучають робочу силу, а, навпаки, витісняють її з процесу виробництва. Тому соціальні питання у кінцевому рахунку постають ключовими при оцінці соціальної природи та сутності роздержавлення. Під час процесу приватизації роль держави полягає, перш за все, у створенні необхідної кількості робочих місць і формуванні нормальних соціальних умов. Слід відзначити, що роздержавлення потягнуло за собою зміну у факторах, за рахунок яких став формуватися національний дохід держави. Витіснені з процесу виробництва внаслідок приватизації, робітники та службовці сформували господарські структури, які стали брати участь, нарівні зі сферами матеріального виробництва, у формуванні національного доходу. Не вдаючись до подробиць вирахування ВВП та ВНД, треба сказа-

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна вартість всіх кінцевих товарів та послуг, вироблених протягом року на території даної країни (всередині її) незалежно від національної приналежності виробників та ресурсів

Валовий національний дохід (ВНД) – те ж, що і Валовий національний продукт (ВНП)

ти, що з'явилися галузі, значні за своєю чисельністю зайнятих і за кількістю доходу, який створюється у цих підрозділах. Це, насамперед, сфери нематеріального виробництва, такі як оптова торгівля, роздрібна торгівля, торгівля вживаними товарами, неорганізована торгівля; робочі місця сформувалися у сфері житлових послуг, домовласництва, у послугах готелів і ресторанів, у домашніх послугах. Окрім цього, перетік зайнятих відбувся у сфері вільних професій, церковної діяльності;

працевлаштування в організаціях, фондах некомерційного характеру, що існують на кошти від пожертвувань і внесків, а також працевлаштування в організаціях посередницького характеру.

Із наведеного бачимо, що приватизація та проблема зайнятості є також одним із основних факторів, які визначають можливість забезпечення економічного росту нації.

Таким чином, можна зробити висновок, що господарський механізм у перехідному періоді України являє собою вищою мірою еkleктичну систему, збудовану з неузгоджених і незбалансованих між собою структур. Нові форми господарювання розвиваються під впливом протирічливих соціально-економічних і політичних факторів. Господарські елементи, що формуються, пропонують свою систему управління та регулювання національної економіки і цілком зрозуміло, що лише узгодження всіх інтересів суб'єктів економіки повинно стати стабілізуючим фактором економічного росту нації.

Досліджуючи процес роздержавлення, аналізуючи його національні особливості, треба зрозуміти, що процес відтворення національного капіталу є складовою частиною світового виробництва, не залежно від того, яке місце він у ньому займає. Тому процес роздержавлення, що стосується кожної економіки, базується на вартісній оцінці та економіко-політичному розподілі власності.

Виходячи з об'єктивних реалій соціально-економічного розвитку держав світу, необхідно зазначити, що процес приватизації в будь-якій країні, у першу чергу, приводиться в дію політичними й економічними імперативами, а також фінансовими та соціальними умовами. Базуючись на своїх конкретних національних умовах, уряди, які проголошують подібні цілі політики приватизації, здебільшого обирають різні методи її проведення. Потім, залежно від того, що диктують або дозволяють обставини, і у міру появи нових цілей чи зміщенні пріоритетів і накопиченні урядом досвіду в сфері приватизації та ознайомленні з різними наявними методами її проведення, цей вибір може змінюватися. І це зрозуміло, бо аналітична думка вчених виділяє такі фактори, що впливають на вибір методів приватизації. Їх можна в цілому підрозділити на дві групи: поперше, це фактори, в основі яких лежать стимули до приватизації та фактори, пов'язані з конкретними обставинами (тобто не змінюють реалій економічного відтворення). Таким чином, до першої групи відноситься ряд напрямів державної політики, спрямова-

них на зміну й удосконалення характеру взаємин держави та промисловості, коли суб'єктивна прихована економічна думка та ідея накопичення змогли реалізуватися, наприклад, у позиції уряду щодо стимулювання дії ринкових сил і конкуренції в економіці, появі нових економічних ідей під впливом зовнішніх факторів, зміні показників діяльності підприємств, переділі внутрішніх фінансових ринків і розширенні господарської власності. До числа конкретних обставин, які необхідно розглядати паралельно з цим, відносяться фінансовий стан і показники діяльності державних

Фінансовий стан підприємства – це здатність, спроможність підприємства фінансувати свою діяльність. Він характеризується забезпеченням фінансовими ресурсами, які необхідні для нормального функціонування підприємства, доцільністю їх розміщення та ефективністю використання, фінансовими взаємовідносинами з іншими юридичними та фізичними особами, платоспроможністю та фінансовою стійкістю.

Ринок капіталу – це частина фінансового ринку, де формується попит і пропозиція на середньостроковий та довгостроковий позичковий капітал. Ринок капіталів сприяє зростанню виробництва і збільшенню товарообігу, руху капіталів усередині країни, трансформації грошових заощаджень у капіталовкладення, відновленню основного капіталу. Економічна роль цього ринку полягає в його спроможності об'єднати дрібні, розрізнені кошти й у такий спосіб активно впливати на концентрацію і централізацію виробництва та капіталу. З функціональної точки зору ринок капіталів – це система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію і перерозподіл грошових капіталів з метою забезпечення процесу відтворення; з інституційної – сукупність кредитно-фінансових установ, фондів бірж, через які рухається позиковий капітал. Ринок капіталів складається з ринку цінних паперів і ринку середньо- і довгострокових банківських кредитів.

то на час прийняття рішення про роздержавлення їх не помічають, бо капітал – це соціальні відносини в собі.

Рішення про роздержавлення, про програму приватизації – це політичне рішення, по суті, це сподівання на поліпшення фінансового й оперативного стану держави по різних соціально-економічних напрямках. Тягар, що лежить на державній скарбниці, полягає в тому, що у неконкурентному середовищі існує необхідність

підприємств, які, не відчувши сенс у державній формі, шукають своє майбутнє у приватній, а також їх нинішня організаційна форма та сектор економічної діяльності, потенціал інвестиційних ресурсів та манлива примара приватного сектору, тобто, наявність ринків капіталу для національного капіталу, а щодо деяких соціальних міркувань,

у наданні субсидій державним підприємствам, деякі з них можуть, чи то навмисно, чи ні, майже постійно знаходитися в збитковому положенні. Крім того, держава більше не в змозі, коли існує світовий ринок і транснаціональні капітали, надавати для фінансування підприємств позиковий капітал, вивільняючи його для інших інвестиційних цілей власної країни. Тому роздержавлення в такому разі дає надходження від продажу державних активів, які можуть використовуватися для скорочення бюджетних дефіцитів, але це більш теоретична думка, на практиці формування профіциту та

Профіцит – позитивне сальдо. **Профіцит бюджету** – економічне поняття, яке означає, що дохідна частина бюджету перевищує видаткову частину бюджету.

дефіциту – питання політичне. Таким чином, стимули до скорочення бюджетного дефіциту стали причиною широкомасштабних заходів у сфері приватизації в різних країнах. Щодо

української форми, то надходження від приватизації склали приблизно 30–40 % очікуваного річного обсягу державних витрат, і при відсутності базових перерахунків, приблизно 20 % її поточного дефіциту.

Досліджуючи сутність роздержавлення, треба мати на увазі, що порядок державного бухгалтерського обліку надходжень від приватизації ніколи не можна уніфікувати, тому і розрахунки неоднакові. Відомо, що надходження від продажу державних активів приватному сектору можуть враховуватися або як капітальні надходження, або як погашення позик. На практиці міністерство фінансів зобов'язує, у випадку більш ніж 25-ти або 50-процентної приватизації, враховувати надходження у статті доходів держави, хоча треба зараховувати їх на окремий інвестиційний рахунок. Це означає, що потреба роздержавленого сектору в коштах для покриття дефіциту, для якої встановлена верхня межа, тим самим скорочується, що служить поясненням того факту, чому відтворення капіталу не має капіталізованих стимулів і фінансово стримує підприємства до і після приватизації. На практиці уряд прискорив свою приватизаційну програму, коли «успішне» проведення приватизації продемонструвало можливості відчутного скорочення надходження коштів до державного бюджету для покриття його дефіциту.

Крім того, розрив зв'язків і спільності інтересів, що сформувалися між міністерствами та роздержавленими підприємствами, які

були йому підпорядковані, не сприяє економічній об'єктивності під час приватизації процесу розподілу бюджетних та інвестиційних ресурсів. Це пояснюється тим, що, як тільки в процесі приватизації скасовуються наглядові функції міністерства, держава має набагато менше стимулів надання економічної та фінансової допомоги конкретним підприємствам. Таким чином, послаблення адміністративно-фінансового контролю за комерційною діяльністю не дозволяє уряду зосередити економічні ресурси на виконанні своїх основних завдань по розробці економічної політики та її проведенню. Тому відтворення капіталу і в цьому відношенні створює собі суб'єктивну межу для розвитку.

З іншого боку, аналізуючи суть роздержавлення, треба врахувати, що для небагатьох роздержавлених підприємств, які функціонують в умовах національної чи міжнародної конкуренції, вже діють стимули до підвищення ефективності виробництва та розподілу. Але було б неправильно очікувати, що перехід у приватну власність забезпечить для цих підприємств швидкий, за інерцією розвитку капіталу, скільки-небудь значний приріст ефективності. Тобто, під час роздержавлення державні органи повинні сприяти не активізації ринкових сил і конкуренції шляхом стимулювання росту продуктивності приватних фірм за допомогою спеціальних заохочувальних програм розширення інвестиційних можливостей і надання податкових вигод, а, як це не парадоксально, стримувати їх, бо неорганізована конкуренція і так сама по собі впливає на галузеві пропорції у національному господарстві не на користь розвитку національного капіталу. Тому окремі методи та форми приватизації для держави можуть бути особливо корисні для стимулювання конкуренції в умовах природної монополії, але якщо вона підконтрольна державі. Причому зміна правового статусу підприємств – тобто роздержавлення – це не посилення конкуренції та поліпшення показників економічної діяльності – це лише зміна правового статусу щодо виробничих відносин, то, звичайно ж, мають місце дві взаємозалежні цілі. В залежності від розмірів переданої державної власності та від наявності такого фактору, як роздержавлена монополія, приватизація по суті повинна забезпечувати скорочення прямої участі чи втручання держави в економіку. Але конкурентне середовище та приватизація потребуватимуть розвитку підприємницьких навичок керівників, що впливає на питання довгострокового росту економіки. Таким чином, замість

Під методами державного регулювання економіки розуміють способи впливу держави в особі законодавчих і виконавчих органів на сферу підприємництва, інфраструктури ринку, некомерційний сектор економіки з метою створення або забезпечення умов їх діяльності відповідно до національної економічної політики. За формами впливу на суб'єкти ринку методи державного регулювання розділяють на дві групи:

1. Методи **прямого впливу** (адміністративного характеру: державні замовлення, різного роду ліміти, централізовано встановлені ціни, обмеження, штрафи, дозволи, ліцензії, квоти тощо, а також методи, засновані на застосуванні бюджету як джерела дотування, цільового фінансування окремих суб'єктів і сфер діяльності).
2. Методи **непрямого (опосередкованого) впливу** належать ті, що не прямо регламентують поведінку суб'єктів ринку, а через створення певного середовища для його діяльності, яке мотивує ту або іншу його поведінку (податкове регулювання, регулювання через політику прискореної амортизації, методи стимулювання конкуренції тощо).

Фінансовий ринок – система економічних та правових відносин, пов'язаних з купівлею – продажем або випуском та обігом фінансових активів. Фінансовий ринок складається з: ринку капіталу, грошового ринку, ринку похідних інструментів (деривативів), валютного ринку (форекс)

бути реалізовані завдяки тому, що програма приватизації не здобула ще прихильності та фінансової підтримки внутрішніх інвесторів, оскільки в спеціальних заходах щодо розвитку акціонерної власності частка участі категорії найманих працівників була не дуже

звільнення від фінансових обмежень у рамках державного сектору у роздержавлених підприємств виникне необхідність вести конкуренцію на фінансовому ринку та забезпечувати інвесторам задовільний прибуток на вкладений ними капітал. Таким чином, у роздержавленому економічному середовищі уряду доводиться фінансувати чи підтримувати програми підприємницької діяльності для того, щоб розширити комерційну орієнтацію приватизованих підприємств.

Далі, аналізуючи сутність процесу роздержавлення, виникає питання, пов'язане з формуванням внутрішніх фінансових ринків, створенням фіктивного капіталу. Протиріччя, що виникають при відтворенні капіталу, створюють умови його мобілізації. Це форма, яка існує у грошовому виразі за рахунок банківських позик або приватизація за допомогою підписки на акції тощо. Важливою стратегією розвитку дуже слабких фінансових ринків є залучення інвестиційного капіталу. При відсутності фінансового ринку, можливості розширення приватного інвестування не можуть

Реальний капітал – це промисловий капітал у всіх його формах (грошовий, продуктивний, товарний). Тобто капітал, який безпосередньо опосередковує процес виробництва й реалізації вартості й додаткової вартості. **Фіктивний капітал** – це капітал, який існує у вигляді цінних паперів. Цінні папери хоча для свого власника й виступають капіталом, бо приносять йому дохід, насправді реальної власності не мають. Вони є лише титулами власності, які дають право на отримання доходу (дивіденду, процента), самі ж у процесі створення цього доходу (у виробництві) участі не беруть. Виникнувши на основі реального капіталу, фіктивний капітал відривається від нього, потрапляє на фондову біржу й стає там об'єктом купівлі-продажу.

Інвестиційний капітал – в широкому розумінні – фінансові ресурси, майно, інтелектуальний продукт. **Інвестиційний капітал** – в вузькому сенсі – капітал, вкладений у довгострокові інвестиції.

високою, а концепція заохочення народного капіталізму не зайняла чільне місце в урядовому переліку цілей приватизації. Суть роздержавлення виявляється у програмі приватизації і передбачає спеціальні заходи для забезпечення використання переваг акціонерної власності найманими працівниками, а також іншими громадянами та мешканцями країни, які є

не лише фактором виробництва, а й стратегічним інвестором.

Сутність роздержавлення проявляється у більш широкому вияві господарських відносин власності в рамках всієї економіки, і це пов'язано з розвитком ринку капіталу. Визначальним фактором можуть бути дії, спрямовані проти концентрації власності, що може призвести до введення програми преференційних інвестиційних можливостей для конкретних груп підприємств.

З іншого боку, побоювання щодо концентрації іноземної власності можуть призвести до введення обмежень на прямі іноземні інвестиції у формі участі в спільному підприємстві чи придбанні частки в оголошеній публічній підписці на акції. Тому у процесі роздержавлення розширення господарської власності є відображенням загальної економічної думки та світоглядної позиції правлячого уряду, відповідно до якої (це чи-то неоліберальна, чи кейнсіанська, чи марксистська теорія) економічна діяльність максимально можливою мірою повинна бути залишена роздержавленому сектору економіки. Тому приватизація вважається життєво важливою стратегією забезпечення якнайшвидшого переходу від адміністративно-командної економіки до ринкової, але з національною ознакою капіталу. З іншого боку, існує ще один момент в аналізі приватизації – це формування фінансових і соціальних

умов. Державна політика, в якій тісно переплітаються політичні та соціальні інтереси, з огляду на сформовану економічну ситуацію, повинна передбачати це в розробці програми приватизації. На вибір механізмів приватизації можуть впливати й інші міркування, пов'язані з конкретними обставинами чи інфраструктурними характеристиками. Насамперед, це фінансовий стан підприємства, що приватизується. Для того, щоб можна було розглядати можливість зміни форми власності, підприємство повинно мати привабливу для інвесторів історію господарської діяльності або потенціал. Інакше роздержавлене підприємство так і не буде функціонувати у ринкових умовах, при чому зміни структури його джерел фінансування або докорінна перебудова його діяльності, в окремих випадках, ведуть до втрати на кілька років капіталовкладень. З іншого боку, підтримувати відносно стабільні темпи можливо при зміні структури економіки в цілому. Існуючи як процес, відчуження державної власності на рівні суб'єкта роздержавлення, приватизація чималою мірою впливає на поточну організаційну структуру переданого в приватні руки підприємства. Тому складності правової реорганізації – це також тривалий процес.

Роздержавлена установа формується у рамках ринку шляхом переходу на комерційну основу через корпоратизацію. Тобто, державне підприємство спочатку перетворюється в госпрозрахункове підприємство, потім у державну корпорацію, потім у компанію приватного сектору, а економічна інерційність частини завжди менша інерційності системи, тому сектор економічної діяльності спочатку звужується та має місце скорочення темпів росту економіки в цілому. Коли дуже великі державні підприємства під час приватизації займають монопольне чи майже монопольне становище, вони мають у своєму розпорядженні

Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект. Інвестиції бувають реальними та фінансовими. Під **реальними інвестиціями** розуміють вкладення коштів у реальні активи – як матеріальні, так нематеріальні (інноваційні інвестиції). Під **фінансовими інвестиціями** розуміють вкладення коштів у різні фінансові активи, серед яких найбільш значну частку посідають вкладення у цінні папери.

Одним з видів реальних інвестицій є капітальні вкладення – це витрати на створення нових, реконструкцію і технічне переозброєння діючих основних засобів.

Госпрозрахунок – система економічних відносин, за якої підприємства одержують певну самостійність, відшкодовують витрати на виробництво продукції своїми доходами, розпоряджаються прибутком, матеріально стимулюють якісну працю робітників; поєднує централізоване керівництво з певною господарською самостійністю підприємств.

найбільші можливості для приросту продуктивності в силу принаймні трьох сприятливих факторів: скорочення втручання в їхню політику; зміни в структурі майнових прав, наприклад, наявність групи акціонерів, які

стимулюють управляючих до підвищення стабільні темпи можливо при зміні структури економіки в цілому. Існуючи як процес, відчуження державної власності на рівні суб'єкта роздержавлення, приватизація чималою мірою впливає на поточну організаційну структуру переданого в приватні руки підприємства. Тому складності правової реорганізації – це також тривалий процес. Роздержавлена установа формується у рамках ринку шляхом переходу на комерційну основу через корпоратизацію. Тобто, державне підприємство спочатку ефективної своєї роботи; конкуренція на ринках капіталу. Однак, розробка ефективної регламентуючої системи захисту інтересів споживачів при мінімумі потенційного несприятливого впливу на можливість підвищення продуктивності може виявитися складною справою. Тому держава повинна бути зацікавлена в процесі роздержавлення створювати умови щодо дій цих монополій, а не навпаки, протистояти їм. Але відтворення капіталу в національних межах для цих суб'єктів потребує ведення господарської діяльності з визначеними застереженнями, покликаними гарантувати безперервність і якість виробництва, а також порядок встановлення цін. Створення регулюючого антимонопольного органу і застосування заходів для початку процесу скорочення чи усунення монопольних прав безперечно буде перетворювати державну монополію у недержавну. Таким чином, регулювання норми прибутку під час роздержавлення пов'язано з пропозицією інвестиційного ка-

Монопольне (домінуюче) становище суб'єкта господарювання – становище суб'єкта господарювання на ринку, яке дозволяє йому самостійно або разом з іншими суб'єктами господарювання визначати умови обороту товарів на ринку завдяки тому, що суб'єкт господарювання не має на ринку товару жодного конкурента або не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів та збуту товарів, наявності бар'єрів доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пільг чи інших обставин.

піталу в приватному секторі, а власні фінансові ресурси є дуже обмежені, як у випадку з українським ринком, тому державна політика спрямована на максимальне підвищення ступеня використання іноземної участі для підвищення рівня накопичення, тому окремі методи регуляторної політики доводиться пристосовувати до конкретних ситуацій. Ці методи можуть включати широкі програми ліберального фінансування, створення інвестиційного середовища.

Інвестиційне середовище являє собою сукупність правових, економічних та інституційних умов, що визначають правила функціонування різних форм інвестицій, операцій з їх розміщення, освоєння та реалізації на ринку, умови залучення та використання, а також особливості та тенденції руху капіталів.

Зрозуміло, що однією зі сторін роздержавлення є створення ринків капіталу. Відомо, що накопичення населення – це і є перший резерв для створення цього ринку. Тому і сутність приватизації розкривається через публічну підписку на акції, що допускає становлення рин-

ків капіталу, каналів розподілу. У цьому випадку населення, як фактор відтворення, повинно вкласти свої кошти у виробництво, хоча ці елементи представляються не цілком обов'язковими не тільки теоретично, але й практично.

Крім таких можливих фінансових обмежень, як слабкість ринків капіталу та недостатність внутрішнього інвестиційного інтересу чи потенціалу, під час роздержавлення можуть виникати і такі політичні обмеження, як наявність ідеологічної опозиції, застереження щодо стратегічної важливості підприємств, запланованих до передачі в приватні руки, і побоювання, висловлювані такими групами, як профспілки та засоби масової інформації, які нагально зацікавлені в збереженні статус-кво. Іншими протидіючими силами можуть бути бюрократія, яка мала великий зиск зі своїх наглядових функцій, і керівництво та працівники підприємства, для яких виникає загроза безробіття, скорочення привілеїв і невизначеність, пов'язана з роботою в нових умовах. Оскільки державні підприємства крім виконання своїх основних функцій найчастіше використовуються як засоби досягнення різних соціальних цілей, широка публіка може висловлювати більш глибокі побоювання щодо можливих соціально-економічних наслідків приватизації. На думку багатьох учених-економістів, збереження чи створення загальної зайнятості, яку може забезпечити суспільна власність, є соціальним благом, а також засобом максимального скорочення

інших соціальних витрат, особливо допомоги по безробіттю. Крім того, закриття державних підприємств чи скорочення зайнятості в державному секторі, має інші негативні ефекти. Перебираючи різні альтернативні варіанти проведення приватизації, різні соціальні сили зацікавлені в максимальному скороченні потенційних несприятливих наслідків. І перш за все на ринку праці основну проблему являє безробіття, тому в договорах на продаж підприємств за взаємною згодою необхідні гарантії, передбачені урядом для збереження робочих місць, а також можливість продажу чи передачі виробничих фондів в оренду працівникам підприємства.

Розглядаючи питання державного регулювання економіки, потрібно відзначити, що на відміну від централізованого державного планування як більш-менш сталої структури по кількості та якості об'єктів впливу, в нових умовах перехідної економіки з'явилися зовсім нові суб'єкти економічних відносин.

Створення в процесі приватизації нового механізму господарювання змінило юридично-правові підходи до вибору об'єктів роздержавлення, при чому визначення цих об'єктів залежало від домінуючих на цей момент політико-економічних ідей. Тому система виразу економічної волі та інтересів нації втілювалася у господарському законодавстві, у виборі таких об'єктів приватизації, таких її організаційних методів і форм, які знайшли своє відображення в нормативних актах, що визначають цей процес. Таким чином, підхід до висвітлення об'єктів приватизації та її форм у даному розділі базується на еволюції законодавчих актів України в галузі роздержавлення.

У цілому можна зазначити, що нормативно-правові акти характеризуються певною нестабільністю, накопиченням внутрішніх протиріч. При чому наступний прийнятий закон, указ чи декрет не знімає протиріч попереднього, створюючи у своїй структурі нові протиріччя, а також тлумачення їх у безпосередній практиці. Нормативні акти у своїй еволюції нестабільні щодо визначення об'єктів і суб'єктів приватизації, крім того, зміна еволюційної трактовки власності та підходів статей закону в цій галузі представляється досить складною при реалізації у господарській практиці. Так, Закон України «Про підприємства в Україні» змінювався та доповнювався, за нашими розрахунками, до нинішнього часу 36 разів, Закон України «Про підприємництво» – 28 разів, Закон України «Про оренду державного та комунального майна», враховуючи

зміну назви, доповнення та нову редакцію, змінювався 15 разів, Закон України «Про приватизацію державного майна», враховуючи зміни у назві, нову редакцію, а також зміни та доповнення згідно з Декретами Кабінету Міністрів України та, додатково, рішенням Конституційного суду України, змінювався 20 разів, а Указ Президента України № 1405 «Про державну програму приватизації на 1999 р.» був взагалі відмінений Постановою Верховної Ради України, не говорячи вже про те, що хронічно не виконується законодавче положення, що державна програма приватизації вноситься на розгляд Верховної Ради України одночасно з проектом державного бюджету на відповідний рік.

Слід відзначити, що при виборі об'єктів приватизації використовувалися різні підходи, критерії яких базувалися на різних якісних і кількісних оцінках. По-перше, народне господарство розглядалося як єдиний монооб'єкт, до якого були задіяні принципи поділу суспільної власності шляхом безкоштовної роздачі її долей у формі приватизаційних сертифікатів, а практична реалізація цього положення дещо видозмінила та перетворила організаційно-правові підходи до вибору об'єктів роздержавлення. У подальшому в програмах приватизації був закладений принцип «дозволено все, що не заборонено», тобто можна приватизувати все, на що немає заборони закону. Далі використовувався принцип приватизації певної групи підприємств, виходячи з їх виду (мала приватизація, приватизація цілісних майнових комплексів державних підприємств та їх структурних підрозділів, зданих в оренду тощо). Треба вказати, що в кожній наступній програмі приватизації, зона заборонених для роздержавлення підприємств звужувалася і практично, на даний час, мова іде про приватизацію об'єктів стратегічного призначення, які будуть закладені, як видно з пропозицій Фонду Державного майна.

Такі істотні інституціональні перетворення, що стосуються реорганізації відносин та форм власності, які здійснювалися в Україні упродовж останніх років, цілком природно, значно вплинули на галузеву та територіальну структуру промислового виробництва, збільшивши в них питому вагу недержавних форм власності та зменшивши частку державних підприємств. Про це свідчать факти і статистичні дані.

У 1990 р. на підприємства державної форми власності припадало 69,6 % виробленого національного доходу, 75,1 % валового

суспільного продукту та 81,2 % основних фондів; у 1993 р. ці показники знизилися відповідно до 55,2 %; 55,1 % та 67,7 %.

Якщо в 1991 р. у промисловості України та її регіонах частка підприємств державної власності складала 100 % (тобто всі підприємства, виробничі об'єднання, фабрики, шахти, рудники, комбінати та заводи мали статус державних), то у першому півріччі 1995 р. їх питома вага за кількістю підприємств скоротилася до 49 %, а за обсягом виробленої ними продукції до 58,5 % (див. табл. 1.1).

Тобто, на початок сертифікатних аукціонів (1995 р.) пропорції кількості підприємств державної власності та недержавних форм власності у галузях промисловості України були такими: вся промисловість – 69,7 % : 30,3 %; електроенергетика – 98,3 % : 1,7 %; чорна металургія – 79,3 % : 20,7 %; машинобудування та металообробка – 73,3 % : 26 %; хімічна та нафтохімічна промисловість – 64,9 % : 35,1 %; лісова деревообробна та целюлозно-паперова промисловість – 63,2 % : 36,8 %; промисловість будівельних матеріалів – 69,2 % : 30,8 %; легка промисловість – 49,1 % : 50,9 %; харчова промисловість – 60 % : 40 %.

Необхідно підкреслити, що подібні зміни структури промислового виробництва України, хоча і прогресивні за своєю суттю, оскільки формують великий недержавний сектор економіки з його більш ефективним, як передбачається, мотиваційним механізмом до високопродуктивної праці, однак аж ніяк не вичерпують сутності вказаних трансформацій структури промисловості.

Таблиця 1.1

Структура промисловості України за формами власності у 1995 році сертифікатних аукціонів (за даними Держкомстату)

Адміністративна одиниця	Кількість підприємств:			Обсяг виробленої підприємствами продукції:		
	всього	державних	недержавних	всього	державними	недержавними
Україна (всього)	8888	4359	4529	100	58,5	41,5
АРК	327	200	127	100	75,8	24,2
Вінницька обл.	404	170	234	52,1	47,9	

Продовження таблиці 1.1

Волинська обл.	190	106	84	100	55,4	44,6
Дніпропетровська обл.	512	277	235	100	73,2	26,8
Донецька обл.	795	486	309	100	58,7	41,3
Житомирська обл.	367	137	230	100	38,6	61,4
Закарпатська обл.	244	130	114	100	39,5	60,5
Запорізька обл.	358	170	188	100	58,9	61,1
Івано-Франківська обл.	243	166	77	100	91,0	9,0
Київська (без м. Києва)	329	102	227	100	70,3	29,7
Київ	348	130	218	100	49,0	51,0
Кіровоградська обл.	252	146	106	100	60,6	59,4
Луганська обл.	518	297	221	100	66,3	33,7
Львівська обл.	492	296	196	100	70,8	29,2
Миколаївська обл.	210	75	135	100	61,7	38,3
Одеська обл.	437	174	263	100	32,0	68,0
Полтавська обл.	341	159	182	100	13,6	86,4
Рівненська обл.	224	86	138	100	60,4	39,6
Сумська обл.	305	134	171	100	52,0	48,0
Тернопільська обл.	249	141	108	100	44,6	55,4
Харківська обл.	521	221	300	100	52,2	47,8
Херсонська обл.	202	109	93	100	75,6	24,4
Хмельницька обл.	279	114	165	100	40,5	59,5
Черкаська обл.	306	160	146	100	25,2	74,8
Чернівецька обл.	157	56	101	100	32,9	67,1
Чернігівська обл.	278	117	161	100	39,3	60,7

У методологічному плані, з економічної точки зору, підхід до приватизації базувався на різних формулах, які в тому чи іншому вигляді передбачають у собі оцінку ефективності використання величини виробничих фондів і за своєю сутністю їх можна розглядати як перетворену форму або норми прибутку, або фондівдачі, або фондоемності, що в будь-якому випадку говорить про вартісну оцінку, а приватизація за цінами статутних фондів, на наш погляд, має ряд значних вад. Здійснені під час написання роботи

розрахунки по об'єктах, які виставлялися на аукціони, торги, показують, що балансова оцінка основних фондів і реальна їх вартість не на користь останньої, реальна вартість значно вища, а ринкова виходить заниженою (див. табл. 1.2).

Статутний фонд – це виділені підприємству або залучені ним на закладах, визначених законодавством, фінансові ресурси у вигляді грошових коштів або вкладень у майно, матеріальні цінності, нематеріальні активи, цінні папери, що закріплені за підприємством на праві власності або повного господарського відання. За рахунок статутного фонду підприємство формує свої власні (основні та оборотні) кошти.

Балансова вартість активів – вартість основних та оборотних коштів підприємства на певний час. Розраховується, як початкова вартість придбаного капіталу (об'єкта), за якою він обліковується у балансі за мінусом нагромадженої суми зносу.

Таблиця 1.2

Рівні продуктивності праці та фондівіддачі у галузях промисловості України на початок сертифікатних аукціонів

Показник, форма власності	Промисловість в цілому	У тому числі по галузях				
		чорна металургія	машинобудування та металообробка	хімічна та нафтохімічна промисловість	легка промисловість	
Продуктивність праці						
Всі форми власності, в тому числі:	100	100	100	100	100	
<i>державна</i>	98,7	96,9	100,6	89,4	90,6	
<i>комунальна</i>	69,3	83,4	46,7	98,7	124,1	
<i>колективна</i>	87,2	90,4	75,8	118,2	104,6	
<i>змішана</i>	125,0	112,9	132,5	131,0	99,4	
Фондовіддача						
Всі форми власності, в тому числі:	100	100	100	100	100	
<i>державна</i>	95,1	95,7	95,5	102,8	111,4	

Продовження таблиці 1.2

<i>комунальна</i>	143,5	196,8	223,5	137,8	174,2
<i>колективна</i>	97,9	93,9	133,7	83,3	100,7
<i>змішана</i>	125,9	114,9	95,6	118,0	90,0

Наведені у таблиці дані не повною мірою оцінюють показники у динаміці приватизації, тому зрозуміло, що для комплексного аналізу реформування структури промислового виробництва необхідно було також здійснювати моніторинг економічного становища промислових підприємств у процесі приватизації. Це також стосується і нинішнього становища, коли здійснюється перепродаж уже роздержавлених об'єктів. Тобто, схема моніторингу повинна включати в себе обґрунтування сукупності техніко-економічних показників, виведення формул оцінки впливу роздержавлення на стан і зміну цих показників, здійснення розрахунків зазначеної сукупності показників за даними офіційної статистичної звітності підприємств та експертних оцінок, проводити оцінку підприємств способом капіталізації (дохід на акції).

Капіталізація – оцінка вартості підприємства, земельної ділянки, цінних паперів та іншого майна, шляхом розрахунку сьогоденної (приведеної) суми очікуваних майбутніх доходів, отриманих за весь період його використання.

Із початком приватизації основні фонди переоцінювалися, індексація вартості основних засобів здійснювалася із 1992 р. по 1997 р. 4 рази: у травні 1992 р., серпні 1993 р., січні 1995 р., квітні 1996 р., а недоліки при виборі коефіцієнтів індексації призвели до ще більшого розриву між балансовою, ринковою та реальною вартістю.

При високому рівні інфляції постала нагальна потреба періодичної переоцінки основних фондів та визначення їх відновлювальної вартості, що відповідає реальним економічним обставинам. Суб'єкти господарювання всіх форм власності мають право здійснювати щорічну індексацію балансової вартості основних фондів та нематеріальних активів на коефіцієнт індексації на початок звітного року, який визначається за формулою:

$$K_i = [I(a-1) - 10] / 100,$$

де I(a-1) – індекс інфляції року, за результатами якого проводиться індексація. Індексація не проводиться, якщо K_i менше одиниці.

Відомо, що методично ціна продаж об'єктів приватизації прив'язувалася до вартості статутних фондів, які були оцінені методом чистих активів. Розрахунки, що стосуються приватизаційних майнових сертифікатів, були прив'язані до вартості основних виробничих фондів. Таким чином приватизація за цінами статутних фондів з урахуванням вартості майнових сертифікатів спотворила реальну вартість та якість об'єктів, пропонувані до приватизації.

Тому логічним і закономірним стало звернення до грошової форми приватизації, з якої, на наш погляд, і треба було починати процес роздержавлення.

Що стосується безпосередньо об'єктів приватизації, то заміна державної форми власності на засоби виробництва почалася із впровадження орендних методів пропозиції майна. Особливістю Закону України «Про оренду державного та комунального майна» стало те, що практично всі господарські одиниці могли стати об'єктами ринкових відносин. Так, об'єктами оренди були визначені:

- цілісні майнові комплекси підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць). Цілісним майновим комплексом вважався господарський об'єкт із завершеним циклом виробництва продукції (робіт, послуг) з наданою йому земельною ділянкою, на якій він розміщений, автономними інженерними комунікаціями, системою енергопостачання;
- нерухоме майно (будівлі, споруди, приміщення) та інше окреме індивідуально визначене майно підприємств;

Господарське товариство – юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками. Господарське товариство – об'єднання юридичних або фізичних осіб господарська діяльність яких спрямована на отримання прибутку. До господарських товариств належать: акціонерні товариства, товариства з обмеженою відповідальністю, товариства з додатковою відповідальністю, повні товариства, командитні товариства.

Сутність методу чистих активів для оцінки вартості підприємства полягає у визначенні різниці між сумами вартості всіх активів підприємства та всіх зобов'язань.

Приватизаційний майновий сертифікат (ПМС) – це особливий вид державного цінного папера, який засвідчує право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств. ПМС – іменні папери, офіційно не продаються і не купуються.

- майно, що не увійшло до статутних фондів господарських товариств, створених у процесі приватизації (корпоратизації). Були визначені об'єкти, що не можуть передаватися в оренду:
- цілісні майнові комплекси державних підприємств, їх структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць), що здійснюють діяльність, передбачену ч. 1 ст. 4 Закону України «Про підприємництво»;
- цілісні майнові комплекси казенних підприємств;
- цілісні майнові комплекси структурних підрозділів (філій, цехів, дільниць) казенних підприємств, що здійснюють діяльність, передбачену ч. 1 ст. 4 Закону України «Про підприємництво».

Також було зазначено, що законодавчими актами України може бути доповнено перелік підприємств, майнові комплекси яких не можуть бути об'єктами оренди.

Однак, значна кількість об'єктів, запропонувані до оренди, як показала практика, не створила і не могла створити по своїй суті ринкову структуру, що і започаткувало у наступні роки суперечності в процесі роздержавлення (Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р., ст. 4, п. 2).

Певною групою об'єктів приватизації стали об'єкти так званої малої приватизації. При чому вони класифікувалися згідно Закону України «Про підприємства в Україні» (ст. 2), де малими, незалежно від форм власності, вони були у промисловості та будівництві –

Казенне підприємство – юридична особа, створена державою як єдиним засновником. Майно юридичної особи цього виду належить не самій особі, а засновнику, тобто державі. Розпорядження основними фондами казенного підприємства можливо лише з дозволу органу, уповноваженого управляти відповідним державним майном. Казенні підприємства створюються у галузях народного господарства, в яких:

- законом дозволено здійснення господарської діяльності лише державним підприємствам;
- основним (понад п'ятдесят відсотків) споживачем продукції (робіт, послуг) виступає держава;
- за умовами господарювання неможлива вільна конкуренція товаровиробників чи споживачів;
- переважаючим (понад п'ятдесят відсотків) є виробництво суспільно необхідної продукції (робіт, послуг), яке за своїми умовами і характером потреб, що ним задовольняються, як правило, не може бути рентабельним;
- приватизацію майнових комплексів державних підприємств заборонено законом.

з кількістю працюючих до 200 чол., в інших галузях виробничої сфери – до 50 чол., у галузях невиробничої сфери – 25 чол., у роздрібній торгівлі – 15 чол. (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Зміна форми власності малих підприємств, що звітували за формою 1-приватизація, та структура їх статутних фондів станом на 01.01.2003 р.

Форма власності	Кількість підприємств групи А, що звітували за формою – приватизація, од.	Сумарна вартість їх статутних фондів (майно, що підлягає приватизації), млн грн.	Номінальна вартість залишеної за державою частки, млн грн.	Номінальна вартість майна переданого (заплатованого до передачі) до холдингів, млн грн.	Номінальна вартість майна, приватизованого до 01.01.1999 р., млн грн.	Номінальна вартість майна, приватизованого з 01.01.99 р. до 01.01.2003 р., млн грн.	Номінальна вартість нереалізованого майна, що підлягає приватизації, млн грн.	Кількість підприємств, приватизованих на 100 % до 01.01.1999 р., од.	Кількість підприємств, приватизованих на 100 % з 01.01. 1999 р. до 01.01.2003 р., од.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1992–1998 рр.									
Комунальна	41305	1005,91	1,01	0,00	912,8	6,16	85,98	38431	97
Державна	7318	469,03	1,54	0,50	298,9	14,64	153,42	6361	240
Всього...	48623	1474,95	-	-	1211,7	20,8	-	-	-
1999–2002 рр.									
Комунальна	15259	1051,22	0,00	0,00	-	1037,4	13,79	-	14894
Державна	3085	216,43	0,62	0,02	-	210,03	5,76	-	3033
Всього...	18344	1267,65	-	-	-	1247,4	-	-	-

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)», реальний приватизаційний процес почався з об'єктів групи А. Тобто, мала приватизація здійснювалася або шляхом продажу – за готівку через конкурси чи аукціони індивідуальним і груповим приватним власникам – державних підприємств торгівлі, громадського харчування, сфери обслуговування, невеликих промислових, транспортних, будівельних підприємств, незавершених будов, або шляхом оренди та наступного викупу цих об'єктів зайнятими на них працівниками (Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 14 квітня 1992 р., ст. 3). При цьому визначалася квота використання приватизаційних майнових сертифікатів.

Найбільш основоположним, вихідним і детальним у питанні вибору об'єктів приватизації став Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. В організаційно-правовому полі був прийнятий, на жаль, як показала практика, негалузевий підхід до приватизації, за секторним принципом, що можна, а чого не можна. Галузі економіки розглядалися не як цілісний об'єкт, а як сукупність самостійних господарських одиниць і це призвело до роздроблення капіталів колись могутніх господарських структур, ускладнило систему управління підприємств єдиних галузей, які пов'язувалися економічними та технологічними зв'язками. Окрім того, не було встановлено уніфікованої класифікації об'єктів приватизації, що породили появу численної кількості підзаконних нормативних актів.

Так, згідно із Законом України «Про приватизацію державного майна», до об'єктів державної власності, що підлягають приватизації, було віднесено:

- майно підприємств, цехів, виробництв, ділянок, інших підрозділів, які є єдиними (цілісними) майновими комплексами, якщо в разі їх виділення у самостійні підприємства не порушується технологічна єдність виробництва з основної спеціалізації підприємства, зі структури якого вони виділяються (МК);
- об'єкти незавершеного будівництва та законсервовані об'єкти ($O_{нб}$);
- акції (частки, паї), що належать державі у майні господарських товариств та інших об'єднань ($D_{вн}$, де $vн$ – номінальна вартість акцій).

Номинальна вартість акції (або номінал, або вільна вартість акції) встановлюється на момент першого випуску (розміщення) акцій і обчислюється як результат ділення загальної грошової вартості частини статутного капіталу, що розміщується на кількість акцій при розміщенні. Після того, як акції опиняються у вільному обігу, номінал акцій втрачає свою функцію як міра вартості акції. Натомість використовується ринкова вартість. Номінал тим не менш, вживається при обчисленні дивідендів, часток у капіталі, тощо.

Що стосується об'єктів незавершеного будівництва, тут треба зробити кілька важливих, на наш погляд, зауважень. Незавершене будівництво є за своєю сутністю капіталом, який не бере участь у процесі відтворення суспільного капіталу. Окрім того цей капітал носить завершений минулий характер і не створює нову вартість, але його балансова вартість впливає на всі розрахункові показники в національних рахунках країни.

У кількісному виразі до незавершеного будівництва відноситься біля 60 тис. об'єктів (понад 100 млрд грн.), тому логіка продаж на початковому етапі, згідно з цим законом, визначалася додатковими актами і, насамперед, Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 696 Р, який визначив об'єкти відбору незавершеного будівництва, що підлягали приватизації, а також Указом Президента України «Про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва» та Постановою Кабінету Міністрів України від 1 листопада 1993 р. № 894. Не вдаючись до вибору об'єктів (це вже стосується методу та порядку їх роздержавлення), ці акти дозволили, певним чином, зробити спробу перевести заморожені капітали із неречової форми у пряму форму, тобто грошову. Про розрахунок вартості об'єктів незавершеного будівництва мова буде йти під час дослідження оцінки вартості об'єктів, що підлягають приватизації.

Із метою технічного переозброєння та відновлення виробництва, поліпшення фінансово-економічного стану підприємств Збройних Сил України майно таких підприємств, яке є єдиним (цілісним) майновим комплексом, може корпоратизуватись. Приватизація таких підприємств здійснюється зі збереженням у державній власності 51 відсотка акцій. Окремими законами України визначається порядок корпоратизації та приватизації зазначених підприємств (Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 вересня 1992 р., ст. 5, п. 3).

За погодженням із Кабінетом Міністрів приватизуються майнові комплекси:

- підприємств-монополістів на ринку відповідних товарів України, визнаних такими у встановленому порядку;
- підприємств військово-промислового комплексу, що підлягають конверсії згідно з відповідною програмою;
- підприємств, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій за міжнародними договорами України;
- інших об'єктів, віднесених Державною програмою приватизації до групи Г (див. Інформаційний лист Вищого Арбітражного Суду України «Про розподіл повноважень між Урядом України і Фондом державного майна з питань приватизації» від 1 грудня 1992 р. № 01–8/1432).

Конверсія – скорочення оборонної промисловості та її переорієнтація на виробництво товарів народного вжитку.

Перелік об'єктів, віднесених Державною програмою приватизації до групи Г, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій, затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України (Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 вересня 1992 р., ст. 5, п. 4).

Будівлі (споруди, приміщення) за бажанням покупця приватизуються разом з об'єктами приватизації (Закон України «Про приватизацію державного майна» від 4 вересня 1992 р., ст. 5, п. 6).

У рамках цього закону було вирішено питання зі сферою економіки, господарські об'єкти якої, хоча і мають високу рентабельність, норму прибутку, але не могли приватизуватися, оскільки відносилися до категорії підприємств, що впливають на економічну безпеку нації. Проте з дня прийняття цього закону у 1992 р. список підприємств, що не підлягають приватизації, постійно переглядався, зменшувався і, врешті-решт, скоротився до 200 об'єктів. Причинами перегляду кола даних об'єктів були різні фактори, але домінував один – приватизація стала розглядатися як одне з найважливіших джерел поповнення бюджету. Що стосується підприємств оборонно-промислового комплексу, у зв'язку із змінами в структурі збройних сил, значна їх частина перестали безпосередньо працювати на державне військове замовлення та перестали виробляти продукцію оборонного значення. Тому наведений нижче перелік «недоторканих» об'єктів характеризує теоретичні та практичні підходи 1992 р.

Приватизації не підлягали об'єкти, що мають загальнодержавне значення, а також казенні підприємства. До об'єктів, що мають загальнодержавне значення, було віднесено майнові комплекси підприємств та їх структурні підрозділи, основним видом діяльності яких є виробництво товарів (робіт, послуг), що мають загальнодержавне значення.

Загальнодержавними за значенням визначалися:

1. Об'єкти, які забезпечують виконання державою своїх функцій, забезпечують обороноздатність держави, її економічну незалежність та об'єкти права власності Українського народу, майно, що становить матеріальну основу суверенітету України, зокрема:

- майно органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, майно Збройних Сил України (крім майна, що до якого цим Законом встановлено особливості приватизації), Служби безпеки України, Прикордонних військ України, правоохоронних і митних органів;
- надра, корисні копалини загальнодержавного значення, водні ресурси та інші природні ресурси, які є об'єктами права власності Українського народу;
- майнові комплекси підприємств із лісовідновлення, лісорозведення та охорони лісу, лісництва, їх підрозділи;
- сортовипробувальні станції, дільниці, інші організації з експертизи сортів рослин;
- золотий і валютний фонди та запаси, державні матеріальні резерви;
- емісійна система, майнові комплекси підприємств і установ, що забезпечують випуск та зберігання грошових знаків та цінних паперів;

Цінні папери – грошові документи, що визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила (емітентом), та їх власником: засвідчують право володіння корпоративними правами (як акції) чи відносини позики (як облигації), і здебільшого передбачають виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також можливість передачі грошових та інших прав, що випливають із цих документів, іншим особам.

- радіотелевізійні передавальні центри, а також об'єкти, що забезпечують зв'язком органи законодавчої та виконавчої влади;
- державні радіоканали та телевізійні канали;

- засоби урядового, фельд'єгерського та спеціального зв'язку;
- інші об'єкти права державної власності, які забезпечують виконання державою своїх функцій.

2. Об'єкти, діяльність яких забезпечує соціальний розвиток, збереження та підвищення культурного, наукового потенціалу, духовних цінностей, зокрема:

- об'єкти Національного космічного агентства України при Кабінеті Міністрів;
- архіви;
- майнові комплекси установ Національної академії наук України з основних напрямів досліджень;
- об'єкти культури, мистецтва, архітектури, меморіальні комплекси, заповідники, парки тощо загальнонаціонального значення;
- об'єкти освіти, фізичної культури, спорту і науки, що фінансуються з державного бюджету.

3. Об'єкти, контроль за діяльністю яких з боку держави гарантує захист громадян від наслідків впливу неконтрольованого виготовлення, використання чи реалізації небезпечної продукції, послуг або небезпечних виробництв, зокрема:

- майнові комплекси підприємств по виготовленню та ремонту всіх видів зброї, яка є на озброєнні Збройних Сил України, Служби безпеки України;
- майнові комплекси підприємств по випуску наркотичних, бактеріологічних, біологічних, психотропних, сильнодіючих хімічних та отруйних засобів (крім аптек);
- майнові комплекси підприємств, що забезпечують діяльність у сфері обігу зброї та радіоактивних речовин;
- протирадіаційні споруди;
- полігони, будови, споруди й устаткування для захоронення твердих промислових і побутових відходів, скотомогильники.

4. Об'єкти, які забезпечують життєдіяльність держави в цілому, зокрема:

- структурні підрозділи майнових комплексів, що забезпечують постійне розміщення та зберігання державних резервів і мобілізаційних запасів;
- пенітенціарні заклади;
- майнові комплекси підприємств геологічної, картографічної, гідрометеорологічної служб, служби контролю за станом навколишнього природного середовища;

-
- об’єкти державних систем стандартизації, метрології та сертифікації продукції;
 - майнові комплекси підприємств авіаційної промисловості;
 - автомобільні дороги, крім тих, що належать підприємствам до першого розгалуження їх за межами території цих підприємств;
 - майнові комплекси підприємств, які здійснюють виробництво основної залізничної техніки (електровози, тепловози, дизель-поїзди, вагони);
 - майнові комплекси підприємств залізничного транспорту з їх інфраструктурою;
 - метрополітен, міський електротранспорт;
 - майно, що забезпечує цілісність об’єднаної енергетичної системи України та диспетчерське (оперативно-технологічне) управління, магістральні та міждержавні електричні мережі;
 - атомні електростанції, гідроелектростанції з греблями, що забезпечують водопостачання споживачам і проведення гідромеліоративних робіт, теплоелектроцентралі;
 - магістральні нафто- і газопроводи та магістральний трубопровідний транспорт, що обслуговують потреби держави в цілому, підземні нафто- та газосховища;
 - транспортні засоби спеціального призначення, що забезпечують виконання робіт, пов’язаних із ліквідацією пожеж, наслідків стихійних лих;
 - об’єкти інженерної інфраструктури та благоустрою міст, включаючи мережі, споруди, устаткування, які пов’язані з постачанням споживачам води, газу, тепла, а також відведенням і очищенням стічних вод;
 - майнові комплекси структурних підрозділів хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств, що забезпечують розміщення та зберігання мобілізаційних запасів і майно хлібоприймальних і хлібозаготівельних підприємств, що входить до статутного фонду Державної акціонерної компанії «Хліб України»;
 - майнові комплекси підприємств соляної промисловості;
 - акваторії портів, причали всіх категорій і призначень, причальні у портах і гідрографічні споруди, набережні причалів, захисні споруди та системи сигналізації, портові системи інженерної інфраструктури та споруди зв’язку, енерговодопос-

тачання та водовідведення, автомобільні дороги та залізничні колії (до першого розгалуження за межами території порту), навчальний і гідрографічний флот, майнові комплекси судноплавних інспекцій;

- водосховища та водогосподарські канали комплексного призначення, міжгосподарські меліоративні системи, гідротехнічні захисні споруди;
- майнові комплекси підприємств, що виготовляють спирт, вина та лікєро-горілочні вироби;
- крематорії, кладовища.

Отже, логіка поповнення бюджету призвела не лише до скорочення чисельності об’єктів, що не підлягають приватизації, а, насамперед, до спроби реалізувати їх, виходячи з економічних показників. Практично їх класифікація нічим не відрізнялася від діючих у свій час методик аналізу фондів соціалістичного підприємства. Мова йшла не про ринкову ціну, а, практично, як уже зазначалося раніше, про балансову оцінку засобів праці, що діють у сфері матеріального виробництва. Окрім того, оцінюючи об’єкт, як сукупність матеріальних цінностей, було введено поняття їх оцінки із співставленням номінальної вартості приватизаційного майнового сертифікату. Тобто, до реальної вартості капіталу додавалася віртуальна, яка нібито збільшувала значимість об’єкту до продажу, а практично ні у вартісній, ні у матеріально-речовій формі нічого не змінювала. Окрім того, об’єкти продовжували дробити галузеву структуру економіки. Класифікація об’єктів за Законом України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. виглядає наступним чином:

- група А – об’єкти, вартість основних фондів яких не перевищує 1 млн гривень (крім об’єктів групи Г, науково-дослідних і проектних організацій), у тому числі структурні підрозділи підприємств, правовий статус яких не був приведений у відповідність із законодавством; підприємства, що входять до складу об’єднань, правовий статус яких раніше не був приведений у відповідність із законодавством; структурні підрозділи (одиниці) інших підприємств, що можуть бути виділені у самостійні підприємства, у тому числі такі, що реалізують аналогічні або взаємозамінні види товарів (робіт, послуг); об’єкти, які створюються на базі державного майна в результаті здійснення реструктуризації державних підприємств,

незалежно від їх галузевої належності; окреме індивідуально визначене майно – будівлі, споруди та нежилі приміщення – незалежно від його вартості:

$$OF < 1 \text{ млн грн.},$$

де OF – вартість основних фондів;

– група Б – об’єкти, вартість основних фондів яких становить від 1 млн гривень до 170 млн гривень, а частка вартості основних фондів, що припадає на одного працюючого, не перевищує номінальної вартості приватизаційного майнового сертифіката більш як у 12 разів (крім об’єктів групи Г):

$$\frac{OF \text{ (від 1 до 170 млн. грн.)}}{КП} < 12 \cdot BC,$$

де $КП$ – кількість працюючих, BC – вартість сертифіката.

Слід зауважити, що така розбіжність у параметрах вартості сприяла появі у цій групі визначених для приватизації об’єктів практично всіх енергорозподільчих компаній, статутний фонд яких дорівнював, наприклад, у державної акціонерної енергорозподільчої компанії «Житомиробленерго» – 30 599 635 грн., ДАЕК «Черкасиобленерго» – 37 098 333 грн., ДАЕК «Кіровоградобленерго» – 29 844 000 грн., ДАЕК «Прикарпаттяобленерго» – 25 908 875 грн., ДАЕК «Херсонобленерго» – 23 743 760 грн., ДАЕК «Тернопільобленерго» – 15 272 040 грн., ДАЕК «Львівобленерго» – 48 493 080 грн., ДАЕК «Полтаваобленерго» – 55 240 000 грн., ДАЕК «Чернігівобленерго» – 29 829 506 грн. тощо. Тобто, по вартості статутних фондів, вони приватизувалися на рівні великих універмагів, СФ яких у межах 10–15 млн грн., м’ясокомбінатів (СФ – 8–10 млн грн.), автотранспортних підприємств (СФ – 5–7 млн грн.). Тобто, при такій класифікації по вартості, загальна державна значимість об’єкту не набула належної оцінки;

– група В – об’єкти, вартість основних фондів яких становить від 1 млн гривень до 170 млн гривень, а частка вартості основних фондів, що припадає на одного працюючого, перевищує номінальну вартість приватизаційного майнового сертифіката більш як у 12 разів (крім об’єктів групи Г):

$$\frac{OF \text{ (від 1 до 170 млн. грн.)}}{КП} > 12 \cdot BC,$$

– група Г – об’єкти, вартість основних фондів яких перевищує 170 млн гривень, а також підприємства (незалежно від вартості основних фондів), що займають монополічне становище на загальнодержавному ринку відповідних товарів України та визнані такими у встановленому порядку; об’єкти військово-промислового комплексу (а це, практично, середнє машинобудування (прим. авторів)), що підлягають конверсії згідно з відповідною програмою; об’єкти, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій за міжнародними договорами України:

$$O_{OF (> 170 \text{ млн грн.})} + O_M + O_{ВПК} + O_{II},$$

де O – об’єкт; M – монополіст; $ВПК$ – військово-промисловий комплекс; II – із залученням іноземних інвестицій;

– група Д – об’єкти незавершеного будівництва, включаючи законсервовані об’єкти, майно ліквідованих підприємств, підприємств-банкрутів:

$$O_{НБЗ} + M_{ЛБ}; O_{НБЗ} = BB + MBK + Y,$$

Де $O_{НБЗ}$ – об’єкти незавершеного будівництва чи законсервовані; $M_{ЛБ}$ – майно ліквідованих підприємств і банкрутів; BB – витрати на будівництво; MBK – матеріали, виробы, конструкції; Y – устаткування;

– група Е – акції (частка, пай), що належать державі у підприємствах змішаної власності; цінні папери, паї, інше майно вартістю понад 1 млн гривень, що не було враховане під час проведення оцінки вартості майна об’єкта приватизації та не ввійшло до його статутного фонду (крім об’єктів групи Ж):

$$D_{НА} + M_{(> 1 \text{ млн грн.})} \text{ від СФ},$$

де $D_{НА}$ – номінальна вартість акцій, що належать державі; M – майно, що не увійшло до СФ підприємства;

– група Ж – незалежно від вартості об’єкти освіти, охорони здоров’я, культури, мистецтва та преси, фізичної культури і спорту, телебачення та радіомовлення, видавничої справи, а також майно санаторно-курортних закладів, профілакторіїв, будинків і таборів відпочинку, у тому числі:

-
- майно структурних підрозділів підприємств у разі їх виділення у самостійні підприємства;
 - об'єкти соціально-побутового призначення, що перебувають на балансі підприємств, у разі, якщо такі об'єкти не були включені до складу майна, що приватизується, господарським товариством, створеним працівниками підприємства, відповідно до частини другої статті 24 Закону України «Про приватизацію державного майна».

Треба підкреслити, що наявність у підприємства зобов'язань із мобілізаційної підготовки, збереження державної таємниці, забезпечення безпечних умов роботи не є підставою для заборони приватизації відповідного об'єкта, такі об'єкти приватизуються відповідно до цієї Програми.

Об'єкти, на яких у технологічних процесах використовуються отруйні, радіоактивні речовини, бактеріологічні, біологічні, сильнотоксичні хімічні засоби, приватизуються на загальних підставах.

Державна програма приватизації на 2000–2002 р. р. щодо об'єктів приватизації нічого якісного, порівняно з попередніми, не внесла. Фактори, які були вибрані при визначенні об'єктів, базувалися на тих же показниках, але в іншій послідовності. На перший план вийшла середньооблікова чисельність працюючих, а вартість основних фондів класифікувалася як достатня чи недостатня для формування статутних фондів Відкритого Акціонерного Товариства, що в кінцевому рахунку в будь-якій комбінації співвідношення факторів буде свідчити лише про рентабельність або нерентабельність підприємств і про привабливість для продажу. Крім того, серед об'єктів, як зазначалося раніше, з'явилися об'єкти-монополісти, об'єкти, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави тощо. Слід сказати, що ця державна програма має довгостроковий і програмно-плановий характер. Згідно з нею, було прийнято рішення, що державна програма приватизації розробляється і затверджується на 3 роки.

Класифікація об'єктів приватизації згідно нової програми була здійснена наступним чином (Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., ст. 5):

- група А – цілісні майнові комплекси державних, орендних підприємств і структурні підрозділи підприємств, виділені у самостійні підприємства (далі – цілісні майнові комплекси підприємств), у тому числі в процесі реструктуризації дер-

жавних підприємств із середньообліковою чисельністю працюючих до 100 осіб включно або понад 100 осіб, але вартість основних фондів яких недостатня для формування статутних фондів відкритих акціонерних товариств, а також готелі, об'єкти санаторно-курортних закладів і будинки відпочинку, які перебувають на самостійних балансах; окреме індивідуально визначене майно (в тому числі таке, яке не увійшло до статутних фондів ВАТ, будівлі, споруди та нежилі приміщення, майно підприємств, ліквідованих за рішенням арбітражного суду, та майно підприємств, що ліквіднуються за рішенням органу, уповноваженого управляти державним майном); майно підприємств, які не були продані як цілісні майнові комплекси;

- група В – цілісні майнові комплекси підприємств із середньообліковою чисельністю працюючих понад 100 осіб і вартість основних фондів яких достатньо для формування статутних фондів, ВАТ; акції ВАТ, випуск яких зареєстрований, або продаж акцій, який розпочався до вступу в силу чинності цієї Програмою (крім підприємств групи Г); акції ВАТ, створених на базі підприємств агропромислового комплексу, в разі, якщо вартість основних фондів достатня для формування статутного фонду ВАТ;
- група Г – цілісні майнові комплекси підприємств або пакети акцій ВАТ, що на момент прийняття рішення про приватизацію займають монополіне становище на загальнодержавному ринку відповідних товарів і послуг або мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави;
- група Д – об'єкти незавершеного будівництва, законсервовані об'єкти;
- група Е – акції (частки, паї), що належать державі у статутних фондах господарських товариств (у тому числі підприємств з іноземними інвестиціями), розташованих на території України або за кордоном;
- група Ж – об'єкти охорони здоров'я, освіти, культури, мистецтва та преси, фізичної культури і спорту, телебачення та радіомовлення, видавничої справи незалежно від вартості, а також об'єкти санаторно-курортних закладів, профілакторії, будинки і табори відпочинку (за винятком об'єктів санаторно-курортних закладів і будинків відпочинку, які

перебувають на самостійних балансах), у тому числі об'єкти соціально-побутового призначення, що перебувають на балансі підприємств, у разі їх невключення до складу майна, що передається в комунальну власність або приватизується, крім об'єктів, які не підлягають приватизації відповідно до статті 5 Закону України «Про приватизацію державного майна».

Про зміну форм власності у цих категоріях підприємств за час роздержавлення свідчать дані наступної таблиці (див. табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Зміна форми власності підприємств групи Б, В, Г, що звітували за формою 1-приватизація, та структура їх статутних фондів станом на 01.01.2003 р.

Форма власності	Кількість підприємств групи Б, В, Г, що звітували за формою 1 – приватизація, од.	Сумарна вартість їх статутних фондів (майно, що підлягає приватизації), млн грн.	Номінальна вартість залишеної за державою частки, млн грн.	Номінальна вартість майна переданого (заплатеного до передачі) до холдингів, млн грн.	Номінальна вартість майна, приватизованого до 01.01.99 р., млн грн.	Номінальна вартість майна, приватизованого з 01.01.99 р. до 01.01.2003 р., млн грн.	Номінальна вартість нереалізованого майна, що підлягає приватизації, млн грн.	Кількість підприємств, приватизованих на 100 % до 01.01.1999 р., од.	Кількість підприємств, приватизованих на 100 % з 01.01.99 р. до 01.01.2003 р., од.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1992–1998 рр.									
Комунальна	2742	2250,47	85,80	26,89	1874,58	143,14	120,07	1812	414
Державна	8426	15750,7	1051,93	408,27	8161,62	2715,40	3413,50	4743	2053
Всього...	11168	18001,1	-	-	10036,2	2858,54	-	-	-
1999–2002 рр.									
Комунальна	76	484,11	176,77	0,00	-	130,30	177,04	-	28

Продовження таблиці 1.4

Державна	568	8637,27	2803,20	129,04	-	1610,77	4094,26	-	193
Всього...	644	9121,38	-	-	-	1741,07	-	-	-

Щодо об'єктів військово-промислового комплексу, які підлягають конверсії згідно з переліками, які затверджуються органами, уповноваженими управляти відповідним державним майном, то вони приватизувалися способами, передбаченими цією Програмою для груп об'єктів, до яких відносяться об'єкти, що утворюються після конверсії.

Наявність у підприємства мобілізаційних завдань (замовлень), обов'язків щодо зберігання державної таємниці, забезпечення безпечних умов робіт не є підставою для заборони приватизації відповідного об'єкта, за винятком обмежень, передбачених Законом України «Про приватизацію державного майна». Такий об'єкт приватизується відповідно до цієї Програми. Відшкодування витрат ВАТ, пов'язаних із зберіганням матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, проводиться згідно із законодавством.

Державне майно, призначене згідно з мобілізаційними завданнями (замовленнями) для спеціальних формувань, яке не включено до статутних фондів ВАТ і перебуває на балансі акціонерних товариств, після скасування мобілізаційних завдань (замовлень) приватизується на загальних підставах відповідно до законодавства з питань приватизації.

Що стосується класифікації та кількості об'єктів роздержавлення в «Програмі приватизації на 2003–2005 роки», то суттєвих змін порівняно з попередніми державними заходами в цій сфері не відбулося. Отже, в процесі роздержавлення сформувалася нова структура власності, що корінним чином змінила процес виробництва і розподілу додаткової вартості (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Частка промислового виробництва по формах власності (%)

	Всього	Державна	Недержавна	У т. ч. приватна	Коллективні	У т. ч. приватизовані
Промисловість	100,0	21,7	78,3	0,3	77,5	59,7
Видобувна	100,0	49,9	50,1	0,1	49,9	33,9

Продовження таблиці 1.5

Видобуток енергетичних матеріалів	100,0	65,0	35,0	0,2	34,9	15,7
Видобуток неенергетичних матеріалів	100,0	20,4	79,6	0,0	79,5	69,6
Обробна	100,0	14,0	86,0	0,4	84,9	68,9
Харчова	100,0	5,9	94,1	0,7	91,8	70,2
Легка	100,0	2,7	97,3	1,5	95,5	72,1
Деревообробна і целюлозно-паперова	100,0	13,0	87,0	0,6	81,1	61,7
Кокс, нафтопереробка	100,0	0,5	99,5	0,0	99,5	73,5
Хімічна	100,0	28,4	71,6	0,2	70,4	55,8
Виробництво неметалев. мінеральн. виробів	100,0	10,1	89,9	0,2	88,9	78,2
Металургія	100,0	16,6	83,4	0,0	83,4	75,3
Машинобудування	100,0	19,0	81,0	0,3	80,6	63,4
Електроенергетика	100,0	39,7	60,3	0,0	60,3	28,2
Інші	100,0	4,8	95,2	2,3	91,3	29,2

Таким чином, процес роздержавлення власності змінив кількість та якісну структуру економіки, що поряд із створенням інших різноманітних приватних, кооперативних, спільних підприємств унеможливив, по суті, існування централізованого планування економіки, що була заснована на державній власності, але він створив певні умови для переходу та створення методів державного регулювання.

Тому цілком природно виникає питання: чи створив процес роздержавлення умови в Україні для визначення її як країни з ринковою економікою у теоретичному і практичному розумінні західних фахівців і політиків та присвоєння у 2006 р., через 15 років з початку інституціональних реформ, статусу «країна з ринковою економікою».

Зазначимо, що «однією з невід’ємних умов ідеї про державне регулювання, адекватного завданням ринку, є розвиток антиподу цього регулювання – тобто економічної свободи. Без посилення цього суто ринкового початку як своєрідної противаги початку державності сам ринок просто не відбудеться» (Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и переупутья современной цивилизации. – К., 1998. – С. 305). Зрозуміло, що економіку країни можна за політичними мотивами визнати або оголосити ринковою, але треба зауважити, що в такому разі не відбудеться ринкова централізація, бо вона ефективна лише при взаємодії централізованого регулювання та свободи. Тобто, щоб ідентифікувати економіку України як ринкову у теоретичному та практичному плані, треба відповісти на питання про умови ринку, про його елементи. З’ясувати, чи продовжує діяти рудиментний принцип розподілу по праці, іманентний централізованій плановій економіці, чи діє та в якій формі діє закон вартості, дати собі відповідь, як складається на національному економічному просторі макроекономічна рівновага, ціна, і яка, власне, ресурсна складова ринку. І ці відповіді повинні пролягати в площині між ринковим регулюванням та економічною свободою.

Під макроекономічною рівновагою розуміють досягнення таких народногосподарських пропорцій, за яких динаміка економічного розвитку характеризується стабільністю: без надлишків нереалізованого суспільного продукту, але й без його дефіциту; з повною зайнятістю усіх наявних виробничих ресурсів, але й без їх нестачі; з незмінними темпами економічного зростання, які б забезпечували розширене відтворення суспільного виробництва.

Процес роздержавлення, безумовно, створив різні форми власності – від державної до приватної, і суб’єкти цих форм рівні перед законом, але захищеність їх перед законом носить на практиці більш декларативний характер, про що свідчать процеси

перерозподілу корпоративної власності й реприватизації, тіншові схеми привласнення державного майна, що, як не парадоксально, найменш захищено законом. Щодо економічної свободи, то право суб’єкта обирати будь-яку діяльність в процесі роздержавлення відбулося, але право придбати економічні ресурси обмежено (перш за все, на капітал та землю). Тобто, «існує скутість міжгалузевого та внутрішньогалузевого переливу капіталу, причому не тільки у державному секторі, є труднощі включення в комерційний обіг землі, основних фондів, цінних паперів» (Пахомов Ю. Н. та ін., цит.

пр., – С. 305). Право на участь у придбанні ресурсів незалежно від процесу роздержавлення фіксується існуючою структурою виробництва, структура стримує конкуренцію і свободу та формує ціну на користь виробників і власників ресурсів. Що стосується появи особистого інтересу і мотивації як фактора економічної свободи, то роздержавлення, способи і методи приватизації, економічна реальність фактично свідчить про наявність цього ринкоутворюючого компонента в різних прошарках суспільства, але мотивація економічного суб'єкта та її реалізація залежить від можливості як складової свободи. Процес роздержавлення змінює і впливає на елементи ринкових відносин в макроекономічному регулюванні. Предметом впливу стає платоспроможний попит, який в умовах трансформації власності перетворився на інфляцію попиту, а монетарний тиск на попит з боку держави впливає вже на інший елемент ринкових відносин – пропозицію. І тут виникає ще один незбалансований момент – інфляція (надлишки) пропозиції при зменшенні грошової маси. Стосовно базової категорії на ринку – ціни – то лібералізація основної маси цін повинна переходити у свою протилежність – регулювання, а ринкові саморегулятори ціни повинні поступатися

Інфляція попиту – різновид інфляції, яка виникає при надлишку попиту понад пропозицію. Цей вид інфляції виявляється тоді, коли сукупні грошові доходи населення та підприємств зростають швидше, ніж відбувається зростання реального обсягу випуску товарів та послуг.

Ринкове саморегулювання – вплив ринкового механізму взаємодії попиту і пропозиції, конкуренції на формування цін, обсягів виробництва і продажу товарів та послуг, рівня споживання, ефективність виробництва, якість роботи тощо.

узгодженим цінам. Наявність на українському ринку вищезазначених елементів – попиту, пропозиції, ціни – безумовно, свідчить, що роздержавлення створює модель ринку як систему економічних відносин. Процес реалізації товарів на ринку витісняє бартерний, заліковий, давальний, тінювий обмін та дефіцитно-планомірний розподіл ресурсів за пільговими цінами (перш за все, у сільськогосподарському виробництві), тобто починають домінувати дійсні акти купівлі-продажу.

Сам факт розбудови ринку в практичному плані дає можливість фахівцям у теоретичному аналізі перевірити дію ринкових економічних законів: закону вартості, закону попиту і пропозиції, конкуренції.

Відповідно до **закону вартості** виробництво й обмін товарів здійснюються на основі їх вартості, величина якої вимірюється суспільно необхідними затратами праці. Дія закону вартості виявляється в тому, що всі різноманітні за обсягом затрати праці зводяться до середніх, суспільно необхідних. Зведення це відбувається на ринку, через суспільні контакти всієї маси товаровиробників і покупців, через механізм попиту та пропозиції.

Закон попиту – величина (об'єм) попиту зменшується у міру збільшення ціни товару і навпаки за інших рівних умов.

Закон пропозиції – величина (об'єм) пропозиції зростає у міру збільшення ціни товару і навпаки за інших рівних умов.

Закон конкуренції – закон, згідно якого кожен виробник або продавець намагається отримати найбільш вигідні умови для виробництва та збуту товарів та послуг.

Так, закон вартості зберігає своє значення в якості основи теорії загальної економічної рівноваги та теорії економічного розвитку і лежить в основі створення макроекономічних моделей. Звернемо також увагу на фактори постійного впливу, які в процесі трансформації суспільства, переході від централізованої планової економіки до регульованої створюють обмеження ринку. Перш за все, мова йде про населення і трудові ресурси. Демографічний ресурс України постійно зменшується, проявляє себе стійка тенденція до зниження народжуваності, яка не забезпечує навіть просте заміщення покоління. Чисельність людей працездатного віку зменшується, що впливає на трудовий потенціал країни. Аналіз динаміки структури робочої сили свідчить про зменшення на ринку попиту на робочу силу – саме робітників. Суттєві зміни під час роздержавлення у галузевій структурі зайнятості розбалансували стан попиту і пропозиції трудових ресурсів. Тобто зайнятість (робоча сила) і капітал (засоби виробництва), за словами К. Маркса, «знаходяться у стані віддалення один від одного й ті та інші є факторами виробництва лише у можливості».

Функціонування ринкової економіки пов'язано зі станом природно-сировинної бази. Самостійна економічна політика України не може не враховувати практичну відсутність на власному ринку ресурсів енергоносіїв (нафти та газу). У структурі сировинної складової енергоресурси країни представлені вугіллям різного типу. Поточні та перспективні потреби внутрішнього виробництва, під-

приємств та населення залежать від імпортової пропозиції, яка є домінуючою в оптовому, роздрібному, індивідуальному ціноутворенні. Макроекономічний аналіз ринку передбачає оцінку фінансового потенціалу країни. Ринкові потенції характеризуються рівнем нагромадження, перш за все, у роздержавленому секторі, і станом недержавних заощаджень, але ці показники значно відстають від середньоєвропейських, що, безумовно, впливає на ефективність інвестицій. Змінився виробничий потенціал ринку в процесі роздержавлення власності. Низький рівень капіталовкладень та інвестиційна активність, що має тенденцію до зниження, зумовили створення значних обсягів та залишків фізично та морально

Знос – знецінення довгострокових матеріальних виробничих активів (таких, як будівлі, споруди, обладнання, транспорт), яке супроводжується втратою їх техніко-економічних характеристик. **Фізичний знос** – знос основних фондів, пов'язаний зі зниженням їх працездатності в результаті їх експлуатації або бездіяльності внаслідок природних процесів старіння та впливу зовнішніх несприятливих факторів. **Моральний знос** – часткова втрата основними фондами своєї споживної вартості у зв'язку зі здешевленням їх відтворення або у зв'язку з їх нижчою продуктивністю порівняно з новими.

Характеризуючи процес становлення ринку, зазначимо, що він не може реалізуватися без залучення значного науково-технічного ресурсу, без використання практично в усіх галузях фундаментальних та прикладних досягнень науки і забезпечення людського ресурсу в цій сфері матеріальною та фінансовою підтримкою, яка б стимулювала мотивацію наукового пошуку. Мова йде про інвестиції в людський капітал як фактор економічного росту. В про-

зношеного основного капіталу. Значна кількість підприємств діє на ринку з незавантаженими виробничими потужностями, які незабезпечені попитом і є постійно діючим фактором створення інфляції витрат. Тому мотивація та свобода інвестування пов'язані з необхідністю звільнення підприємств від застарілих основних фондів і ринкова конкурентоспроможність залежить від інноваційного формування виробничого потенціалу.

Конкурентоспроможність – це володіння суб'єктом певними властивостями, які дають йому можливість розвиватись на інноваційній основі та перемагати у конкурентній боротьбі.

Людський капітал – це інтелект, здоров'я, знання, навички та вміння, якісна та продуктивна праця.

цесі роздержавлення не проявляють себе технологічні фактори створення високоіндустріальної структури виробництва. Відомо, що постіндустріальні досягнення країн з ринковою економікою були здійснені не приватним капіталом, а урядами, і не в «ручному режимі», а лише на основі довгострокових державних науково-технічних програм структурної перебудови економіки. Таким чином, вказані вище фактори та чинники демонструють наявність певних ринкових тенденцій, напрямів, проявів, явищ, які за формальними ознаками можуть класифікувати економіку як економіку ринкового типу.

Процес роздержавлення власності як складний історичний період становлення нових соціально-економічних відносин визначив також і проблеми економічної безпеки країни та особливу економічну політику в цій площині. Мова йде про тенденції економічних перетворень з урахуванням національних інтересів, запозичення загальних принципів державної стратегії країни, що переходить на ринок виробничих відносин. Зрозуміло, що, по-перше, в процесі роздержавлення власності умовою є захист громадянських прав населення, які гарантують соціальний спокій у суспільстві, шляхом проведення внутрішньої соціальної та економічної політики. Економічна безпека включає в себе державну політику щодо приватизованих підприємств, участь їх у міжнародному розподілі праці; забезпечення участі національних роздержавлених компаній у рівноправній інтеграції в світове господарство; у питаннях економічного співробітництва; у контролі над критичною залежністю країни від інших країн, від імпорту капіталу, ресурсів (нафта, газ), товарів (контроль доступу конкурентної продукції на український ринок). Формування перехідної економіки базується на об'єктах економічної безпеки, які складаються з особистості, суспільства, держави і функціонують як система інституціональних відносин та формують державне регулювання економіки. Зазначимо, що проблема економічної безпеки існує в умовах двох протилежних процесів: розбудова державності та роздержавлення власності стикаються з протиріччями, які виникають у результаті процесу ліквідації державної власності, що була фундаментальною основою саме України як держави. У зв'язку з цим сукупність умов та факторів, які впливають на економічні інтереси особистості, суспільства та держави становлять головну складову державної політики. Перш за все це стосується соціально-економічної сфери, інституціональ-

них перетворень, моніторинг яких потребує якісних індикаторів і кількісних макроекономічних показників. Особливо це стосується умов функціонування галузевих промислових комплексів або стратегічних підприємств, де без оцінки діючих демографічних, економічних, технологічних факторів впливу оцінити економічну безпеку перетворень неможливо. Процес переходу до ринку, трансформація економіки в системі забезпечення економічної безпеки неминуче, як наслідок роздержавлення власності, диференціює класову складову суспільства, веде до появи прошарку людей, які ідентифікуються як представники фінансового капіталу, так і до збільшення людей, які опиняються на межі бідності. Крім того, процес роздержавлення змінив ситуацію на ринку праці, сформував різні прошарки безробітних, змінив терміни оплати праці, зростання заборгованості у «критичних» галузях (вугільна), гуманітарній сфері (вчителі, працівники культури і науки), тобто ці фактори можна трактувати як чинники економічної загрози, вони повинні бути предметом і метою державного регулювання.

Загрозою економічній безпеці стають фактори деформованості структури української економіки. Це стосується паливно-енергетичної залежності держави від країн – постачальників енергоносіїв і зобов'язує державу та капітал цих галузей до структурних змін з метою зниження енерговитрат й енергомісткості, бо в умо-

Енергомісткість – витрати всіх видів енергії (у перерахунку на первинну енергію), необхідні для створення одиниці певної продукції (роботи, послуги) у натуральному, умовному чи вартісному виразі.

вах світових цін на енергоносії, що постійно зростають, економічне зростання ускладнюється. У сфері енергопостачання економічна стратегія повинна передбачати пошук як власних, так і у країнах-концесіонерах,

запасів енергоносіїв (нафта, газ) та розробку й видобуток їх у формі спільних проєктів.

Процес роздержавлення, формування ринкової економіки визначають проблеми економічної безпеки у сфері низької конкурентоспроможності національної економіки, тобто продукція більшості вітчизняних підприємств,

Концесія – договір про передачу природних багатств, підприємств, інших господарських об'єктів, що належать державі чи місцевим органам влади, в тимчасову експлуатацію іншим державам, іноземним фірмам, приватним особам (концесіонерам) на платній строковій основі.

якість її та ціна значно відхиляються у негативну сторону від вимог Світової організації торгівлі та Європейського союзу. У галузевому зрізі це, перш за все, обробна промисловість і практично неконкурентоспроможна машинобудівна галузь, вугільна промисловість, а також галузі, пов'язані з аграрно-промисловим комплексом, тому економічна безпека держави передбачає становлення науково-технічної політики, інвестиційно-інноваційних підходів, створення єдиного науково-технологічного простору в країні, забезпечення інвестицій не лише в основний, але й у людський капітал.

Розглянемо ще одну складову роздержавлення власності. Загрозу економічній безпеці держави у цьому процесі певною мірою створюють іноземні капітали як у вигляді іноземних компаній на внутрішньому ринку, так і участі іноземного капіталу в процесі приватизації. Складається загроза на внутрішньому ринку по багатьох позиціях продукції промисловості, ціни яких орієнтуються на світові, а не на рівень платоспроможності підприємств національної економіки. Конкуренція іноземних компаній на внутрішньому ринку особливо відчутна у сфері побутових товарів, продукції сільського господарства (виробництво цукру, олії), автомобільної промисловості. Останні галузі без політики протекціонізму фактично згортають своє виробництво, а система захисних тарифів на імпорту продукцію мало впливає на підвищення національної конкурентоспроможності. Це стосується економічної політики щодо об'єктів роздержавлення, де власниками стали іноземні компанії – енергорозподільчі компанії, металургійні підприємства, нафтопереробні заводи, суднобудівні підприємства та об'єкти роздержавлення, де іноземні компанії придбали контрольний пакет з метою зменшення долі колишніх національних підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринку. Перш за все, до них належать приватизовані підприємства, які працюють на давальній сировині (текстильна промисловість), а також підприємства, які залежать від поставки комплектуючих (агрегатів, вузлів, деталей) від іноземних партнерів (мається на увазі літакобудування). Загроза національній безпеці в процесі роздержавлення виникає у фінансово-кредитній сфері, де постійно скорочується кількість національних банків, зростає доля іноземного капіталу, а деякі крупні банківські структури переходять під контроль іноземних фінансових груп.

Перехід від централізованого планування до державного регулювання, формування ринку не знімає, а загострює проблему

нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів та їх промислового потенціалу. Проблему наявності депресивних, кризових і відсталих в економічному відношенні територій і виробництва методами лише ринкового регулювання вирішити неможливо, бо самозростаюча функція капіталу по своїй природі відкидає інвестиції у збиткові райони та виробництва. Тому лише державна політика повинна регулювати розподіл виробництва національного доходу на душу населення, вирівнювати його у різних регіонах, щоб зменшити регіональні та галузеві розриви.

Зрозуміло, що регулюючі функції держави мають будуватися відповідно до певних критеріїв, до яких належать умови та якість життя, розвиток особистості, стабільність соціально-економічної ситуації, військово-політична стабільність і ці критерії повинні бути закладені в різні площини відтворення національного капіталу. Державне регулювання повинно не допускати критичну залежність економіки від зовнішніх факторів, а це можливо лише за умови контролю над спробами приватизації стратегічних об'єктів та ресурсів. Також до державного регулювання у сфері економічної безпеки відноситься і регіонально-національний рівень, де в комунальній власності знаходяться тепло-, водо- та енергопостачання, комунальні послуги, підприємства яких були приватизовані.

Державна економічна політика у сфері економічної безпеки базується на аналізі динаміки і структури валового внутрішнього продукту, показниках темпів промислового виробництва, динаміці розвитку галузей, інвестицій. Стан природного, виробничого, науково-технічного потенціалу є складовою аналізу економічної безпеки з боку держави. Аналіз інфляції, дефіцит бюджету, стабільність валюти, внутрішня та зовнішня заборгованість є індикаторами для економічних дій держави. Тобто механізм забезпечення економічної безпеки спирається на моніторинг динаміки показників економіки і, якщо в умовах жорсткого централізованого планування, збору та обробки статистичної інформації були певні похибки, то в умовах процесу роздержавлення виникають значні статистичні похибки в інформаційно-аналітичній системі стеження за динамікою показників безпеки економіки. Значний перерозподіл фінансів та ресурсів існує у тіньовій економіці, яка займає значну нішу і не підлягає охопленню методами статистичного дослідження. Такі соціально-економічні явища – тіньовий капітал, тіньовий ринок – фактично дезорієнтують владу і деформують параметри економіч-

ного розвитку, які відхиляються від значень економічної безпеки держави і знижують можливість виходу країни з нестабільного розвитку. Тому в механізмі державного регулювання значне місце повинно займати створення правових умов, виключаючи криміналізацію та корупцію в суспільстві. Таким чином, визначення головних національних інтересів в області економіки повинно сприяти програмам забезпечення реалізації економічної безпеки держави.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте суть фундаментальних змін в економічній орієнтації країни.
2. Розкрийте суть процесу роздержавлення власності.
3. Проаналізуйте роль норми прибутку як межі в процесі роздержавлення власності (функція Віпера).
4. Визначте основну відмінність функції державної власності в плановій та ринковій економіці.
5. Розкрийте зміст соціальної природи роздержавлення.
6. Охарактеризуйте структуру ринкових відносин в умовах роздержавлення.
7. Визначте економічні підходи у виборі об'єктів роздержавлення.
8. Дайте класифікацію групування об'єктів роздержавлення.
9. Охарактеризуйте сутність системи економічної безпеки держави.
10. Чим різняться планові та регуляторні дії держави в економіці?

ГЛАВА II

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІКО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ

Процес роздержавлення власності сформував певні правові системи, які регламентують способи і порядок зміни об'єктом права власності своєї приналежності. При чому, в організаційному плані встановлюється порядок набуття прав не лише на частку у власності, але і на участь у розподілі прибутку приватизованих підприємств. По суті, здійснений аналіз нормативних актів свідчить про розвиток технологічних методів у здійсненні роздержавлення. Цей розвиток включав у себе як якісні зміни, які містять у собі різні юридичні й економічні фактори, так і кількісні, що призвело до того, що з 1991 р. до 1999 р., за нашими підрахунками, було прийнято понад 850 нормативних актів різного рівня у сфері приватизації. За своєю сутністю, порядок і способи роздержавлення формують нову структуру економіко-правового стану підприємств як юридичних осіб і, разом із тим, створюють економіку нового типу та економічну базу для формування особливого типу відносин між ще державними підприємствами і підприємствами, що набули приватних, акціонерних та інших форм.

Насамперед це стосується способів приватизації. Якщо в Законі України «Про приватизацію державного майна» від 4 березня 1992 р. у статтях 15, 16, 17, 18, в яких описувалися шляхи приватизації державного майна, нараховувалося 20 пунктів, які характеризували ці способи, то вже у Законі України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. (Розділ 3) їх нараховувалося 45, а в Законі України «Про державну програму приватизації» від 18 грудня 2000 р. (Розділ 9) їх кількість сягнула 98 позицій, не враховуючи підпункти.

Виникнення та розвиток способів приватизації знайшли своє законодавче відображення в програмах 1992–1997 рр.¹, де роздержав-

¹ Слід зауважити, що у 1995-1996 рр. Державні програми приватизації були введені у вигляді Указів Президента України «Про заходи щодо забезпечення при-

лення мало такі інструментарії, як, насамперед, оренда; продаж об'єктів приватизації за конкурсом, на аукціоні²; продаж акцій, що належать державі у господарських товариствах, на аукціоні,

Оренда – наймання, тимчасове платне користування будівлями, земельною ділянкою, обладнанням, виробничими площами, машинами і т. ін. на договірних засадах

Продаж за конкурсом полягає в переданні права власності покупцеві, який запропонував найкращі умови подальшої експлуатації об'єкта або за рівних умов – найвищу ціну. Продаж за конкурсом може здійснюватися за наявності не менш як двох покупців. У конкурсі беруть участь юридичні та фізичні особи, зокрема й нерезиденти. Відбір покупців здійснює конкурсна комісія. Вона ж визначає початкову ціну продажу. Остаточна ціна не може бути нижчою за 50 відсотків початкової. Переможець конкурсу визначається за тим, наскільки його програма враховує необхідність технічного переоснащення виробництва, впровадження прогресивних технологій, збереження і зростання кількості робочих місць, створення сприятливих умов праці та ін.

за конкурсом, на фондових біржах тощо; продаж на конкурсній основі цілісного майнового комплексу державного підприємства, що приватизується, або

Продаж на аукціоні полягає в переданні права власності покупцеві, який запропонував у ході торгів найвищу ціну. Проведення аукціону передбачає наявність декількох заяв від юридичних або фізичних осіб — покупців, які мають намір придбати об'єкт.

Викуп державного майна підприємства згідно з альтернативним планом приватизації – спосіб приватизації, за яким власником об'єкта (або його частки) стає товариство покупців, яке запропонувало план, альтернативний тому, що розробила комісія з приватизації.

контрольного пакету акцій відкритого акціонерного товариства; викуп майна державного підприємства згідно з альтернативним планом приватизації.

Пропонувався також спосіб створення колективних підприємств у формі відкритих акціонерних товариств, а також спосіб продажу невеликих державних підприємств, законсервованих об'єктів та об'єктів незавершеного будівництва, підприємств торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування населення, го-

ватизації у 1995 р.» (23 травня 1995 р.) і «Про завдання та особливості приватизації державного майна у 1996 р.» (19 березня 1996 р.).

² Ці аукціони проводилися у відповідності з Положенням про застосування способів приватизації майна державних підприємств, затвердженим наказом Фонду державного майна України від 4 лютого 1993 № 56.

тельного господарства, туристичного комплексу шляхом викупу. Що стосується приватизації зданих в оренду цілісних майнових комплексів державних підприємств, організацій та їх структурних підрозділів, крім невеликих державних підприємств, то вона здійснювалася шляхом продажу належних державі акцій відкритих акціонерних товариств, заснованих державними органами приватизації та орендарями.

Щодо способів приватизації орендованих підприємств, то, перше, тут мова йде не про «орендовану» власність, а про «державну» власність, здану в оренду, яка також підлягає роздержавленню, і тому в своєму юридичному змісті державна власність, яка перебуває в оренді, так і виступає по своїй суті державною власністю, але в «оболонці» орендних, найманих відносин. Причому потреби та інтереси орендаря не є передумовою переходу цієї власності до недержавних форм. І щоб орендні відносини перейшли у форму приватного привласнення по суті, зрозуміло, що орендні засоби виробництва, інші об'єкти власності повинні перейти від відносин орендного привласнення до відносин привласнення результатів володіння власністю. Тобто реалізація орендної форми власності не тотожна економічним відносинам, характерним для процесу роздержавлення, і вони виникають лише при зміні власності як об'єкта привласнення. І якщо виникає економічна потреба, то перехід від орендної приватизації здійснюють примусовим порядком.

Треба зазначити, що питання трансформації орендних правовідносин у приватизації із самого початку було недостатньо врегульоване і породило незліченні труднощі та суперечності у визначенні власника. Як слушно відмічено фахівцями-юристами, «у сфері законодавчого регулювання викупу державного майна, переданого в оренду, до часу набрання чинності законом у редакції від 14 березня 1995 р. існувало багато проблем. Протягом 1992–1995 рр. тричі було змінено, а Постановою Верховної Ради України від 28.04.1994 р. № 149/94 взагалі було заборонено такий спосіб приватизації, як викуп орендованого майна на підставі договору оренди, тобто викуп повинен був оформлятися шляхом окремого договору купівлі-продажу»³. Пошук вдосконалення використан-

³ Овечкін В.Є. Деякі проблемні питання застосування Арбітражними судами законодавства про приватизацію // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1992. – № 4. (Щодо приватизації об'єкта оренди, ст. 2 Закону України «Про приватизацію державного майна» 1992 року твердить, що орендою є засноване на договорі

ня державного майна і способу його приватизації був зроблений у Декреті Кабміну, де зазначалося, що приватизація державного майна, зданого в оренду, здійснюється в порядку, встановленому законодавством про приватизацію.⁴ У разі, коли договором оренди передбачено право орендаря на викуп орендованого майна, приватизація здійснюється за згодою орендаря (п. 3). Далі у Декреті було зроблено уточнення цього порядку переходу від оренди до приватизації. По-перше, у разі відсутності згоди орендаря на приватизацію орендованого державного майна, в тому числі шляхом його викупу за договором оренди з правом викупу, договір оренди не може бути продовжений на наступний термін після закінчення терміну, на який його було укладено, за ініціативою орендаря. По-друге, це також цілісні майнові комплекси державних підприємств та їхні структурні підрозділи, здані в оренду з правом викупу, на умовах, передбачених договором про оренду. Причому зазначалося, що, якщо в договорах оренди, укладених із правом викупу, умови викупу не визначені і орендар не дає згоди на приватизацію державного майна, зданого в оренду, сторони договорів оренди, визнані такими відповідно до законодавства України, протягом півтора року з дня набуття чинності зазначеним декретом вносять до вказаних договорів належні зміни і доповнення. При цьому вартість майна, що підлягає викупу, визначається за методикою оцінки, яка діє на момент внесення цих змін і доповнень. В умовах викупу в договорі оренди обов'язково визначається квота використання майнових приватизаційних сертифікатів організацією орендарів. Але в разі невнесення в договір оренди з правом викупу змін і доповнень у за-

строкове платне користування майном, необхідним орендареві для здійснення підприємницької та іншої діяльності), то у Законі України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р. знайшов своє відображення наступний спосіб. Згідно ст. 25 «Приватизація об'єкта оренди» приватизація об'єкта оренди здійснюється відповідно до чинного законодавства; далі сказано, що у разі приватизації орендованих нежилых приміщень у будинку між новим власником та іншими співкористувачами нежилых приміщень цього будинку, в тому числі закріплених за ними у встановленому порядку на праві повного господарського відання або оперативного управління, повинна укладатися угода про спільне користування будинком і прибудинковою територією. Причому, ст. 25 було доповнено даним абзацом згідно із Законом України від 20.05.1999 р. № 685/XVV.

⁴ Декрет Кабінету Міністрів України «Про додаткове регулювання орендних відносин» від 10 квітня 1992 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Декретом Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р., Законами України від 26 січня 1994 р. Та 13 листопада 1996 р.).

значений термін орендар втрачає право на викуп об'єкта оренди. Також зазначено у документі, що організація орендарів для цілей викупу орендованого державного майна має права й обов'язки товариства покупців.

Тобто спосіб приватизації через оренду наштовхнувся у практичній площині на чималі складності. Але більшість приватизованих підприємств пройшли стадію оренди. В металургійній галузі у січні-березні 1993 р. з 15 великих металургійних підприємств на оренду перейшли п'ять заводів: Макіївський, Азовсталь, Маріупольський ім. Ілліча, Дніпропетровський ім. Петровського, Керченський ім. Войкова. В цілому, на п'ять орендних підприємств у 1993 р. припадало 41,8 % прибутку, тобто 1,9 трлн крб. з 4,5 трлн крб., отриманих металургійними підприємствами. На початок 1994 р. у металургійному комплексі було 36 орендних підприємств, 7 працювало у колективній формі власності, а вже, наприклад, на 1.01.1995 р. було корпоративізовано 28 підприємств, діяло 11 ЗАТ, 10 ВАТ, 122 державних і 35 орендних. Причому в 1994–1995 рр. орендний продаж акцій був характерний для більшості великих підприємств галузі, таких як «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» (31,1 %), Макіївський металургійний комбінат (37,95 %); організація орендарів на Азовсталі володіла 43,48 % акцій, пізніше перетворившись на «Торговий дім «Азовсталь»». Викуп акцій підприємств шляхом оренди дав можливість їх трудовому колективу та керівництву зосередити у своїх руках підконтрольні пакети акцій і залишити фактично за собою контроль над підприємством.

Помітною інституціональною зміною стала приватизація торгівлі. З 116650 підприємств торгівлі на кінець 1993 р. 31,7 % знаходилися у державній власності, 61,8 % – у колективній, 5,8 % – у змішаній, 0,7 % – у приватній власності. За 1993 р. у роздрібній торгівлі України було приватизовано 832 об'єкти, у громадському харчуванні – 265 об'єктів, в оптовій торгівлі – 74. В сукупності це склало 32,8 % загальної кількості приватизованих об'єктів у всіх галузях народного господарства України (див. табл. 2.1).⁵

Змішана форма власності – спільне підприємство, засноване на базі об'єднання майна різних власників. У числі засновників спільного підприємства можуть бути юридичні особи та громадяни України, інших держав.

⁵ Омелянович Л. Состояние и проблемы торговли // Экономика Украины. – 1995. – № 7. – С. 50.

Таблиця 2.1

Способи приватизації об'єктів торгівлі

Сфери торгівлі	Кількість приватизов. об'єктів		Приватизовано шляхом:					
			викупу товариством		викупу за альтернативним планом приватизації		викупу через оренду	
	одиниці	%*	одиниці	%**	одиниці	%**	одиниці	%**
Оптова торгівля	74	2,0	2	2,7	8	10,8	55	74,3
Роздрібна торгівля	832	23,4	315	37,9	4	0,5	300	36,1
Громадське харчування	265	7,4	112	42,3	6	2,3	49	18,5

* – у % до загальної кількості приватизованих об'єктів у народному господарстві;

** – у % до загальної кількості приватизованих об'єктів торгівлі.

Переважним способом приватизації підприємств оптової торгівлі був викуп через оренду, приватизація підприємств роздрібною торгівлі здійснювалася, здебільшого, шляхом викупу товариством покупців та через оренду. Продаж підприємств на аукціонах складала 15,4 %. Що стосується підприємств загального харчування, то вони приватизувалися, переважно, шляхом викупу товариством покупців, продажу на аукціонах та викупу через оренду. Інші способи приватизації не набули широкого застосування. Частка державної власності у роздрібному товарообігу скоротилася із 70,3 % у 1990 р. до 40,3 % у 1993 р.

Тимчасово залишалася низькою частка приватної торгівлі. Ця форма з'явилася у 1992 р., і тоді на неї припадало 2,4 % роздрібною товарообігу. У 1993 р. приватні торговельні підприємства склали 0,7 % загальної кількості роздрібних торговельних підприємств. На них припадало 0,5 % торговельних площ, при цьому вони забезпечували 5,8 % роздрібною товарообігу країни. Товарообіг, що припадав на 1 м² торговельної площі приватних підприємств, був у 11 разів вищим, ніж у державних, і у 17 разів вищим, ніж у колективних підприємствах.

Товариство покупців – це добровільне об'єднання громадян, які уклали угоду про спільну діяльність, з метою придбання об'єктів приватизації у колективну власність. Товариство покупців може бути створено громадянами за місцем проживання або членами трудового колективу підприємства, яке підлягає приватизації. Членами товариства покупців, створеного працівниками підприємства, що підлягає приватизації, можуть бути працівники даного підприємства, а також його колишні працівники, які вийшли на пенсію, звільнені у зв'язку із скороченням штатів чи за станом здоров'я, та особи, які мають право згідно з діючим законодавством повернутися на попереднє місце роботи. Управління справами товариства покупців здійснюється загальними зборами, а в період між зборами – головою товариства або радою.

В цілому, приватизація торгівлі відбулася складно. Для нормативної бази приватизації була характерною об'ємність, внесення численних змін, можливість неоднозначного тлумачення окремих положень, недоступність деяких нормативних документів, які не публікувалися у відкритому друці.

Домінанта відносин власності у приватній чи акціонерній формі над орендною з'явилася у «грошовій» Програмі приватизації на 2000–2002 рр., де роздержавлення об'єктів оренди передбачалося здійснювати таким способом і порядком.

По-перше, приватизація орендованого державного майна повинна здійснюватися відповідно до Закону України «Про приватизацію державного майна» з урахуванням вимог цієї програми. Рішення про перетворення орендних підприємств у ВАТ повинно прийматися на підставі планів приватизації у десятиденний термін із дня їх затвердження. А у разі перетворення орендних підприємств у ВАТ його засновниками виступають з боку держави державні органи приватизації, а з боку орендаря – господарське товариство, створене орендарем. Причому, якщо вартість майна, що вноситься орендарем підприємства, яке приватизується, до статутного фонду товариства становить менше 25 % його статутного фонду і з урахуванням вартості акцій, придбаних ними, не перевищує цього розміру, засновниками є члени організації орендарів (члени трудового колективу підприємства-засновника господарського товариства, яке є орендарем). Це не було економічно обґрунтованим, бо розміри статутного фонду і його оцінка є досить невирішеною проблемою. Крім того співвідношення вартості акцій з неоподатковуваним мінімумом теоретично не можна вважати еквівалентно-тотожним.

Також норма закону, згідно з якою у разі відмови орендаря виступити засновником акціонерного товариства, приватизація

майна, зданого в оренду, здійснюється без його згоди, внесла ще більшу кількість позаекономічних дій і взагалі суперечить правам орендарів. А те, що договір оренди зберігає чинність для нового власника приватизованого майна, то це нагадує у своєму економічному варіанті «спадкове право» в частині, де спадщина передбачає не лише майнові права, а й майнові обов'язки, і постає економічне питання, чи є зиск приймати на себе обтяжену орендою «приватизовану спадщину». Приватизація здійснюється й у разі, коли орендар має право на викуп об'єкта оренди, якщо це було передбачено договором оренди, укладеним до набрання чинності Законом України «Про оренду державного майна», так і в разі, коли орендар здійснює викуп об'єкта оренди відповідно до законодавства та договору оренди. Умови викупу (ціна, порядок, строки, засоби платежу) визначаються в договорі оренди. За орендарем залишено право відмовитися від здійснення під час приватизації передбаченого у договорі права на викуп, але незрозуміло, які відносини виникають при переуступці цього права, що не заборонено іншими нормами. Такими були визначені головні способи приватизації орендованих об'єктів, причому трактування певних принципів на практиці залежить від кількості нормативних підзаконних актів та рішень суб'єктивного характеру органів управління виконавчої влади.

Формування нових відносин власності потребувало, звичайно, і пошук способів, адекватних реаліям становлення економіки нового типу. Теоретична думка на цьому етапі настільки випереджала у своїх рекомендаціях можливість державного сектору економіки, що тут у пригоді стали не загальні управлінські рішення, а розроблені конкретні методичні рекомендації та техніко-економічні розрахунки. Набутий досвід сам по собі становив основу для подальшого застосування і став уже частиною історії національного господарства щодо способів та порядку роздержавлення.

Відомо, що одним із перших до акціонерної форми власності під час приватизації, застосовуючи практично нові організаційно-технологічні схеми, перейшло міжгалузеве державне об'єднання «Укррічфлот». Ще у 1991 р. були розроблені концептуальні підходи до вибору способів приватизації⁶. Схема перетворення цього виробничо-господарського комплексу, до якого входило 34 юридичних особи (виробничі підприємства, організації, об'єднання)

⁶ Славов М., Бакаєв О., Підлісний П., Ревенко В. Методологічні основи приватизації річкового транспорту в Україні // Економіка України. – 1998. – № 9. – С. 24-32.

була наступною. На базі МДО «Укррічфлот» було спочатку створено Державну судноплавну акціонерну компанію, при цьому МДО «Укррічфлот», як головне підприємство, втратило статус юридичної особи.⁷ В ДАСК «Укррічфлот» були включені зі статусом дочірніх компаній 12 підприємств. На базі інших підприємств та структурних підрозділів Фонд держмайна створив 31 акціонерне товариство. Серед них 10 річкових портів, 3 суднобудоремонтні заводи та 2 ремонтно-експлуатаційні бази флоту. За першим планом приватизації відкрите акціонерне товариство повинно було розмістити акції наступним чином.⁸ По-перше, це проведення закритої пільгової підписки на акції членами

Закрита підписка – розподіл випущених цінних паперів тільки серед засновників або за їхнім рішенням серед залучених інвесторів.

трудового колективу за приватизаційні майнові сертифікати; далі – пільговий продаж у межах заздалегідь обумовленої за

гальної вартості пакету акцій членам трудового колективу за грошові кошти. Наступний етап включав пільговий продаж значного пакету акцій (до 5 %), адміністрації підприємства. А також вільний продаж частини акцій громадянам України за приватизаційні майнові сертифікати, продаж пакетів акцій на Українській фондовій біржі та продаж акцій зарубіжним компаніям. За цим планом приватизації за державою залишався 51 % акцій. Здійснювати процес підписки і розміщення акцій було уповноважено створене спеціалізоване підприємство «Річфлот-Акціонер». Треба зазначити, що пільговим продажем скористалося біля 30 тис. акціонерів. Причому, за сертифікати було реалізовано 350 тис. акцій, а за номінальну вартість – 1000 гр. – було реалізовано 539 тис. акцій. Тобто працівники отримали за безцінь 889 тис. акцій з 6714 тис. акцій, тобто 13,24 %. Також 5 % отримала і адміністрація «Укррічфлоту», теж на пільгових умовах. Щодо відкритого продажу акцій, то вони виставлялися на 5 сертифікатних аукціонах і 5 аукціонах

Сертифікатний аукціон – це конкурентний спосіб продажу акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації, фізичним та юридичним особам за приватизаційні або компенсаційні сертифікати

⁷ Славов М., Бакаєв О., Підлісний П., Ревенко В. Методологічні основи приватизації річкового транспорту в Україні // Економіка України. – 1996. – № 9. – С. 24-32.

⁸ Наказ Фонду державного майна України «Про продаж акцій ДАСК Укррічфлот. № 105 від 26 лютого 1993 р.

за грошові кошти. Пільгова та відкрита підписки на акції тривали з березня 1993 р. по липень 1995 р.

Щодо державного пакету, його портфель повільно скорочувався, не без іноземного втручання. Так, Європейський банк реконструкції та розвитку «допоміг» державі скоротити її частину до 20 %, що дало можливість перетворити державне акціонерне товариство в акціонерне. Далі ЄБРР, при повному порозумінні з ФДМ сприяв, шляхом викупу пакету акцій, скороченню державної частки до 10 % статутного фонду. І в травні 1995 р. процес роздержавлення цієї природної монополії – великої судноплавної компанії – був остаточно завершений, оскільки Фонд держмайна прийняв рішення про повну реалізацію всієї емісії.

Аналізуючи особливості приватизації річкового транспорту, треба зазначити, що за своєю глибиною та масштабом, будучи практично юридично витриманою та оптимальною за термінами, вона – приватизація «Укррічфлоту», – є прикладом «роздержавлення» на виконання Державної програми приватизації на 1992, 1993, 1994 рр. Треба зазначити, що акції «Укррічфлоту» постійно є інвестиційно привабливими. Так, котировка купівлі та продажу по 2000 р. оцінюється від 8 до 12,5 грн.⁹, тобто у 1200 разів перевищують номінальну початкову ціну акцій.

Котировка – ринкова ціна акцій на фондовій біржі. Котировка акції має дві складові: ціна (котировка) Bid – ціна, за якою торговець може продати акцію, котировка Ask або Offer – ціна, за якою торговець може купити акцію. У біржових бюлетенях публікується і інша інформація: розмір дивідендів на акцію за останній рік, обсяг продажу акцій за день, зміна курсу акції за день і т.п.

Портфель цінних паперів – всі цінні папери, які має у розпорядженні інвестор. Склад портфеля залежить від цілей інвестора та його характеру (консервативний, агресивний і т. п.). Портфель вважається збалансованим, якщо складений таким чином, що інвестор отримує оптимальне сполучення безпеки, доходності, росту капіталу та ліквідності.

Зовсім інший підхід був розроблений при роздержавленні Чорноморського морського пароплавства. На практиці були використані юридичні «порожини», що виникли у нормативному регулюванні відносин, які

⁹ Див., наприклад: Торги в ПФТС 12.12.2000 р. // Окно в Україну. – 2000 (13 грудня). – С. 4.

сформувалися у сфері торгового мореплавства. Суть полягає в тому, що пароплавство виступило розпорядником власності (в даному випадку суден). Але ЧМП не було судновласником. Нагадаємо, що національної законотворчості у сфері водного транспорту у 1992–94 рр. не було, тому діяла Постанова Верховної Ради України від 1991 р. «Про тимчасову дію на території України актів загальносоюзного законодавства» у тій частині, в якій вони не суперечать законодавству України. Так, у відповідності з Кодексом торговельного мореплавства СРСР судна визначалися як такі, що перебувають у власності держави, а право розпорядження державними суднами належить державі – їх власнику, і транспортні судна для перевезення вантажів, пасажирів лише знаходилися в оперативному управлінні морського пароплавства.

Також відомо, що судова недоторканість майна, що належить державі, є загальновизнаним принципом міжнародного права. Іноземні судові установи та інші органи влади не можуть такі судна відчужувати, затримувати, накладати на них арешт або стягнення без врегулювання даних моментів із державою-власником суден. Це принципове положення обумовило способи роздержавлення державної власності у ЧМП у термін до прийняття 9 грудня 1994 р. Верховною Радою України Кодексу торговельного мореплавства України, у II розділі якого («Судно») зазначено, що судна вищезазначеного імунітету не мали і за період із 1992 по 1994 рр. у реєстрі 80 % суден отримали нові свідоцтва про право власності при юридичному оформленні й «зняли прапор». Виходячи з цього, ЧМП (із заборгованістю близько \$100 млн) володіло вже недержавними суднами, які і реалізовувалися за борги, що виникли, перш за все з експортно-імпортних операцій, кредитів іноземних банків тощо. Тобто, заздалегідь означені нові власники суден, після задоволення їх вимог до ЧМП (судна були заставлені на забезпечення кредитних зобов'язань), отримали практично весь флот ЧМП за безцінь, а держава понесла мільярдні збитки і втратила судна. Таким чином, виведення власності (суден) з-під юрисдикції держави означало позбавлення її недоторканості і цей спосіб призвів, як наслідок, до втрати флоту.¹⁰ Для довідки зазначимо, що у складі транспортного флоту ЧМП станом на 1 січня 1992 р. налічувалося

¹⁰ Див. Чумак В., Єфремов В. До питання про розвиток і приватизацію морського транспорту в Україні // Економіка України. – 1992. – № 1. – С. 26.

247 суден сумарним дедвейтом у 4,3 млн т, в тому числі 7 наливних і 240 суховантажних судна, які за призначенням класифікувалися на навалочні (40,8 %), універсальні (36,4 %), багатопільові (7 %). ЧМП належав основний пасажирський флот басейну (260 од.), який обслуговував прибережні внутрішні (каботажні) потреби в круїзних та міжнародних туристичних лініях, пасажирських і прогулянкових перевезеннях. У структурі ЧМП діють одинадцять морських торгових портів (Одеський, Білгород-Дністровський, Іллічевський, Миколаївський, Херсонський, Скадівський, Євпаторійський, Севастопольський, Ялтинський, Феодосійський та Південний) і 3 судноремонтні заводи (Іллічевський, Одеський ім. 50-річчя Радянської України і Одеський СРЗ № 2).¹¹ Щодо морських портів (розділ IV Кодексу торговельного мореплавства), то спеціалісти пропонували на основі світового досвіду часткову приватизацію морських та річкових портів. Тут здійснювалося наступне: устаткування віддавалося в оренду спільним підприємствам з обслуговування вантажних операцій, а портові інфраструктури, склади тощо – в оренду приватним підприємцям. На 2001 р., наприклад, діяло 10 СП в Одеському морському торговому порті, який є найбільшим в Україні і переробляє нафтоналивні, навалочні, насипні й тарно-одиничні вантажі у всіх видах плавання та кореспондує практично з усіма регіонами земної кулі; у порту є спеціалізований контейнерний комплекс, елеватор, комплекс з переробки цукру-сирцю, нафтораїон, сучасний пасажирський морський вокзал тощо¹².

Існували та реалізовувалися й інші підходи, які за своєю сутністю мали не зовсім обґрунтований характер і далі корегувалися безпосередньо інкорпорованим у практику порядком, що затверджувався Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Як свідчить подальший аналіз Положень про порядок підготовки до приватизації, продажу паїв, акцій, належних державі, різних підзаконних нормативних актів, що набрали чинності шляхом наказів Фонду державного майна України та інших органів, вони створювали ситуацію, коли розпочата приватизація, в принципі, то призупинялася, то набувала стрімкого характеру. Тому, характеризуючи так званий порядок роздержавлення на той час, можна погодитись

¹¹ Транспорт України. – 1993. – С. 30-31.

¹² Транспорт України. – 1997. – С. 41.

із висновком академіка І. Лукінова, що «відсутність чіткого правового захисту вела до розкрадання товарних ресурсів, дезорганізації виробництва, господарського хаосу, прихватизації»¹³.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – це складова частина фінансового ринку, на якому здійснюються операції купівлі-продажу цінних паперів. За характером руху цінних паперів розділяється на: первинний ринок – на якому відбувається розміщення нових цінних паперів; вторинний ринок – місце основної купівлі-продажу раніше випущених активів (біржа). Третій ринок – охоплює торгівлю зареєстрованими на біржі цінними паперами за межами самої біржі. Четвертий ринок – це електронні системи торгівлі крупними пакетами цінних паперів напряму між інституціональними інвесторами (InstiNet, POSIT, Crossing Network).

Довірче товариство — товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність згідно з договором, укладеним довірцями майна щодо реалізації їхніх прав власників. Майном довірителя є кошти, цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя. Довірче товариство здійснює такі довірчі операції: для громадян – збереження та представницькі послуги для обслуговування майна довірцелів; для юридичних осіб – розпорядження майном, агентські послуги, ведення рахунків для власників їх цінних паперів та управління голосуючими акціями, переданими довірчому товариству шляхом участі в загальних зборах акціонерного товариства.

редницьких організацій при придбанні державного майна не було обов'язковим, способи та порядок приватизації, запропоновані

Фондом державного майна України, не пропонували інших можливостей використовувати приватизаційні сертифікати.

Роздержавлення у галузевому аспекті мало свою специфіку, так, деякі галузі приватизувалися в цілому, і це має своє по-

початок формування корпоративної (акціонерної) діяльності водночас економічно вимагав розвитку ринку цінних паперів та подальшого його обслуговування, зниження ризику покупців при розміщенні вкладів в об'єкти приватизації. Тому як суб'єкти процесу роздержавлення створювалися довірчі товариства, інвестиційні фонди та інвестиційні компанії, інші фінансові посередники, що було зафіксовано у ст. 9 Закону України «Про приватизацію державного майна». І хоча звернення покупців до послуг посе-

Інвестиційна компанія (теж, що і **інвестиційний фонд**) — компанія, яка використовує свій капітал для інвестування в інші компанії. **Інвестиційний фонд** (**інститут спільного інвестування, ІСІ**) – форма спільного (колективного) інвестування, яка передбачає об'єднання грошових коштів інвесторів з метою отримання доходу. Колективне інвестування – це спосіб інвестування, коли кошти багатьох інвесторів акумульовані в єдиний фонд. Об'єднаними коштами керує професійний менеджер – компанія з управління активами. Вона здійснює подальше вкладення капіталів з метою отримання прибутку. Фонди формують свої активи шляхом продажу інвесторам цінних паперів фондів – акцій або інвестиційних сертифікатів. Цінні папери, придбані інвестором, дають йому права співвласника фонду, а їх кількість відображає частку інвестора в активах фонду. Зібрані фондом кошти інвесторів професійна компанія з управління активами (КУА) вкладає в ринкові цінні папери (акції, облигації, тощо), депозити та інші активи з метою отримання доходу та зростання вартості чистих активів фонду.

Оборот капіталу — це кругообіг капіталу, узятий не як окремий акт, а як процес, що безперервно повторюється. Оскільки капітал проходить у своєму русі сферу виробництва і сферу обігу, то його час обороту складається з часу виробництва і часу обігу. Прискорення обороту капіталу сприяє зниженню витрат виробництва і збільшенню маси та норми прибутку. Чим більше оборотів протягом року зробить капітал, тим більшу кількість продукції буде реалізовано на конкурентному ринку, більший валовий дохід і прибуток одержить підприємство.

Капітал авансований – грошовий капітал, призначений для придбання засобів виробництва організації (фірми), підприємницької справи, здійснення бізнес-проектів, які в майбутньому мають принести прибуток. Становить вкладений у капітал аванс, звідки і походить назва.

яснення. Відомо, що між нормою прибутку, органічною будовою та оборотом капіталу є взаємопов'язані відносини. У суспільстві існують підприємства та цілі галузі, де органічна

будова капіталу різна – так, відносно висока вона в металургії, залізничному транспорті, машинобудуванні, електроенергетичній галузі тощо. У цих галузях капітал значно перевищує за органічною будовою, наприклад, харчову промисловість, де, порівняно з іншими галузями, органічна будова є найменшою, а норма прибутку – відношення прибутку до авансового капіталу, – буде вищою. Отже, в короткостроковій перспективі, безумовно, оборот капіталу

в цій галузі достатньо швидкий. Зрозуміло, що і капіталовкладення гарантують значну масу прибутку, і, фактично, без вкладення значного авансового ка-

Маса прибутку – це абсолютний розмір прибутку в грошовому вираженні.

¹³ Лукінов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України // Економіка України. – 1995. – № 12. – С. 5.

піталу є можливість отримувати середній прибуток вищий, ніж в інших галузях і, безперечно, підприємства з швидким оборотом капіталу найбільш привабливі як об'єкти привласнення. Тому, в інтересах конкретних фізичних та юридичних суб'єктів приватизації для цього також був розроблений особливий індивідуальний галузевий спосіб реалізації власності як на фактори виробництва, так і на прибуток. Так, в харчовій галузі було встановлено обмеження щодо застосування конкурентних способів приватизації. Приватизація підприємств здійснювалася способом перетворення їх в акціонерні товариства, при цьому до 51 % акцій мали розміщуватися серед працівників приватизованих підприємств та постачальників сільськогосподарської сировини¹⁴. Але у зв'язку з тим, що до 1993 р. роздержавлення цих підприємств відбувалося через застосування оренди державного майна членами трудових колективів заводу, фактично на час Декрету постачальникам сировини залишалася до 10 % акцій. Вплив на терміни приватизації у цій сфері та формування механізму створення передумов був закладений також Указом Президента України «Про прискорення приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 19 січня 1995 р. та прийнятим Законом України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 р.

Треба зауважити, що запропоновані способи у цих нормативно-правових документах при їх реалізації створили ситуацію, коли в харчовій промисловості було приватизовано 96 % підприємств. Але акції підприємств не мали обігу на біржовому та позабіржовому ринках.

Фондова біржа – організаційно оформлений, постійно діючий ринок, на якому здійснюється торгівля цінними паперами. Створюється як акціонерне товариство, яке зосереджує попит і пропозицію цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу.

За даними Фонду держмайна, за приватизаційні майнові сертифікати було реалізовано 64 % акцій, за компенсаційні сертифікати – 21 % акцій, через Українську фондову біржу – 8,7 % акцій, через Центр сертифікатних аукціонів – 5,3 %

акцій. Тобто, головною особливістю приватизації у харчовій промисловості стало безкоштовне акціонування.

¹⁴ Декрет Кабінету міністрів України Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі від 17 травня 1993 р.

Позабіржовим називається ринок цінних паперів, який організують фінансові інституції. Це третій і четвертий ринки цінних паперів. Його відмітна риса – відсутність постійного організованого місця для укладання угод. На позабіржовий ринок цінних паперів виходять корпорації, чії акції й облігації не котируються на фондових біржах з тих або інших причин. Сучасні позабіржові угоди з цінних паперів укладаються через комп'ютерні системи. Розвиток комп'ютерної технології й електронних комунікацій сприяє розширенню позабіржового ринку, обсяг угод, що укладаються, збільшується.

Компенсаційні сертифікати являли собою цінні папери, які одержували громадяни України як компенсацію витрат від інфляційного знецінення своїх вкладів в Ощадному банку України.

Асоціація – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися, шляхом централізації однієї або кількох виробничих та управлінських функцій, розвитку спеціалізації і кооперації виробництва, організації спільних виробництв на основі об'єднання учасниками фінансових та матеріальних ресурсів для задоволення переважно господарських потреб учасників асоціації. Асоціація не має права втручатися у господарську діяльність підприємств – учасників асоціації.

¹⁵ Слюсар В. Приватизація підприємств харчової промисловості // Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 43-48.

На першому етапі процесу реформування харчової промисловості України було створено **300 асоціацій, 75 концернів, корпорацій і консорціумів, 18 акціонерних товариств**, у тому числі – концерн «Укрцукор», «Укрм'ясо», «Укрмолпром», «Укрпродспілка», добровільне об'єднання «Укролієжирпром» тощо. З ініціативи колишніх міністерських структур 114 підприємств галузі було передано в оренду їх трудовим колективам. Крім того, було зареєстровано понад 30 тис. малих підприємств і 27,4 тис. кооперативів цього профілю (із загальною чисельністю працюючих – 670 тис. чол.). Однак значних якісних зрушень у функціонуванні підприємств харчової промисловості не відбулося, оскільки в галузі практично не було досягнуто змін у формі власності, а також прогресу у розвитку інтеграційних процесів, у поєднанні економічних інтересів виробників сировини і переробних підприємств на основі єдиного господарського механізму. Надалі зазначені недоліки зберігали свій вплив у харчовій промисловості¹⁵. На початок 2000 р. у державній власності залишилося 10 % акцій по галузі. Слід

Консорціум – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, будівельних проектів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, централізовані ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел. У разі досягнення мети його створення консорціум припиняє свою діяльність.

підкреслити, що такий спосіб, окрім фактичної зміни власника,

практично не вирішив проблеми одержання державою хоча б яких-небудь грошей за свою власність, а залучив власників, які профінансували підприємство лише в межах підтримки виробництва, хоча кожне четверте підприємство у харчовій промисловості (їх на 1 січня 2001 р. було 310) має власника, який володіє більш, ніж 50 % пакетом акцій, причому ці пакети, за даними незалежних експертів, формувалися скуповуванням акцій за ціною, в середньому у 10 разів нижчою від номіналу і, перш за все, за рахунок «селянських» акцій, які реалізовувалися посередникам за грошові кошти.

Дивіденд – частина прибутку акціонерного товариства або іншого господарського суб'єкта, яка розподіляється між акціонерами, учасниками у відповідності до кількості та виду акцій, часток, які знаходяться у їх володінні. Величина та порядок виплати дивідендів визначаються зборами акціонерів, учасників та статутум товариства.

Отже, можна зробити невеликий висновок, що держава повністю втратила рентабельну галузь, не отримавши від приватизації практично нічого, не враховуючи дивідендів на державний пакет, в середньому 0,2–0,3 грн. на акцію, причому дивіденди виплачує лише кожне шосте підприємство. Держава, крім того, втратила такі прибуткові підгалузі, як пивобезалкогольна, м'ясо-молочна та кондитерська, які могли ще попрацювати на бюджет та соціально-економічні програми у межах хоча б напівдержавної власності.¹⁶

¹⁶ Наприклад, у кондитерській галузі, було створено монопольне об'єднання, яке стало одним з лідерів національного ринку кондитерських виробів – концерн

Концерн – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічного і виробничого розвитку, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями.

«Укрпромінвест», заснований у 1993 р. Український промислово-інвестиційний концерн є холдинговою компанією, до складу якої входять близько 50 виробничих і торговельних підприємств. У тому числі й 4 кондитерські фабрики – Київська ім. К. Маркса, Вінницька, Маріупольська та Кременчуцька, що почали випускати продукцію під єдиною торговою маркою «Roshen». Зараз «Укрпромінвест» експортує кондитерську продукцію до Росії, Молдови, Казахстану, Румунії, Ізраїлю, Німеччини, США, Канади та до країн Балтії. Треба також зауважити, що робота виробничого об'єднання характеризується стійкою позитивною динамікою. Так, якщо у 2000 р. було реалізовано 160 тис. т кондитерської продукції (включаючи експорт), то в 2001 р. – понад 200 тис. т

Таким чином, на базі цієї галузі була започаткована «селективна» приватизаційна політика переважно експортних та найбільш рентабельних підприємств. З іншого боку, ці підходи швидко формували та забезпечували середню норму прибутковості у цій галузі.

Враховуючи, що порядок роздержавлення був безпосередньо пов'язаний із продовженням строків сертифікаційної приватизації, то на процес приватизації все більше стали впливати суб'єктивні фактори. Практично, запропоновані способи затримували грошову приватизацію.

До речі, саме в цей період Фонд державного майна України намагався підтримувати безперервну котировку пакетів акцій шляхом дроблення великих пакетів акцій на окремі невеликі лоти, що ще більше знижувало можливість залучення реальних фінансових інвесторів. Порядок, запропонований Фондом державного майна, створив масову сертифікатну приватизацію. На другий рік функціонування центрів сертифікатних аукціонів (1996 р.) було зібрано близько 13,5 млн ваучерів, тобто 40 % від загальної суми акумуляції за чотири роки. Протягом 1996 року, як видно з оприлюднених даних, Фонд державного майна України виставляв до 400 підприємств на місяць, що співпадало з рекомендаціями Світового банку по роздержавленню державної власності¹⁷. Треба зазначити, що інвестиційні компанії згідно затвердженого плану приватизації брали участь в аукціонах ще з 1995 р. і вони адаптувалися до нового виду продаж. Фонд державного майна України разом з Українським центром сертифікатних аукціонів «удосконалювали» систему роздержавлення, проведення торгів та порядок передачі майна новим власникам. Відзначимо, що у 1996 році на сертифікатні аукціони було виставлено держмайна на суму близько 2 млрд грн., тобто дві третини від загальної суми пакетів акцій, що

¹⁷ Інформація отримана з www.spfu.ua.

потрапили на аукціони за 4 роки. Співвідношення 40 % ваучерів до 60 % майна показує, що в той час покупка акцій через Центр сертифікатних аукціонів, як спосіб приватизації, була найбільш прийнятною для інвестора і такий порядок його влаштовував (на той час ваучер уже давно коштував набагато менше свого номіналу). Аналіз показує, що вже в 1997 році сертифікатна приватизація відчутно пішла на спад і тоді ж почалася тенденція до скорочення обігу приватизаційних сертифікатів. Однак даний спосіб скупки акцій для фінпосередників залишався найбільш вигідним і вони, як суб'єкти ринку, активно шукали шляхи продовження термінів використання майнових сертифікатів. Фонд державного майна продовжував виставляти ті ж 300–400 об'єктів щомісяця, однак, якісний їхній склад погіршувався. Тодішній перший заступник голови Фонду держмайна Євген Григоренко на прес-конференціях пояснював журналістам, що він не розуміє, «як фінпосередники не втомилися ритися у тому «смітті», яке Фонд державного майна їм щомісяця пропонує»¹⁸. Дійсно, аналіз вартості пропонуваного до продажу підприємств, їх фінансово-виробничий стан, рівень зношеності обладнання збігається з оцінкою спеціалістів щодо стану економіки країни на початок приватизації.

Відомо, що, наприклад, зношеність основних фондів складала до 80 %, кожне третє підприємство мало борги тощо.¹⁹

Але не у всіх випадках сертифікатні аукціони були «дешевим розпродажем». Іноді фінансовим посередникам доводилося викладати досить велику суму ваучерів для того, щоб одержати потрібний пакет акцій. Однак такий попит на акції був скоріше виключенням, ніж правилом, і був викликаний найчастіше тим, що різні сторони не змогли домовитися і завалювали ЦСА ваучерами, збільшуючи тим самим ціну об'єкта.

У програмах 1996–97, 1998–99 рр. «папери, що не мають капіталоємної форми», а лише форму участі в розподіленні власності, залишалися основним інструментом при приватизації. Практично, видозміна підходів до способу і порядку приватизації, не враховуючи несуттєвих деталей, не змінила основних методичних принципів. Тому, способи, запропоновані у законі 1998 року, залишалися такими ж. Наприклад, щодо групи А, з деякими нюансами продаж

¹⁸ Фондовый рынок. – 1999. – № 22. – С. 22.

¹⁹ Згідно з даними Державного комітету статистики України.

цих об'єктів здійснювався знову-таки відповідно до закону про малу приватизацію. За покупцем, який став власником об'єкта приватизації групи А і не скористався на момент приватизації об'єкта правом викупу будівлі (споруди, приміщення) у межах займаної цим об'єктом площі, визначалося право викупити відповідну будівлю (споруду, приміщення) у разі, якщо це не заборонено законодавством України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим (щодо майна, яке належить Автономній Республіці Крим) чи відповідно місцевою радою (щодо об'єктів права комунальної власності). Зазначалося, що за наявності заборони на приватизацію будівлі (споруди, приміщення), в якій розташований об'єкт приватизації, або в разі відмови покупця від приватизації будівлі (споруди, приміщення), в якій розташований об'єкт, що приватизується шляхом викупу, зазначена будівля (споруда, приміщення) передається у встановленому порядку власнику приватизованого об'єкта в оренду на термін не менше як 10 років, а в разі прийняття рішення про приватизацію орендованого державного майна (будівлі, споруди, приміщення) орендар одержує право на викуп цього майна, якщо орендарем за згодою орендодавця здійснено за рахунок власних коштів поліпшення орендованого майна, яке неможливо відокремити від відповідного об'єкта без завдання йому шкоди, вартістю не менше як 25 відсотків залишкової вартості

Балансова (залишкова) вартість основних засобів – первісна (відновна) вартість основних засобів за вирахуванням їх зносу.

майна (будівлі, споруди, приміщення). Оцінка вартості об'єкта приватизації у цьому разі мала здійснюватися із застосуванням експертної оцінки. Таке ж право було визначене за орендарем

у разі прийняття рішення про приватизацію відповідно до законодавства України²⁰.

Що стосується ніяк нескінченного процесу сертифікатної приватизації, то, згідно п. 36 вищезгаданого закону, продовжувався такий спосіб приватизації середніх і великих підприємств груп Б, В, Г:

- приватизація об'єктів груп Б, В і Г здійснювалася шляхом продажу акцій відкритих акціонерних товариств, створених на базі державного майна підприємств, зі збереженням передбачених законодавством про приватизацію пільг їх праців-

²⁰ Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р., Розд. 3.

никам та особам, які мають право згідно із законодавством на пільгове придбання акцій за номінальною вартістю, та з дотриманням таких квот застосування приватизаційних паперів і компенсаційних сертифікатів:

- а) до 60 відсотків акцій ВАТ, створених на базі об'єктів групи Б;
- б) до 50 відсотків акцій ВАТ, створених на базі об'єктів групи В;
- в) до 25 відсотків акцій ВАТ, створених на базі об'єктів групи Г.

В окремих випадках у разі неможливості додержання встановлених квот застосування приватизаційних паперів та компенсаційних сертифікатів під час приватизації об'єктів групи Г ці квоти могли бути змінені за рішенням Фонду державного майна України стосовно кожного підприємства окремо.

Простий розрахунок при прийнятті цього закону та подальша практика його застосування показали, що цей спосіб приватизації не залучив очікуваних капіталовкладень, хоча такий порядок приватизації змінив кількісні показники балансів підприємств і вплинув на розмір статутного фонду. Необхідно зазначити, що цей процес ніяк не вплинув безпосередньо на хід виробництва на підприємствах та норму прибутку, а лише розширив коло суб'єктів, які стали причетними до процесу відповідальності підприємства за своїми зобов'язаннями через своє майно (майно підприємства).

Якщо згадати, що до групи об'єктів Б, як відзначалося раніше, належали і вищезгадані енергорозподільчі компанії, то фактично такий спосіб роздержавлення значно перебудував енергоринок.

Так, Фонд державного майна при приватизації ДАЕК «Дніпрообленерго» запропонував на некомерційний ринок конкурс 26,82 % акцій цієї компанії, а згідно плану розміщення акцій працівники отримали за приватизаційні папери ще 22,18 % статутного фонду у вигляді привілейованих акцій. Так само, Фонд держмайна через некомерційний конкурс реалізував 24 % акцій ДАЕК «Черкасиобленерго» трудовому колективу за приватизацій-

Привілейована акція – надає власнику безумовне право на отримання встановленого умовами випуску річного доходу, при цьому власник привілейованих акцій має пріоритет (по відношенню до власників простих акцій) при розрахунках товариства з акціонерами; привілейовані акції, як правило, не дають власнику права на участь в управлінні товариством, у тому числі – права голосу на зборах акціонерів. Сумарна номінальна вартість всіх випущених акціонерним товариством п. а. не може перевищувати 10% величини статутного фонду акціонерного товариства.

ні і компенсаційні сертифікати. Тим же способом приватизовувалося і державне акціонерне підприємство «Кіровоградобленерго». На пільгових умовах серед колективу розміщено 22,5 % акцій. Через некомерційний конкурс було запропоновано 26,45 % акцій. Тобто, скупкою акцій за приватизаційні папери їх власники отримали компанію, яка при статутному фонді 29,8 млн грн. (при номінальній вартості акції в 10 грн. і їх кількості в 2,9 млн шт.) має балансовий прибуток у 17 млн грн. і ціна продажу акції становила вже 20 грн. не у приватизаційних паперах, а у реальних грошах²¹.

Відомо, що об'єкти групи Б в подальших програмах не з'являлися на підставі того, що у зв'язку з поступовим завершенням у 1999 р. етапу приватизації з використанням приватизаційних паперів й сертифікатів, які видавалися на суму індексації грошових заощаджень громадян України в установах Ощадбанку України та колишнього Укрдержстраху, вони при класифікації об'єктів приватизації були відсутні.

Таблиця 2.2

Розміщення акцій за пільговою підпискою в енергорозподільчих компаніях²²

Вінницяобленерго	21,58 %	Одесаобленерго	17,52 %
Волиньобленерго	15,39 %	Полтаваобленерго	16,14 %
Дніпрообленерго	18,96 %	Прикарпаттяобленерго	15,63 %
Донецькобленерго	18,36 %	Рівнеобленерго	16,07 %
Житомиробленерго	13,86 %	Севастопольобленерго	16,95 %
Закарпаттяобленерго	12,85 %	Сумиобленерго	15,20 %
Запоріжжяобленерго	17,17 %	Тернопільобленерго	16,48 %
Київенерго	33,77 %	Харківобленерго	20,58 %
Київобленерго	12,97 %	Херсонобленерго	16,54 %
Кіровоградобленерго	15,92 %	Хмельницькобленерго	17,00 %
Крименерго	18,01 %	Чернівціобленерго	10,22 %
Львівобленерго	16,96 %	Черкасиобленерго	23,86 %
Луганськобленерго	19,33 %	Чернігівобленерго	16,83 %
Миколаївобленерго	11,53 %		

²¹ Фондовый рынок. – 1997. – № 14. – С. 12; 1997. – № 15. – С.11; 1999. – № 22. – С. 20.

²² www.spfu.gov.ua. (стан на червень 2001 р.).

Із таблиці видно, що до 15 % за пільговою підпискою мали 5 компаній, до 25 % – 21 компанія, понад 25 % – 1 компанія.

Щодо інших галузей, то, наприклад, в металургійній галузі на аукціони виставлялися в основному незначні пакети акцій (до 5 % статутних фондів), що і було з інвестиційної точки зору правильним, оскільки сертифікатна приватизація не приносить підприємству ніяких ресурсів для інвестування виробництва. Основним недоліком такого продажу було те, що попит на акції з боку інвесторів значний, що призводило до багаторазового перевищення ціни придбання акцій над її реальною ринковою ціною. Так, у квітні 1997 року Фондом державного майна України було продано 4,1 % акцій ВАТ «Азовсталь». У ході аукціону через велику кількість приватизаційних сертифікатів відбулося дроблення акцій «Азовсталі». Кожна акція номіналом 10 грн. була роздроблена на 40 акцій номінальною вартістю 0,25 грн. Собівартість купівлі акцій за результатами аукціону склала 273 акції на сертифікат номінальною вартістю 500 грн. Тобто вартість однієї акції склала 1,8 грн. Така ж сама ситуація відбулася і з продажем акцій Маріупольського металургійного комбінату ім. Ілліча. Основні результати продажу наступні: кількість акцій на один сертифікат – 335 штук, ціна купівлі акції за сертифікат – 1,5 грн²³.

Продаж акцій на комерційних (некомерційних) конкурсах був суперечливим: по-перше, для підприємств, оскільки, як правило, умовами конкурсів передбачалися очікувані інвестиційні вливання у виробництво; по-друге, для інвесторів, тому що вони мали можливість придбати одразу блокуючий або ж підконтрольний

Контрольний пакет акцій буває двох рівнів: перший – абсолютний, коли його власник володіє 75 і більше відсотками акцій, що достатньо для прийняття будь-якого рішення, включаючи і ті, для яких потрібно 3/4 голосів. Другий рівень – 50 відсотків плюс одна акція – дає змогу власнику такого пакету приймати рішення де вимагається проста більшість голосів.

Блокуючий пакет акцій має три рівні: **перший** рівень – 50 % акцій, який дає змогу блокувати рішення, що приймаються простою більшістю голосів; **другий** – 40 % плюс одна акція, дає змогу власнику блокувати правомірність загальних зборів товариства; **третій** рівень – 25 % плюс одна акція, забезпечує власнику такого пакета можливість блокувати рішення товариства, для прийняття якого потрібно 3/4 голосів.

²³ www.spfu.gov.ua

пакет акцій підприємства та здійснювати фінансово-господарський контроль над ним. На більшості металургійних підприємствах галузі цей вид продажу хоча і передбачався планом приватизації, але до конкретного продажу акцій, за винятком декількох підприємств (Донецький металургійний завод, Єнакіївський металургійний завод та ін.), справа не дійшла. При цьому, Фонд державного майна України неодноразово виставляв пакети акцій на продаж за конкурсом (наприклад, Краматорський металургійний завод, «Дніпроспецсталь»), але попиту з боку інвесторів на акції підприємств не виявилось.

Щодо об'єктів групи Г, то були випадки, коли, наприклад, Фонд державного майна виставив на некомерційний конкурс у 1997 р. 35 % акцій акціонерного товариства «Текстерно» (м. Тернопіль), яке займає монополієне становище на ринку праці України з виробництва бавовняних тканин побутового призначення. Пакет склав 68 193 200 акцій загальною номінальною вартістю 17 048 300 грн. Статутний фонд ВАТ «Текстерно» – 48 709 520 грн. – був поділений на 194 838 080 акцій. Номінальна вартість акції склала 0,25 грн. 22 % акцій отримали працівники. Згідно із планом розміщення акцій, 18,8 % акцій було реалізовано на сертифікатному аукціоні за приватизаційні майнові сертифікати, 12,6 % – на спеціалізованому аукціоні за компенсаційні сертифікати.²⁴

Особливо хотілося б звернути увагу на продовжений у зазначених вище Програмах приватизації пільговий продаж акцій працівникам підприємств та управлінському складу, але на нових умовах. Що стосується останніх з них, то п. 38 Закону України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. твердить наступне: керівники, їх заступники, головні спеціалісти, керівники структурних підрозділів державних підприємств (у тому числі корпоративізованих), що перетворюються у процесі приватизації

Ініціативний пакет акцій може бути двох рівнів: перший – 20 % акцій, другий – 10 % акцій. За першого рівня власник такого пакета акцій у змозі вимагати скликання позачергових загальних зборів товариства, а в разі відмови – скликати їх самостійно. Він також може вимагати перевірки фінансово-господарської діяльності правління. За другого рівня власник такого ініціативного пакета може вимагати включення питань до порядку денного загальних зборів товариства.

²⁴ Фондовый рынок. – 1997. – № 12. – С. 13.

у відкриті акціонерні товариства, а також колишні керівники, їх заступники, головні спеціалісти та керівники структурних підрозділів цих підприємств, які на момент проведення приватизації державного підприємства були переведені в результаті реорганізації чи за розпорядженням вищих в порядку підлеглості органів на роботу на інше підприємство, установу, організацію, що не підлягають приватизації, або перейшли на виборну посаду, а також диспетчери підприємств електроенергетики, за умови додержання відповідно до чинного законодавства строків приватизації та корпоратизації, мають право додаткового придбання за кошти акцій товариства за їх номінальною вартістю на загальну суму до п'яти відсотків статутного фонду відкритого акціонерного товариства з відстрочкою оплати на один рік після придбання акцій працівниками підприємства. Відстрочка оплати надається за умови внесення не менше 30 відсотків вартості придбаних акцій не пізніше десяти днів після затвердження державним органом приватизації протоколу пільгового продажу. На суму відстрочених платежів нараховуються проценти за обліковою ставкою Національного банку України.

Таким чином, керівництво підприємств отримало право на 5 % акцій по номіналу, які могли бути викуплені у пільгові строки.

На практиці це означало, що директорсько-управлінський корпус підприємств (інсайдери) фактично отримали безкоштовно великі пакети акцій, реальна ціна яких при продажу на біржі виросла у десятки, а то й сотні разів.

Інсайдер означає коло осіб (і юридичних, і фізичних), які мають доступ до закритої інформації.

До речі, прибутки інсайдерів є окремою темою не тільки на ринку капіталів України, але й у розвинених країнах, де активно функціонує фіктивний капітал та існує для цих суб'єктів ринку правове поле²⁵.

Отже, законодавчо була закріплена цифра у 5 %, хоча на практиці обсяг даної пільгової підписки варіювався у межах, які складно чітко окреслити або яким-небудь чином уніфікувати і при аналізі, у методичному плані, було вкрай складно ідентифікувати статистичні дані по одному і тому самому об'єкту приватизації. Розбіжність кількісних даних та плану розміщення кількості акцій за різ-

²⁵ Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бейли Дж.В. Инвестиции. – М.: Инфра-М, 1999. – С. 507-508.

ними джерелами коливаються у межах від 3 % до 10 % і в різних джерелах інформації спостерігаються відмінності ще й за ціною.

Пільгова підписка дала можливість зосередити значні пакети акцій, які могли контролювати діяльність підприємств і мали можливість впливати на вторинний ринок обігу акцій. При чому, реальну 5 % – в частку керівництва статистично встановити не уявляється можливим. Окрім того, пільговий продаж власності вплинув на те, що із процесу роздержавлення були витіснені працівники науки, медицини, культури, освіти, державних органів та частина пенсіонерів, тобто працівники невиробничої сфери.

В цілому продаж акцій відкритих акціонерних товариств, створених у процесі приватизації та корпоратизації, здійснювали державні органи приватизації, в тому числі за участю уповноважених ними юридичних осіб, такими способами²⁶:

- продаж громадянам України та посередникам за приватизаційні папери та компенсаційні сертифікати через Національну мережу центрів сертифікатних аукціонів;
- продаж за кошти фізичним та юридичним особам на спеціалізованих аукціонах через Національну мережу центрів сертифікатних аукціонів;
- продаж через систему біржової торгівлі з правилом проведення біржових операцій;
- продаж пакетів акцій за кошти на аукціонах, що здійснюється Фондом державного майна України та його регіональними відділеннями та шляхом продажу пакетів акцій за комерційними та некомерційними конкурсами відповідно до Положення, затвердженого Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України і Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;
- продаж через позабіржові фондові торговельні системи в порядку, що встановлюється Фондом державного майна України;
- продаж пакетів акцій на відкритих торгах (тендерах) в порядку, що встановлюється Фондом державного майна України.²⁷

Щодо способу та порядку приватизації майна ліквідованих

²⁶ Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р., п. 37.

²⁷ Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р., п. 37.

Банкрутство – процес, коли майно індивідуума чи організації, нездатної оплатити борги, забирається за рішенням суду і справедливо розподіляється між кредиторами після попередніх сплат, таких як податки і заробітна плата працівникам організації-банкрута. Процес може бути ініційований або особою-боржником (добровільне банкрутство), або будьким з кредиторів, якому боржник не може виплатити борг (вимушене банкрутство). Доги, поки доки банкрут не розрачується з боргами, його фінансова діяльність жорстко обмежена.

державних підприємств та підприємств-банкрутів (група Д), приватизації акцій (часток, паїв), належних державі у підприємствах змішаної форми власності (група Е), а також приватизація об'єктів групи Ж (соціальна сфера), науково-дослідних підприємств, об'єктів незавершеного будівництва (група Д), порядок приватизації відбувався у відповідності з п. 37 вищезазначеного закону. Практика реалізації цього пункту

була значною мірою ускладнена великою кількістю підзаконних нормативних актів.²⁸

Треба зазначити, що Фонд державного майна приймав рішення та затверджував уточнені плани розміщення акцій відкритих акціонерних товариств у кожному конкретному випадку, згідно зі списком підприємств, які виставлялися на аукціони. Так, наприклад, Фонд держмайна своїм наказом від 8 жовтня 1997 р. *зняв*

²⁸ При підготовці до продажу акцій ВАТ органи приватизації попередньо були зобов'язані здійснювати всі належні дії, що впливають із форми випуску акцій ВАТ і передбачені вимогами Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», Порядком знеухомлення цінних паперів, що належать державі і випущені у документальній формі в процесі приватизації та корпоратизації (затвердженим наказом Фонду від 21.04.99 № 729, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 11.05.99 за № 298/3591), Положенням про порядок взаємодії органу приватизації з депозитарними установами при випуску цінних паперів у бездокументній формі в процесі приватизації та корпоратизації, затвердженим наказом Фонду від 28.04.99 № 784 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 14.05.99 за № 310/3603, Положенням про проведення конкурсу з відбору зберігача Фондом державного майна України, затвердженим наказом Фонду від 03.05.99 № 812 та зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 19.05.99 за № 318/3611, та Положенням про порядок проведення в Першій фондовій торговельній системі аукціонів з продажу за грошові кошти пакетів акцій відкритих акціонерних товариств, що належать державі (слід зазначити, що у назві Положення та в усьому тексті Положення та додатків до нього було замінено слова «Позабіржова фондова торговельна система» на «Перша фондова торговельна система» згідно з наказом Фонду державного майна України, Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольного комітету України від 7 грудня 2000 року № 2554/371/18).

з 18 сертифікатного аукціону пакет акцій ВАТ «Південний електромашинобудівний завод». Це рішення було прийнято у зв'язку з тим, що 4 % -вий пакет акцій акціонерного товариства «Південний електромашинобудівний завод», раніше виставлений на 16-му спеціалізованому сертифікатному аукціоні за компенсаційні сертифікати, був помилково запропонований до продажу повторно на 18-му спеціалізованому сертифікатному аукціоні за компенсаційні сертифікати (виділене відмічено авторами).²⁹

Також Фонд державного майна за розпорядженням Кабміну неодноразово своїм наказом призупиняв рішення про приватизацію різних підприємств, коли їх приватизація знаходилася ще на початковій стадії (таких розпоряджень авторами було нараховано біля 200). Так, Наказом Фонду держмайна від 19 серпня 1997 р. *була призупинена приватизація* державних часток у підприємствах з іноземними інвестиціями у зв'язку з приведенням нормативної бази у відповідність із Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про приватизацію майна державних підприємств» та «Державною програмою приватизації на 1997 р.», зокрема до набрання чинності положенням «Про порядок здійснення підготовки до приватизації і продажу часток (паїв, акцій), що належать державі у майні підприємств з іноземними інвестиціями та господарських товариств» (виділене відмічено авторами). На практиці це означало, що іноземні партнери замість очікуваних дивідендів зіткнулися з новим порядком приватизації державних акцій на підприємствах з іноземними інвестиціями: співзасновниками – шляхом викупу за гроші; господарським товариством, створеним працівниками підприємства – шляхом викупу за приватизаційні майнові сертифікати, компенсаційні сертифікати та гроші. Або, як приклад, Фонд держмайна за розпорядженням Кабміну своїм наказом призупинив рішення про приватизацію Одеського припортового заводу, яке знаходилося на початковій стадії. Фонд держмайна не визначив способу приватизації та не затвердив план розміщення акцій. Завод носить стратегічне значення, оскільки до комплексу заводу входять аміакопровод та портові споруди і власник заводу міг би контролювати експорт аміаку через Одеський порт. Фактично це означало спробу приватизувати порт під виглядом припортового заводу, що вже було заборонено законом, як зазначалося у дослідженні вище.

²⁹ Фондовый рынок. – 1997. – № 38. – С. 7.

При цьому, Кабмін не лише призупиняв, але й прискорював зазначені процеси. Так, уряд Постановою № 1218 від 5 листопада 1997 р. «Про прискорення приватизації хлібоприймальних та хлібозаготівельних підприємств» доручив прискорити Фонду держмайна, МінАПК та ДАК «Хліб України» (а саме – до кінця 1997 р.) погодження і затвердження планів приватизації 100 хлібоприймальних та хлібозаготівельних підприємств. Ще 343 підприємства було заплановано приватизувати у світлі даного рішення у I півріччі 1998 р., в т. ч. 200 – у I кварталі. Доручалося МінАПК у двомісячний термін передати до статутного фонду ДАК «Хліб України» майно цих підприємств та перетворити їх на дочірні підприємства.

Дочірнє підприємство – це підприємство, єдиним засновником і власником якого є інше підприємство. Зв'язок головного та дочірніх підприємств базується на системі участі в капіталі останніх. Частка материнської компанії – від 50 до 100% акцій дочірнього підприємства.

А акції приватизовуваних підприємств, які мали залишитися після розподілу пакету між сільгоспвиробниками та членами цих підприємств, наказано було реалізувати на комерційних конкурсах.

Разом з тим Фонд державного майна визнавав аукціони такими,

що не відбулися, у зв'язку з відсутністю заявок на купівлю акцій. Відомо, що з торгів на фондових біржах неодноразово знімалися пакети акцій ВАТ, що не користувалися успіхом. У зв'язку з відсутністю попиту на акції ВАТ на торгах фондових бірж України, з урахуванням прохань регіональних відділень, Фонд держмайна України зняв з торгів пакети акцій 105 ВАТ. Органами приватизації було заплановано переглянути плани розміщення акцій даних ВАТ та передбачити інші способи продажу акцій³⁰. З торгів на фондових біржах були зняті, зокрема, пакети акцій наступних підприємств: ВАТ Вінницький підшипниковий завод – 13% акцій, Стрийський завод «Металіст» (м. Львів) – 15%, Черевична

³⁰ Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 грудня 2000 р., Розд. 2, п. 9:

Фонд здійснює приватизацію державного майна на засадах індивідуальної приватизації.

Індивідуальна приватизація полягає у вивченні попиту на конкретний об'єкт приватизації, врахуванні кон'юнктури ринку і на основі цього – визначення способу продажу, який максимально враховує особливості виробничо-технічного та фінансово-майнового стану кожного підприємства, що підлягає приватизації, продажу цілісного майнового комплексу або пакетів акцій ВАТ, створених у процесі приватизації.

фабрика (Івано-Франківська обл.) – 89,34%, Балтський меблевий комбінат (Одеська обл.) – 40,85%, Мукачівський м'ясокомбінат – 18,17%, АК «Інтерторг» (м. Львів) – 15,57%, фірма «Одяг» (м. Харків) – 15%, готель «Металіст» (м. Харків) – 26,80% акцій.³¹

Крім того, пакети акцій високоліквідних підприємств виставлялися до продажу на виконання окремих доручень прем'єр-міністра України, як, наприклад, за № 3609/1 від 24 березня 1999 р. (виділене відмічено авторами). Фонду держмайна було доручено розробити та впровадити план розміщення акцій. Так, наказом Фонду державного майна України № 545 від 25 березня 1999 р. було затверджено уточнені плани розміщення акцій наступних ВАТ: «Запорізький металургійний комбінат «Запоріжсталь» ім. С. Орджонікідзе», ДАЕК «Запоріжжяобленерго», ДАЕК «Західенерго», «Алчевський металургійний комбінат». У останнього загальна кількість акцій становила 77 525 480 шт. номіналом 0,1 грн.; за планом державі залишили 50% акцій, за пільговим розміщенням було реалізовано 20%³².

Також Кабмін визначив підприємства для першочергового продажу, вносячи вольовим способом необхідні зміни в плани розміщення акцій. Причому, пакети акцій, належні до продажу, не узгоджувалися із пропозиціями безпосередньо Фонду держмайна.³³ Мав місце і прецедент щодо приватизації гіганта металургії – заводу імені Ілліча, який приватизовувався за порядком особисто для нього прийнятого Закону³⁴.

Але способи, запропоновані Кабінетом міністрів, не завжди реалізовувалися у повному обсязі. Так, стабільно працююче підприємство ВАТ «Рівнеазот», колишнє «Азот», яке, всупереч значному зниженню обсягів та асортименту, залишилося прибутковим та забезпечило роботою кілька тисяч працівників, стало об'єктом кон-

³¹ Повідомлення агентства «Інтерфакс-Україна», жовтень 1997 р.

³² Див. також Постанову Кабінету Міністрів України від 10 вересня 1998 р. № 1413, куди до переліку об'єктів було включено Центренерго, Донбасенерго, Київенерго, Алчевський коксохімічний завод. Щодо Донбасенерго, то це була перша компанія, акції якої були продані згідно з Указом Президента України «Про міжнародні торги (тендери) як спосіб приватизації державного майна» від 18 листопада 1997 р., за яким до приватизації стратегічних підприємств могли залучатися лише іноземні інвестори.

³³ Див. «Відомості приватизації» (поточні номери).

³⁴ Див. Закон України «Про особливості приватизації пакета акцій, що належить державі у статутному фонді відкритого акціонерного товариства «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» від 2 листопада 2000 р.

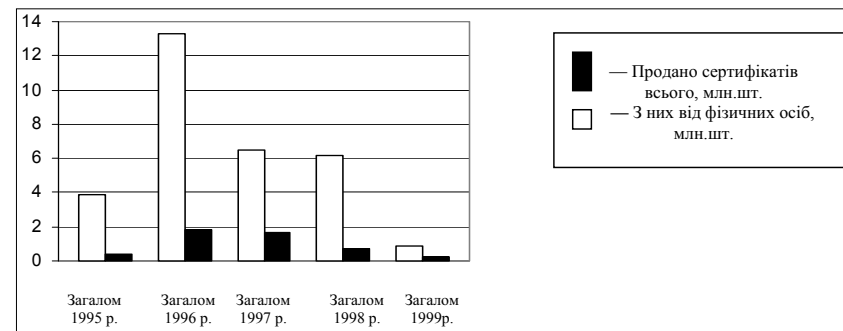
курентної боротьби за право володіти ним. Як зазначалося в пресі, через уряд у 2000 р. нашвидкуруч був проведений законопроект про особливості приватизації «Рівнеазоту», який активно лобювався у парламенті фракцією УНР. Законопроект, як відомо, не пройшов, а діяльність підприємства викликала інтерес у слідчих. На практиці, керівництво здійснювалося облдержадміністрацією і підприємство потрапило до переліку підприємств, пакети акцій яких пропонувалися до продажу у 2001 р. (пакет – 53,86 %, початкова ціна – 46,68 млн грн.)³⁵. Але і тут були задіяні особливі способи. Комісією з приватизації ВАТ «Рівнеазот» були підбиті підсумки кваліфікаційного відбору претендентів на контрольний пакет акцій підприємства. Заявки на участь у тендері подавали ТОВ «ЕНЕКО» (Україна), ЗАТ «Укренергозбут» (Україна), ТОВ «Укренерготрансферт» (Україна), АТЗТ «Украгрохімпромхолдинг» (Україна), «IBE TRADE CORP.» (США), ЗАТ «Енерготрансінвест» (Україна), ЗАТ «Трудовий колектив «Азот» (Україна). Комісією були відсіяні ТОВ «Укренерготрансферт» та ЗАТ «Трудовий колектив «Азот» як такі, що не відповідають визначенню промислового інвестора. Також відомо, що терміни проведення конкурсу неодноразово переносилися. Думка фінансових аналітиків зводилася до підтвердження того факту, що за «Рівнеазот» здатні боротися лише компанії, які добре знайомі із самими «інтимними» аспектами приватизації в Україні. Відповідно, не можна сподіватись ні на кардинальні зміни в політиці підприємства (завод віддає перевагу відвантаженню продукції під держзамовлення і не сплачує при цьому за газ та електроенергію), ні на значне зростання початкової ціни під час торгів³⁶.

Якщо повернутися до характеристики аукціонів у кількісному виразі, то аналіз опублікованих даних аукціонів, згідно із вищезазначеними програмами приватизації показав, що в середньому на аукціон за компенсаційні сертифікати виставлялися пакети акцій 250 підприємств, а на аукціони за приватизаційні майнові сертифікати – приблизно 300 підприємств. У той же час середня ціна пакету акцій на останніх аукціонах за компенсаційні сертифікати оцінювалася в 145 000 грн., а середня ціна пакету на аукціоні за приватизаційні майнові сертифікати оцінювалася в 176 000 грн.³⁷ Про цей спосіб приватизації свідчать дані діаграм 2.1 та 2.2.

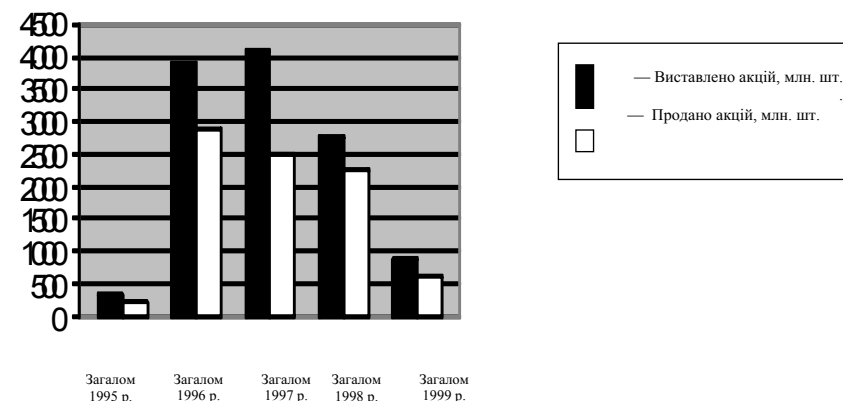
³⁵ Див. «Наша газета», 7 декабря 2001 г.

³⁶ Фондовый рынок. – 2001. – № 16. – С. 12.

³⁷ Дані за www.ukr.net

Діаграма 2.1.

Діаграма 2.2.

Розглядаючи питання про способи і порядок приватизації, згідно з якими державна власність передавалася у володіння приватним, недержавним фізичним і юридичним особам, представляється необхідним зупинитись і на способах та порядку, використовуючи які держава закріплювала залишену у себе частину в майні, що приватизовано. В Законі України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. в Розділі 4, пп. 97, 101, 104, 105, 106, 108 фрагментарно означені деякі аспекти щодо управління державною часткою у статутному фонді відкритих акціонерних

товариств. Не були конкретизовані «окремі випадки» передачі права управління пакетом акцій, закріпленим у державній власності, окрім того, закон не дав чіткого розмежування, чим же повинна управляти уповноважена особа: або часткою у статутному фонді, або пакетом акцій, закріпленим у державній власності. Зрозуміло, що це є ні в юридичному, ні в економічному плані ідентичними категоріями, оскільки акції, як титул власності на прибуток, дають можливість брати участь в розподілі прибутку у відповідності до цієї частки, а володіння часткою статутного фонду свідчить лише про те, що уповноважена особа володіє основними фондами, якими може теоретично розпоряджатись. Тобто, в теоретичному ж плані у цьому законі, як і в наступних його видозмінах, не знято протиріччя між поняттями «промисловий підприємець», «капіталіст» та «грошовий капіталіст», тому що уповноважений, який володіє частиною статутного фонду, володіє капіталом, закріпленим безпосередньо у підприємстві, й вилучити свій капітал він може лише шляхом продажу цієї частки іншому підприємцю.

Отже, держава повинна, щоб отримати гроші, повністю продати свою частку, а будучи грошовим капіталістом, володіючи акціями, уповноважений бере участь не в обігу капіталу шляхом продажу своєї частки, а шляхом купівлі-продажу титулів на прибуток або шляхом отримання дивідендів і, таким чином, перетворюється на акціонерного капіталіста.

На практиці були розроблені кілька методів управління корпоративними правами. Було запропоновано залишити за міністерствами й іншими центральними органами влади функції управління стратегічно важливими державними й казенними підприємствами, а за місцевою владою – підприємства, що впливають насамперед на економічну ситуацію в регіоні. Для цього були розроблені такі варіанти: пряма передача повноважень від Фонду державного майна

Корпоративні права – це права, які випливають із права власності на акцію акціонерного товариства або права на частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю або іншої юридичної особи, статутний капітал якої поділений на частки, або права на вклад до статутного капіталу юридичної особи у разі, якщо капітал такої особи не поділений на частки (наприклад, приватних, дочірніх, та інших унітарних підприємств). Включають права на управління, отримання відповідної частки прибутку такої юридичної особи, а також активів у разі її ліквідації відповідно до чинного законодавства

відповідним органам влади чи передача цих повноважень через Національне агентство з управління державними корпоративними правами. Тобто, поставало питання, як здійснити врахування державних та регіональних інтересів щодо участі підприємства у державних чи регіональних програмах, щодо надходження дивідендів державі, ліквідації заборгованості по зарплаті. За словами віце-прем'єра В. Рогового, держава виявилася найбільш невідготовленою до корпоратизації, оскільки практично втратила у цій невизначеності свої важелі впливу.³⁸ Слід підкреслити, що в ході передачі управління державною власністю виникли протиріччя між Фондом держмайна та Національним агентством України з управління державними корпоративними правами, оскільки і перше, і друге відомства діяли не на основі закону, а на основі положень, які певною мірою дублювали їх функції. Треба зазначити, що основними завданнями Національного агентства були: управління частками (акціями, паями), що належать державі, в майні господарських товариств, також ведення реєстру і оцінка вартості державних корпоративних прав, крім того, призначення уповноважених осіб з управління частками (акціями, паями) у майні господарських товариств, що належать державі (далі – уповноважені особи), та здійснення контролю за ефективністю їх роботи. Національному агентству йому було доручено займатись поповненням прибуткової частини бюджету за рахунок надходжень від управління державними корпоративними правами та діяльності Агентства на фондовому ринку, крім того, воно мало брати участь у формуванні політики щодо інвестицій у підприємства, в статутному фонді яких є державна частка.³⁹ Від імені держави Агентство уповноважене було набувати права власності на акції (частки, паї) у порядку, встановленому законодавством і було наділене правом створювати позабюджетні та інші фонди.

До реєстру Агентства було внесено біля 5 тис. акціонерних товариств, у статутних фондах яких присутня державна частка (див. табл. 3).

³⁸ Правительство утвердило концепцию передачи управления корпоративными правами государства // Фондовый рынок. – 1998. – № 30. – С. 4.

³⁹ Указ Президента України «Про Положення про Національне агентство України з управління державними корпоративними правами» від 2 вересня 1998 р. (треба зауважити, що в Указі Президента щодо програми приватизації на 1999 р. про це Агентство зовсім не було згадки).

Позабюджетні фонди формуються за рахунок спеціальних цільових відрахувань та інших джерел. Це можуть бути також добровільні внески й пожертвування фізичних і юридичних осіб, доходи від позик і грошово-речових лотерей. Зосереджені у цих фондах кошти гарантовано використовуються за своїм призначенням. На сьогоднішній день в Україні функціонує доволі значна чисельність державних позабюджетних фондів цільового призначення. Як правило, їх загальна сукупність поділяється на фонди соціального та економічного змісту. До складу «соціальних» цільових позабюджетних фондів держави належать: (1) пенсійний фонд; (2) фонд соціального страхування на випадок безробіття; (3) фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; (4) фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та деякі інші різновиди фондів. До складу «економічних» цільових позабюджетних фондів держави належать: (1) фонд стабілізації підприємств та організацій, внесених до реєстру неплатоспроможних; (2) фонд гарантування вкладів фізичних осіб; (3) державний позабюджетний фонд приватизації тощо.

Оцінюючи питання управління державними корпоративними правами, слід зазначити, що, на думку реалізаторів цих прав: «створення Національного агентства України з управління державними корпоративними правами дало певні позитивні результати – вжито заходів для поліпшення роботи ВАТ, економічного стану галузей та регіонів.

Але суперечності в розмежуванні повноважень між Фондом держмайна і Національним агентством, невідповідність його фактичної діяльності формально задекларованому стану призвели до дискусії з приводу доцільності створення останнього і, нарешті, до його ліквідації.

І хоча утворення та ліквідацію Національного агентства можна оцінити як намагання позитивно вирішити проблеми в організаційному плані, об'єктивно ці реорганізації не розв'язали питання створення чіткої та дійової системи управління державними корпоративними правами». ⁴⁰

⁴⁰ Чечетов М., Жадан І. Удосконалення управління державними корпоративними правами – стратегічний напрям ринкових перетворень в Україні // Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 10.

Таблиця 2.3

Державні корпоративні права у статутних фондах підприємств під час дії Агентства ⁴¹

	Статутний фонд підприємств галузі	Обсяг державних корпоративних прав	
		Всього	в т.ч. закріплено у державній власності
Всього	100,00 %	67,70 %	24,70 %
Державний комітет з туризму	1,26 %	0,44 %	0,09 %
Держнафтогазпром	13,49 %	12,07 %	0,28 %
Міністерство АПК	6,40 %	2,76 %	0,61 %
Мінвуглепром	4,18 %	4,18 %	0,00 %
Міненерго	12,07 %	8,52 %	5,00 %
Мінпромполітика	56,80 %	37,13 %	18,00 %
Міністерство транспорту	3,26 %	1,53 %	0,44 %
Торгівля	0,06 %	0,04 %	0,00004 %
Будівництво	2,12 %	0,92 %	0,24 %
Медична промисловість	0,36 %	0,12 %	0,03 %

Але вже на 1 січня 2000 р. загальна кількість акціонерних товариств (без урахування підприємств комунальної власності), у статутних фондах яких був державний пакет акцій, становила 2588, з них у 514 товариств державний пакет становив більше

Комунальна власність – власність адміністративно-територіальних одиниць (громад).

Холдинг – специфічна організаційна форма об'єднання капіталів; державне інтегроване товариство, що само безпосередньо не займається виробничою діяльністю, а використовує свої кошти для придбання контрольних пакетів акцій інших підприємств, які є учасниками концерну або іншого добровільного об'єднання. Об'єднані у холдингу суб'єкти мають юридичну і господарську самостійність.

50 %; 1162 товариства – з пакетом від 25 % до 50 % акцій; 512 товариства – з державним пакетом, менш ніж 25 % акцій. Крім того, ще 34 холдингові компанії мали різну частку державних акцій.

⁴¹ Фондовый рынок. – 1999. – № 6. – С. 5.

Вартість державних пакетів акцій підприємств, що перебували в процесі приватизації, сягнула 4642,47 млн грн., вартість пакетів акцій, які тимчасово були залишені за державою – 2831,40 млн грн.⁴²

Треба зазначити, що принципи та порядок закріплення у державній власності пакетів акцій відкритих акціонерних товариств на практиці виявилися досить трудоемним та нерегульованим процесом. Так, основним способом вибору юридичних і фізичних осіб по управлінню державними пакетами, впровадженим Агентством для акціонерних підприємств, передбачалися конкурси з відбору уповноваженого по управлінню, якщо можна вважати конкурсом ситуацію, коли надходить лише 1 заява від обласної адміністрації, міністерства чи відомства. Однак, у зв'язку із різним ступенем привабливості підприємств, заявки на управління близько двох тисячами підприємств на початок конкурсів так і не надходили.⁴³

Але відсторонення Агентства так і не вирішило даного питання. Так, на думку Фонду держмайна, конкурсно-договірні способи управління державними правами мали впроваджуватися наступним чином: «найбільш важливим елементом є призначення керівництва АТ на основі конкурсу проектів. Конкурсна система є формою реалізації повноважень зборів акціонерів щодо вибору його керівництва... тобто підприємницький проект і його прийняття гарантує керівнику істотні повноваження та необхідний рівень автономії від органів державного правління». Але переможець конкурсу, на думку Фонду держмайна, відчувши автономію, відчуває і державний контроль, бо були запропоновані зміни, згідно з якими «над цими підприємствами встановлювався б контроль з боку міністерства (спеціалізовані державні менеджери-держконтролери, орієнтовані на види контролю), що здійснювався до прийняття рішення, тобто на «апріорний» контроль».⁴⁴

Аналізуючи ці пропозиції, можна зробити висновок, що Фонд держмайна пропонує систему керівництва підприємствами ще жорсткішу, ніж адміністративно-командна, але введення «апріорного» контролю – це досить незрозуміла та складна нова дефініція, яка пропонується до вжитку в управлінській практиці та теорії. Але ця пропозиція – судити про щось, не маючи фактів та досвіду в про-

⁴² www.spfu.gov.ua

⁴³ Фондовый рынок. – 1998. – № 30. – С. 6.

⁴⁴ Гришан Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у післяприватизаційний період // Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 20-21.

цесі передбачення при оцінці функціонування державної частки власності «апріорі» – це не є конструктивом у науковому та практичному плані.

Також треба зазначити, що у питаннях роздержавлення та реалізації державних корпоративних прав є ще досить проблем, деякі з них будуть розглянуті у частині, що стосується економічної ролі держави. Але безумовною є думка про те, що «випадає поки що з поля зору корпоративний сегмент економіки. А тим часом від вже дає більше половини обсягу промислового виробництва. Дуже слабкою ланкою виявилось й управління державною часткою власності»⁴⁵.

Процес роздержавлення, як відомо, торкнувся і найважливіших стратегічних підприємств, які мають для економічної безпеки нації першочергове значення, для яких був вироблений певний індивідуальний підхід з управління державними пакетами акцій. На цих підприємствах порядок закріплення акцій був такий: закріплення у державній власності пакету акцій у розмірі 25 або 50 відсотків статутного фонду плюс одна акція – щодо ВАТ, створених на базі підприємств, які займають монопольне становище на загальнодержавному ринку відповідного виду товару, і підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави.⁴⁶

Відомо, що поява на ринку пакетів акцій стратегічних підприємств (які закріплювалися у державній власності на 5 років), що не реалізовувалися за гроші, а пропонувалися для передачі в управління, ще більше ускладнила процес приватизації, оскільки міністерства й місцеві адміністрації не бачили доцільності в управлінні державним пакетом, беручи при цьому на себе відповідальність за виробничо-фінансовий стан підприємств, що мають стратегічне значення для держави.⁴⁷ Таким чином, управління державними

⁴⁵ Кучма Л. Вірю в український народ. К.: Альтернативи, 2000. – С. 305.

⁴⁶ Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р., Розд. 1, п. 12.

⁴⁷ У перший перелік (50 % + 1 акція) увійшли Каміш-Бурунський залізнорудний, Нікопольський прядильно-волоконний, Просянський гірничозбагачувальний комбінати, маріупольські металургійні комбінати «Азовсталь» та імені Ілліча, «Дніпровський металургійний комбінат імені Дзержинського», заводи «Палаш», «Азов-ЗАЗ», «ЛІНОС», «Луганські акумулятори», «Модуль», «Нева», «Квант», підприємства «КриворіжНДІрудмаш», «Скіф», «Укрцинк», «Закарпатспекомплектгаз», Турбовський каолиновий, Костянтинівський металургійний, Стаханівський, Ясиновський, Єнакіївський і Макіївський коксохімічні, Горлівський і Краснолуцький

пакетами акцій як спосіб приватизації без грошової реалізації цих пакетів акцій практично не могло забезпечити капіталізацію підприємств і практично не впливало на процес залучення капіталу в економіку. Тим більше, ні міністерства, ні відомства, а особливо обласної адміністрації за своєю соціально-економічною природою не можуть бути грошовим капіталістом, оскільки в них відсутній власний грошовий капітал, а державний пакет акцій підприємств без обігу не приносить прибутку, а дає лише особі, що управляє, значний адміністративний ресурс суб'єктивного характеру, який ніяк не впливає на економічне зростання.

На дію негативних факторів було звернуто увагу у постанові від 5 жовтня 2001 р. № 467-р «Про схвалення Концепції політики Кабінету Міністрів України з управління об'єктами державної власності».

Зокрема, негативом в управлінні об'єктами держвласності, згідно концепції, постають неузгодженість позиції Кабміну та Верховної Ради у законодавчому визначенні засад управління об'єктами держвласності; превалювання фіскальних факторів при приватизації та управлінні корпоративним сектором; протидія політиці уряду з боку органів управління, керівників держпідприємств та господарських товариств з державною часткою

у статутних фондах; відсутність достатньої кількості кваліфікованих менеджерів, здатних забезпечити підвищення ефективності управління об'єктами держвласності.

машинобудівні, Одеський верстатобудівний, Купянський ливарний заводи, а також «Дніпропетровський металургійний завод імені Петровського», Дебальцевський завод металургійного машинобудування», «Лисичанський завод гумовотехнічних виробів», «Львівський завод телеграфної апаратури», «Рівненський завод тракторних агрегатів», «Київський завод автоматики імені Петровського», центральна збагачувальна фабрика «Комсомольська» і шахта імені Стаханова.

У другій перелік (25% + 1 акція) внесені Феодосійський механічний, Вінницький ламповий, Дніпровський коксохімічний, Маріупольський термічний, Краматорський металургійний, Трипільський біохімічний, Борзнянський дослідно-механічний заводи, заводи «Связьпром», «Нафтохімік Прикарпаття», «Мусон», «Бентоніт», «Ленінська кузня», що нафтопереробний комплекс «Галичина», Кременчуцький річковий порт, Костопольський домобудівний комбінат, фармацевтична фірма «Здоров'я», авіаційно-торгова компанія «Авіаснаб», Полтавський завод медичного скла і Сарненський завод мостових конструкцій.

Необхідно також вказати, що Фонд державного майна працював над розробкою нового порядку приватизації, процедура якого полягала у гарантуванні отримання Фондом коштів, незалежно від результату торгів. Згідно з такою процедурою, Фонд держмайна на конкурсних засадах повинен був обирати уповноважений банк, який потім виступає від його імені продавцем пакету акцій в Україні чи за кордоном. У випадку успішного продажу акцій за встановленою Фондом держмайна ціною, банк отримує премію. Відсутність попиту на ринку на запропонований пакет, зрозуміло, не вирішує проблеми із залученням коштів для підприємств.

Тому можна погодитись із думкою, що аналіз обсягів надходження коштів від приватизації державних підприємств і їх фактичного використання свідчить про розбіжність цілей, прогнозів та реальності (див. табл. 2.4).⁴⁸

Таблиця 2.4

Надходження та використання коштів державного позабюджетного фонду приватизації

Надходження та використання коштів	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
	% до загальної суми						
Надходження коштів разом	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
в тому числі:							
від приватизації об'єктів	100,00	92,80	80,40	90,70	94,30	85,20	48,70
інші	-	7,20	19,60	9,30	5,70	14,80	51,30
Використання коштів разом	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
в тому числі:							
на виконання програми приватизації	12,20	14,00	6,40	18,20	18,10	11,10	2,60
Кредитування технічного переозброєння	9,00	16,40	3,50	-	0,30	0,20	0,20
відрахування до бюджетів:							
разом	78,80	69,50	85,80	68,80	72,00	73,20	58,40
Інші витрати	-	0,10	4,30	13,00	9,60	15,50	39,00

⁴⁸ Рудченко О., Омелянчик Н. Фінансові аспекти приватизації в Україні // Економіст». – 1998 (10 жовтня). – С. 56.

Тобто, частка коштів на кредитування технічного переозброєння приватизованих підприємств, створення робочих місць, фінансування об'єктів та інфраструктури ринку, розвиток підприємництва з 16,40 % знизилася до 0,2 % загальної суми.

Під інфраструктурою ринку розуміють систему державних, приватних і громадських інститутів (організацій і установ) і технічних засобів, що обслуговують інтереси суб'єктів ринкових відносин, забезпечують їхню ефективну взаємодію та регулюють рух товарно-грошових потоків. Розрізняють організаційно-технічну, фінансово-кредитну та науково-дослідну інфраструктуру ринку. До організаційно-технічної інфраструктури ринку належать товарні біржі й аукціони, торгові доми і торгові палати, холдингові й брокерські компанії, інформаційні центри та ярмарки, сервісні центри, різного роду асоціації підприємців і споживачів, транспортні комунікації і засоби оперативного зв'язку. Фінансово-кредитну інфраструктуру ринку утворюють банки, фондові й валютні біржі, страхові та інвестиційні компанії, фонди профспілок та інших громадських організацій. Це - всі ті, хто здатен здійснювати і здійснює мобілізацію тимчасово вільних грошових ресурсів, перетворює їх у кредити, а потім і в капіталовкладення. Науково-дослідницька інфраструктура ринку включає в себе наукові інститути з вивчення ринкових проблем, інформаційно-консультативні фірми, аудиторські організації, спеціальні навчальні заклади.

Деякі зміни в технології приватизації знайшли своє відображення у програмі приватизації на 1999 р. I, хоча законодавчо вона не була оформлена, але постановами Кабміну, нормативними актами Фонду державного майна України до порядку і способів приватизації були внесені певні доповнення. Насамперед, це стосується продажу пакетів акцій на міжнародних фондових ринках на основі міжнародних договорів, порядок продажу у відповідності до яких встановлювався Кабміном через американські депозитарні розписки. Відомо, що американська депозитарна розписка – це випущений американським депозитарієм сертифікат, який підтверджує право на деяку кількість американських депозитарних акцій, які, в свою чергу, передають право власності на якусь кількість депонованих цінних паперів іноземного приватного емітента⁴⁹. ADR – це інструмент, за допомогою якого американські фізичні та юридичні особи можуть володіти та торгувати акціями неамериканських компаній в США. (Останнім часом ADR, іноді з іншою номенклатурою, у все зростаючих обсягах купуються європейськими та іншими неамериканськими інвесторами).

⁴⁹ Боришкевич О. Тенденції розміщення депозитарних розписок // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 11. – С. 46-48.

Депонування цінних паперів – передача власником належних йому цінних паперів зберігачу або передача цінних паперів зберігачем до депозитарію, або передача емітентом глобального сертифіката власного випуску цінних паперів до депозитарію для здійснення депозитарної діяльності.

риканськими інвесторами). ADR – це сертифікати, що підлягають вільному обігу, які випускаються американським банком-депозитарієм, засвідчуючи частку власності в акціях неамериканської компанії, акції якої підлягають відкритому розміщенню. Ці акції віддаються на зберігання в депозитарний банк або безпосередньо, або через місцевий банк-зберігач в іноземній країні, тобто, у нашому випадку, в Україні. Як правило, одна ADR репрезентує таку кількість акцій неамериканського емітента, яка необхідна для створення однієї Американської Депозитарної Акції (надалі – «Депозитарна Акція»), вартість якої, як правило, наближається до вартості цінних паперів на ринку США. Депозитарні Акції не набувають матеріальної форми, їх представляють ADR. Суми залучених підприємствами коштів через ADR можуть бути в діапазоні від декілька мільйонів до сотень мільйонів доларів (наприклад, в жовтні 1996 р. РАО «Газпром» залучило більш, як \$ 429 млн).

Для України пропонувався такий спосіб приватизації через депозитарні розписки: – спочатку Фонд держмайна проводить відбір пакетів акцій українських підприємств, що будуть користуватися попитом за кордоном, і робить попередню оцінку вартості їхніх акцій. Після затвердження списку підприємств Фонд визначає умови проведення конкурсу і призначає уповноважений по проведенню конкурсу український банк. Уповноважений український банк проводить конкурс по запропонованій за пакет ціні серед інвестиційних банків-андеррайтерів (JP Morgan, Salomon Smith Barney, Deutsche Bank тощо) і визначає переможця. Андеррайтер-переможець разом з уповноваженим українським банком вибирає іноземний банк-депозитарій і проводить підготовку до випуску депозитарних розписок.

Андеррайтер – це особа, яка приймає на себе зобов'язання організувати емісію і розмістити цінні папери емітента, надаючи наступні послуги:

- підготовка проспекту емісії цінних паперів;
- реєстрація випуску цінних паперів у ДКЦПФР;
- розміщення цінних паперів;
- реєстрація звіту про підсумки випуску цінних паперів;
- аналітична і дослідницька підтримка.

У процесі підготовки договорів зазвичай беруть участь три юридичні компанії (з боку українського уповноваженого банку й ініціатора програми, з боку інвестиційного банку, а також з боку закордонного банку-депозитарію). Коли ця програма підготовлена, Фонд державного майна чи емітент передають пакет акцій українському банку-кастоді (зберігачу), цей пакет знерухомлюється і про це повідо-

Кастодіальні (депозитарні) послуги надаються банками, що виконують за дорученням клієнтів функцію зберігача цінних паперів і надають можливість клієнтам банку реалізувати їхнє право за цінними паперами. Дані операції надаються як юридичним, так і фізичним особам на підставі договорів про відкриття та обслуговування рахунків у цінних паперах. До переліку депозитарних відносять такі послуги:

- відкриття рахунка для обліку цінних паперів клієнта, депонованих у зберігача цінних паперів; і о відповідальне зберігання цінних паперів;
- знерухомлення документарних цінних паперів клієнта з метою їх подальшого обігу в електронному вигляді;
- надання власникам цінних паперів виписок після кожної проведеної операції і надання звітів про оборот цінних паперів;
- матеріалізація цінних паперів з метою їх подальшого обліку в реєстрі реєстродержателя;
- обтяження цінних паперів зобов'язаннями;
- облік переходу права власності на цінні папери за розпорядженням клієнта;
- повідомлення клієнтові про всі корпоративні дії емітента, цінні папери якого обліковуються на рахунку клієнта, повідомлення клієнтові будь-якої інформації, отриманої від емітента чи реєстратора;
- участь у зборах акціонерів за дорученням клієнта;
- одержання прибутку за цінними паперами, що зберігаються в зберігача, з подальшим переказуванням за дорученням клієнта на його рахунки, чи виплатою готівки в касі для фізичних осіб;
- надання цінних паперів проти платежу.

мляється банк-депозитарій і інвестиційний банк. Банк-депозитарій випускає депозитарні розписки і передає їх андеррайтеру – інвестиційному банку, який у свою чергу, займається розміщенням цих розписок серед попередньо відібраних суб-андеррайтерів. Разом з **лід-менеджером** (яким може виступати корпоративний брокер), компанією-бухгалтером і маркетинговою компанією складається проспект емісії для проходження **лістингу** розписок на європейських біржах, що дозволить додатково розширити географію пропозиції цього інструменту. Кошти від реалізації через український уповноважений банк надходять Фонду державного майна України чи емітенту⁵⁰.

⁵⁰ Фондовый рынок. – 1998. – № 45. – С. 7-8.

Лід-менеджер – це банк, що є головним організатором та гарантом позики (емісії цінних паперів) і представляє інтереси членів синдикату, кредиторів та гарантів.

Лістинг – сукупність процедур включення цінного паперу у біржовий список (список акцій, які котируються на даній біржі, для допуску до біржових торгів лише тих акцій, які пройшли експертну перевірку) в порядку, затвердженому організаторами торгівлі, здійснення контролю за відповідністю цінних паперів умовам та вимогам організатора торгівлі. До лістингу також відносять визначення величини курсу цінних паперів, а також реєстрацію та публікацію їх курсів у біржових бюлетенях.

Ідея реалізації програм з приватного розміщення депозитарних розписок була розпочата з ВАТ «Укрнафта». Програми викупу американських депозитарних розписок першого рівня були запроваджені також для «Азовсталі», «Стіролу», «Нижньодніпровського трубного заводу», «Дніпроенерго», «Дніпрошини» та ін. Банком-депозитарієм передбачався Bank of New-York, локальним зберігачем – ING Barings Ukraine. По проекту для «Укрнафти» – одна ADR за 6 акцій (депозитарні розписки повинні випускатись на держпакет акцій обсягом 10,96 %). По проекту

для «Стіролу» – одна ADR за 5 акцій, для «Азовсталі» – одна ADR за 10 акцій, для «НТЗ» – одна ADR за 6 акцій. У листопаді 1998 р. глобальні депозитарні розписки (GDR) на акції «Укрнафти» були випущені для європейського ринку. Спосіб приватизації підприємств, використовуючи механізм ADR, має і свої вади, оскільки ставить ці підприємства у залежність від міжнародного ринку капіталу і якщо для обсягів національної економіки це значимо і торкається стратегічних галузей, то на міжнародному рівні ці підприємства повністю стають залежними від коливань ринку капіталів та фінансових криз.

Способи приватизації об'єктів незавершеного будівництва, соціальної інфраструктури та об'єктів групи Е не зазнали суттєвих змін, не враховуючи того, що термін розстрочки для покупки об'єктів незавершеного будівництва скоротився з 5 до 3 років.

Слід зазначити, що спеціальним законом № 418-IV від 4 лютого 1999 р. Верховна Рада України змінила п. 120 закону 1998 року щодо заходів завершення обігу приватизаційних паперів і продовжила строк сертифікатної приватизації до 1 травня 1999 р. Це дало змогу провести заключний 48-й сертифікатний аукціон, на який були виставлені пакети акцій більш ніж 250 підприємств загальною вартістю понад 350 млн грн.

Окрім того, це продовжило можливість пільгової підписки на акції для працівників приватизовуваних підприємств, покупки їх за номіналом, а також дало можливість реалізувати фінпосередникам приватизаційні сертифікати, що в них залишилися.

Цікавою для теоретичного аналізу є реалізація акцій безпосередньо у такій стратегічній галузі як обленерго, де розміщено приватизаційні майнові сертифікати (див. табл. 2.5). Що стосується продажу обленерго на конкурсах, аукціонах та біржових торгах, то такі дані наведені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.5

Приватизація акцій обленерго за приватизаційні майнові сертифікати⁵¹

Вінницяобленерго	0,00 %	Одесаобленерго	5,41 %
Волиньобленерго	3,87 % (+2,93 % за КС)	Полтаваобленерго	6,80 %
Дніпрообленерго	0,00 %	Прикарпаттяобленерго	5,12 %
Донецькобленерго	5,00 %	Рівнеобленерго	6,91 %
Житомиробленерго	10,76 %	Севастопольобленерго	1,66 %
Закарпаттяобленерго	6,11 %	Сумиобленерго	8,77 %
Запоріжжяобленерго	4,90 %	Тернопільобленерго	8,00 %
Київенерго	0,00 %	Харківобленерго	2,96 %
Київобленерго	3,67 % (+3,30 % за КС)	Херсонобленерго	5,48 %
Кіровоградобленерго	7,42 %	Хмельницькобленерго	4,72 %
Крименерго	3,00 %	Чернівціобленерго	5,47 %
Львівобленерго	8,05 %	Черкасиобленерго	6,14 %
Луганськобленерго	4,00 %	Чернігівобленерго	6,54 %
Миколаївобленерго	6,45 %		

⁵¹ Складено за даними www.spfu.gov.ua.

Таблиця 2.6

Приватизація обленерго на конкурсах, аукціонах за грошові кошти, на біржових торгах й у ПФТС

Назва компанії	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.
1	2	3	4	5	6
Вінницяобленерго			3,42 %		
Волиньобленерго		1,05 %	1,76 %		
Дніпрообленерго			6,04 %		
Донецькобленерго		8,42 %	3,23 %		
Житомиробленерго					75,56 %
Закарпаттяобленерго		1,92 %	4,12 %		
1	2	3	4	5	6
Запоріжжяобленерго			2,93 %		
Київенерго		3,49 %			
Київобленерго	4,00 %		1,06 %		75 % +1 акц.
Кіровоградобленерго	4,00 %		1,66 %		51,00 %
Крименерго		7,18 %		1,81 %	
Львівобленерго		35 %; 11 %			
Луганськобленерго		9,14 %	7,53 %		
Миколаївобленерго		9,00 %	3,02 %		
Одесаобленерго		10,35 %		7,06 %	
Полтаваобленерго		36 %; 12 %		0,44 %	
Прикарпаттяобленерго		13 %; 35 %		6,25 %	
Рівнеобленерго		2,02 %			75 % +1 акц.
Севастопольобленерго	4,00 %	5,10 %		2,29 %	70,00 %
Сумиобленерго		13 %; 36 %		2,02 %	
Тернопільобленерго	4,52 %	20,00 %			
Харківобленерго		7,26 %		4,20 %	
Херсонобленерго		11,00 %	1,98 %		65,00 %
Хмельницькобленерго	4,00 %		4,28 %		
Чернівціобленерго		12,00 %	2,31 %		
Черкасиобленерго					
Чернігівобленерго		8 %; 35 %		8,63 %	

3,42 % – на біржових торгах; 5,10 % – на конкурсах, аукціонах за грошові кошти; 3,49 % – у ПФТС.

Розглянемо далі інші способи та порядок роздержавлення. Одним із специфічних способів приватизації стало проведення так званих «допродаж». Тобто мова йде про акції неліквідних підприємств, які не користуються попитом, по яких Фонд держмайна додатково розробив нормативно-правові акти, а також індивідуальні схеми санації, капіталізації

Санація – система заходів, які здійснюються для запобігання банкрутства і фінансового оздоровлення підприємства.

Капіталізація підприємства – перетворення коштів (частини або усього прибутку, дивідендів, інвестицій і т.п.) в додатковий капітал або додаткові фактори виробництва (засоби праці, предмети праці, робочу силу, нематеріальні активи), в результаті чого досягається збільшення розміру власних коштів (капіталу).

Облігації внутрішніх державних позик – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання держави щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

(залучення інвестора) або схеми банкрутств. Також Фондом державного майна був запропонований порядок допродаж як на первинному, так і на вторинному ринках цінних паперів.

Досить помітним явищем стала спроба запровадження чергового негрошового способу приватизації з використанням облігацій внутрішньої державної позики. В законопроекті програми приватизації на 1999 р. (п. 46) дозволявся продаж пакетів акцій з використанням облігацій внутрішньої державної позики. В законопроекті програми приватизації на 1999 р. (п. 46) дозволявся продаж пакетів акцій з використанням ОВДП. Слід зауважити, що власниками ОВДП були банки та західні інвестиційні компанії, при чому зарубіжним суб'єктам належало біля 60 % випущених ОВДП. Таким чином, придбання акцій через ОВДП практично означало б отримання з боку зарубіжних компаній контролю над значною частиною української економіки без безпосередніх інвестицій.

Що стосується змін і доповнень в порядок приватизації, то Фонд держмайна став реалізовувати принцип продажу акцій єдиним пакетом, оскільки попередні процедури реалізації невеликими пакетами не зацікавив покупців, хоча відомо, що дроблення або

укрупнення не вирішує питання інвестицій. Тим більше, як показує зарубіжний досвід, це тільки негативно впливає на ринок покупців.⁵²

Крім того, оскільки значна кількість підприємств була фактично доведена до банкрутства великою кредиторською заборгованістю,

Кредиторська заборгованість – це сума зобов'язань (заборгованості) господарського суб'єкта юридичним і фізичним особам на певну дату щодо надання активів, послуг, ресурсів, розрахунків тощо.

виникло питання повернення позикових коштів. Так як розпочинати процедуру банкрутства щодо приватизовуваних підприємств було не можна, порушувалися права кредиторів відносно повернення їхніх

коштів. Тому в середині 1999 р. Президент підписав Указ, згідно з яким проти підприємств, що знаходяться у процесі приватизації, можна порушувати справу про банкрутство, якщо державна частка у них складає менше 25 % статутного фонду. Указ вніс поправки у Державну програму приватизації, згідно з якою проти підприємств, що знаходяться у процесі приватизації, не можна порушувати справу про банкрутство.

В цілому приватизація 1999 р. по суті змінила кількісні характеристики економіки – майже 80 % підприємств були роздержавлені, – але вона залишила дуже багато питань, перш за все, у методологічних підходах до способів та порядку приватизації. Паперова приватизація закінчилася, але практично немає статистики: чи з'явилися реальні «власники» при величезному розпиленні акцій та скільки стратегічних інвесторів взяли участь у приватизації, скільки громадян країни стали акціонерами. Можна погодитись із думкою експертів німецької фірми «Роланд Бергер і партнери» про те, що кількісні результати приватизації не піддаються точній оцінці, оскільки офіційна статистика про загальну кількість підприємств, що підлягають корпоратизації, глибина приватизації, розподіл корпоратизованих підприємств між групами Б, В, Г (групування ФДМ – прим. авторів), а також частина корпоратизованих підприємств в обсягах економіки в цілому та окремих галузях зокрема відсутня⁵³. В цілому, залишилося невирішеним методологічне питання відповідності ціни продажу об'єктів їх ринковій вартості

⁵² Шарп У.Ф., Александер Г.Дж., Бейли Дж.В. Інвестиції. – М.: Инфра-М, 1999. – С. 499.

⁵³ Финансовый рынок. – 1999. – № 2. – С. 3.

(про що буде іти мова далі при аналізі, присвяченому оцінці вартості майна підприємств, що приватизуються), правові питання захисту прав акціонерів у процесі приватизації; виникла проблема постійного моніторингу діяльності недержавних власників стратегічно важливих підприємств; практично не було вирішено питання щодо нарахування дивідендів на акції (частки, паї), що належать державі. Але це не було наслідком того, що приватизація державного майна у багатьох випадках не призвела до появи ефективного власника.⁵⁴ Серед факторів, що негативно впливали на процес продажу державних пакетів акцій відкритих акціонерних товариств за кошти, можна назвати низький рівень попиту на них, який обумовлювався одночасним вирішенням взаємовиключних завдань: одержання значних сум для бюджету від продажу держмайна і реалізацією

Ринкова вартість майна – вірогідна ціна, за яку майно може бути продане на відкритому конкурентному ринку на дату оцінки за відсутності додаткових інвестиційних умов його продажу.

Курс акції – її ціна на продаж, яка в умовах вільного ринку не є величиною постійною і яка встановлюється або на ринку цінних паперів. Теоретично ціна продажу акції прямо пропорційна величині дивіденду і обернено пропорційна рівню позичкового відсотка. На практиці ціна акції формується, здебільшого, за принципом «попит-пропозиція/ час експонування пропозиції-попиту». Ціна акції постійно коливається навколо своєї нормальної величини. Під час росту виробництва, коли прибуток, а разом з ним дивіденди ростуть, курс акції підвищується. Коли через спад економіки дивіденди скорочуються, курс акції різко знижується. Таким коливанням ринок цінних паперів сигналізує про загальне «здоров'я» економіки.

програми сертифікатної приватизації. Крім того, на курс акцій негативно вплинула фінансова криза і, відповідно, погіршення макроекономічних показників, девальвація гривні, зниження кредитного рейтингу України. Загальна інвестиційна політика держави дотепер не відповідає вимогам економічного росту, що прискорило відхід нерезидентів. Інвестори уникають вкладання великих капіталів у цінні папери вітчизняних акціонерних товариств, а якщо таке і трапляється, то при цьому переслідуються здебільшого цілі фондових спекуляцій. Інвестори, знаючи про необхідність перера-

⁵⁴ Див. Постанову Верховної Ради України «Про звіт Фонду державного майна України про виконання державної програми приватизації на 1999 р.» від 19 жовтня 2000 р.

Девальвація – це офіційне зниження курсу національної валюти відносно іноземних валют.

Спекуляція – торгівля цінними паперами з метою одержання прибутку на різниці їх курсів. Прибуток дорівнює курсовій різниці, тобто різниці курсів продажу і купівлі.

Кредитний рейтинг – міра кредитоспроможності приватної особи, підприємства, регіону або країни. Кредитні рейтинги розраховуються на основі минулої та поточної фінансової історії учасників ринку, а також на основі оцінок розміру їх власності та взятих на себе фінансових зобов'язань (боргів). Основне призначення подібних оцінок – дати потенційним кредиторам / вкладникам уявлення про вірогідність своєчасної виплати взятих фінансових зобов'язань.

хування в держбюджет від приватизації значних коштів, очікували від Фонду держмайна зниження цін продажу об'єктів приватизації (знижка цін продажу була передбачена Державною програмою приватизації на 1998 рік). Були й інші моменти. У 1997 р. та в першій половині 1998 року відбулося підвищення дисконтної ставки, в результаті чого виросла прибутковість державних облігацій. Тому питання про те, куди вкласти гроші – у корпоративний ринок чи у державні папери, – схилилося на користь останніх (діяв так званий «**ефект витіснення**»). Крайще позичати гроші на короткі терміни за певні відсотки і під гарантію Уряду, ніж вкладати в довгострокові інвестиції, тим більше в збиткові та нерентабельні підприємства.

Неодмінно впливали на продаж пакетів акцій умови повторних конкурсів з продажу акцій. Так, відповідно до Наказу ФДМУ, ДК ЦПФР, АМК № 1158/161/3 від 18.06.1999 р. рівень мінімальної ціни акцій при продажу на фондових біржах, ПФТС і на спеціалізованих аукціонах був визначений у такий спосіб:

- для статутних фондів ВАТ, які визначені без урахування індексації, продаж акцій по ціні нижче номінальної вартості не проводиться;

Стимулююча фінансова політика, спрямована на економічне зростання, полягає у збільшенні сукупного попиту за допомогою зростання державних витрат і зниження податків. В результаті утворюється бюджетний дефіцит. Якщо для погашення дефіциту держава збільшує внутрішні запозичення шляхом розміщення державних облігацій, може виникнути **ефект витіснення** – скорочення обсягів реального виробництва і підвищення процентних ставок, тобто зниження інвестицій. Замість вкладів у виробництво, інвестори купують державні облігації.

- якщо ВАТ належить до групи Г (підприємства-монополісти; підприємства ВПК, що підлягають конверсії; підприємства, приватизація яких здійснюється із залученням іноземних інвестицій за міжнародними договорами України; підприємства, вартість яких перевищує 15 000 грн.) або є стратегічно важливим для економіки або безпеки країни, зниження ціни щодо початкової вартості можливе не більше, ніж на 30 %;
- якщо акції ВАТ постійно котируються на фондових біржах і в ПФТС, то зниження ціни можливе не більше, ніж на 30 % середньозваженої ціни за укладеними договорами за останні три місяці;
- якщо ВАТ не належить до зазначених категорій, то ціна не може бути нижчою номінальної вартості або знижуватися більше, ніж на 75 % від початкової.

Основною метою приватизації у 2000–2002 рр. було декларовано проведення роздержавлення підприємств, з урахуванням їх індивідуальних особливостей, виключно за кошти, а також забезпечення постійного надходження коштів від приватизації до державного бюджету.⁵⁵ Тобто, сутнісною ознакою цієї програми стало не інвестування промисловості, а спроба наповнення бюджету, що визначило нові способи і порядок роздержавлення. Насамперед, приватизація кожного підприємства на принципах індивідуальних програм мала створювати умови залучення промислового інвестора, який, згідно із законом, визначався так: промисловий інвестор – це вітчизняний чи іноземний інвестор або їх об'єднання, які зацікавлені у збереженні частки підприємства на ринку відповідного продукту та не менше трьох років виробляють продукцію (виконують роботи, надають послуги), аналогічну основній продукції (роботам, послугам) підприємства, що приватизується, або споживають в основному виробництві продукцію (роботи, послуги) такого підприємства чи виробляють продукцію (роботи, послуги), яка використовується в основному виробництві підприємства, що приватизується, як основна сировина, чи здійснюють безпосередній контроль на таких підприємствах не менше одного року. Промисловим інвестором не може бути компанія, зареєстрована в офшорній зоні⁵⁶. Причому, при залученні промислового інвестора під час про-

⁵⁵ Затверджено Законом України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р.

⁵⁶ Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., п. 10.

Офшорна зона – один із видів вільних економічних зон. Особливістю офшорних зон є створення для підприємств сприятливого валютно-фінансового та фіскального режимів, високого рівня банківської та комерційної секретності, лояльність державного регулювання, низька або нульова податкова ставка на всі або окремі категорії доходів, мінімальна або повна відсутність резервних вимог центрального банку або обмежень у конвертованій валюті. Особливістю офшорної юрисдикції є поширення пільгового режиму виключно на нерезидентні компанії, які не здійснюють діяльність на території юрисдикції і, що найважливіше, забезпечення ефективного режиму фінансової секретності.

Кон'юнктура ринку – це сукупність умов, що визначають конкретну економічну ситуацію ринку на певний момент чи відрізок часу. Оцінка та аналіз ринкової кон'юнктури є необхідною умовою комерційної діяльності і маркетингу на всіх рівнях управління, а також формування державної політики регулювання ринку за допомогою соціально-економічного та податкового впливу. Як інструменти вимірювання та оцінки кон'юнктури ринку використовують кон'юнктурні індикатори, до яких відносять ціни, товарні запаси, показники ділової активності, досвід і думки спеціалістів та ін. У практиці застосовують такі якісні оцінки стану ринку: а) поживлений ринок; б) ринок, який розвивається; в) стабільний ринок; г) стійкий ринок; д) в'ялий ринок; е) ринок, який звужується (регресує).

дажу об'єктів Фонд держмайна повинен враховувати кон'юнктуру ринку, вивчати попит потенційних покупців та забезпечувати виконання закону про Державний бюджет та Закону України «Про державну програму приватизації» в частині надходження коштів від приватизації, самостійно встановлювати для кожного підприємства окремо строки проведення приватизації з урахуванням вимог законодавства про приватизацію.

Введення цього поняття «промисловий інвестор» з самого початку часто означало проведення тендерів під конкретного покупця і вже застосування його ставиться під сумнів «батьками» цього терміну – керівництвом ФДМ, який у Програмі 2002 року від поняття «промисловий інвестор» запропонував відмовитись. На практиці це виглядало так: переможцем конкурсу з продажу блокуючого пакету акцій (останнього, що залишився у держвласності) ВАТ «Запоріжсталь» визнане ТОВ «Торговий дім «Запоріжсталь». Незадоволеними залишилися претенденти на участь у конкурсі, що не пройшли кваліфікаційний відбір. Інвесткомпанія «Тект» не була допущеною до конкурсу та заперечувала в суді законність встановлення ФДМ додаткових умов конкурсу, що передбачили,

зокрема, наявність в учасників конкурсу досвіду поставок на «Запоріжсталь» агломераційної руди виробництва ЗАТ «Запорізький залізнорудний комбінат» у обсязі, не меншому 700 тис. т на рік у період 2000–2001 рр. чи досвіду поставок на меткомбінат металобрухту в обсязі, не меншому 400 тис. т на рік у період 2000–2001 рр. «Торговий дім «Запоріжсталь» (організація орендарів підприємства) достроково сплатив ФДМ за 25 % акцій ВАТ «Запоріжсталь» 71,1 млн грн., хоча на оплату пакету відводилося 60 днів. Тобто, таким чином було викуплено у держави підприємство практично «інсайдерами». Решта 58,04 % акцій достатньою мірою «розкидані» серед акціонерів: 23,77 % акцій належать англійській компанії Waybridge Investments, 17,34 % – компанії «Захід-Резерв» і 16,93 % – англійській компанії Maverton Ltd⁵⁷. Але в іншому випадку, з ВАТ «Рівне азот», не було визнано учасником торгів ЗАТ «Трудовий колектив «Азот». Комісія дійшла висновку, що підтверджуючі документи цього товариства не відповідали умовам відкритих торгів в частині вимог, встановлених п. 10 (визначення промислового інвестора) та п. 45 (визначення процедури порядку розгляду заяв учасника конкурсу Антимонопольним комітетом) Державної програми приватизації на 2000–2002 рр. та п. 24 Положення про порядок підготовки та проведення відкритих торгів (вимоги до підтверджуючих документів). Хоча і в першому, і в другому випадках «промисловим інвестором» мав бути колектив працівників підприємства.

Слід відзначити, що у вищезазначеній програмі дуже детально вписані передприватизаційні заходи для різних об'єктів приватизації. Так, підготовка підприємств повинна здійснюватись згідно з планом-графіком в координації з потенційним інвестором. Фонд держмайна, згідно цього закону, визначає спосіб приватизації кожного підприємства за результатами вивчення попиту, причому аналіз фінансового стану підприємства є вирішальним при прийнятті рішення, якими конкурентними способами буде здійснюватися продаж державного підприємства. Якщо фінансовий стан підприємства не відповідає нормативним вимогам, то Фонд держмайна може вдатися до такого способу, як реструктуризація. Основний зміст такої реорганізації полягає у повній або частковій зміні власника статутного фонду юридичної особи, а також в організаційно-

⁵⁷ www.spfu.gov.ua

правовій зміні форми діяльності. Корпоративна реструктуризація передбачає часткову або повну приватизацію, поділ великих підприємств, злиття з іншими підприємствами, відокремлення об'єктів соціальної інфраструктури та інших непрофільних підрозділів.⁵⁸

Корпоративні перетворення за участю акціонерних товариств супроводжуються випуском нових цінних паперів, викупом старих, обміном, конвертацією та іншими операціями з цінними паперами учасників угоди, які, згідно з Положенням, контролюються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, вимагають суворого дотримання всіх термінів подання й опублікування такої інформації і анулювання старих цінних паперів підприємств, які купуються, а також випуск нових цінних паперів в ході угоди потребує їх реєстрації в Комісії⁵⁹. Відомо, що для того, щоб зберегти балансову вартість акціонерного капіталу, старі акції повинні вилучатися з обігу,

Конвертація цінних паперів – операція обміну раніше розміщених цінних паперів на розміщені (або ті, що знаходяться у обігу) одного і того ж емітента з погашенням раніше розміщених. Цілями конвертації можуть бути: зміна номінальної вартості раніше розміщених цінних паперів; зміна обсягу прав, які надавали раніше розміщені цінні папери; консолідація або дроблення раніше розміщених цінних паперів.

Балансова вартість акціонерного капіталу – це стаття балансу, яка включає балансову вартість активів, що ними володіє компанія: оплачений акціонерний капітал, премії з випуску цінних паперів, резервні фонди та фонди нагромадження, за вирахуванням витрат і знижок по номіналу.

а замість них випускаються нові з іншою номінальною вартістю, тому правильність оформлення документації є запорукою результативності угоди в цілому. Корпоративні угоди та їх тлумачення в «Положенні про порядок реєстрації випуску акцій та інформації про емісію, а також

анулювання випуску акцій акціонерних товариств під час реорганізації підприємств» потребує більш детальної розробки документу, який регулює порядок реєстрації й анулювання цінних паперів, та запровадження правил, які стосуються галузі регулювання корпоративних відносин. Але дане Положення за своєю структурою

⁵⁸ Так, у квітні 2001 р. ФДМ прийняв рішення про реструктуризацію 10 ВАТ, «які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави».

⁵⁹ Див. Указ Президента України «Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 14 лютого 1997 р.

не кореспондується з іншими нормативними документами і тому недоліки в ньому створюють багато проблем у процесі реорганізації підприємств. Практично, виникає плутанина при вимозі погасити всі раніше випущені облігації (треба зауважити, що кількість акціонерів не є постійною величиною і список періодично оновлюється) або оформити переведення боргу і т. п. тобто по всіх зобов'язаннях депозитарна система має свої вади.

Лише в 1997 р. був створений «Міжрегіональний фондовий союз» (МФС), який практично об'єднав усіх реєстраторів країни, зайнявся реєстрацією всіх

Облігація – це свідоцтво про надання позики, яке дає право на одержання, як правило, щорічного доходу у вигляді відсотків. Привабливість облігації для власників полягає в одержанні фіксованого доходу. На відміну від акцій облігації після закінчення визначеного строку підлягають викупу, до того ж емітент повинен сплатити номінальну вартість облігації і дохід у вигляді відсотка. Облігації випускаються іменні та на пред'явника, причому останні переважають. Залежно від емітента облігації поділяються на державні та корпоративні.

Депозитарій цінних паперів – юридична особа, яка провадить винятково депозитарну діяльність та може здійснювати кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів. Кліринг – це розрахунок шляхом заліку взаємних вимог. Депозитарна діяльність (теж, що і кастодіальна) – надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів

операцій по акціях і став, фактично, «банком» прав власності акціонерів. В 1999 р. був створений Національний депозитарій України (86 % акцій якого належать Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку, крім того, 4,4 % акцій придбав Національний банк України) у формі державного акціонерного товариства. Створення депозитаріїв проходило під впливом Американського агентства міжнародного розвитку (USAID), яке на свій розсуд

допомагало МФС. Стан обліку обігу акцій та облігацій в країні потребує окремого аналізу, але в рамках нашого дослідження можна зробити висновки, що операції купівлі та продажу цінних паперів проходять у напівзаконних рамках, створюють і будуть створювати безліч суперечок з приводу власності на акції та стосовно того, чи є випуск акцій законним і чи є акції в обігу справжнім титулом

на власність. Це стосується питань випуску та інформації про випуск акцій, кола акціонерів, які можуть бути власниками⁶⁰.

Ще більше заплутує питання введення так званого «Стандарту № 1», який деталізує відносини продавців-посередників та покупців акцій і облігацій, що є головним здобутком цього нормативного документу. Після його введення «Стандарт № 1»,⁶¹ практично протягом 2000–2002 рр. (час проведення грошової приватизації) ігнорувався як спосіб обліку і, фактично, реєстратори МФС піддали цей нормативний акт державного характеру бойкотуванню. Реєстрація угод відбулася за нормативами, рекомендованими Американським агентством міжнародного розвитку щодо проекту розвитку фондового ринку, що був впроваджений у таких країнах, як Філіппіни, Малайзія. Тобто, імпорт застарілих технологій в руслі неоліберальних моделей і тут мав своє місце. Але справа в тому, що, за нашими розрахунками, які збігаються з розрахунками інших дослідників, значна кількість акцій – до 50 % усього обсягу, – функціонує поза законних вимог. Як відомо, і 50 % національного капіталу функціонує в «тіньовому секторі». Тому зрозуміло, що угоди поза нормативних актів є вже предметом розгляду господарських судів. Крім того, невизначеність дій учасників фондового ринку веде до «викачування» коштів з країни. Існує оцінка, що щороку позанормативна реєстрація акцій і їх обсяг сприяють вивозу капіталу обсягом від 4 до 5 млрд дол. США.⁶² Так, сумарний обсяг угод на фондовому ринку України у 2000 р. склав біля 38 млрд грн. (у 1999 р. – 26 млрд грн.). Тобто, фондовий ринок у 2000 р. зріс майже у 1,5 рази. При невисокому ВВП обсяг фондового ринку склав 20 % від ВВП. В Росії цей показник досяг 40 %, в Чехії – 80 %, а у розвинених країнах він знаходиться на рівні 100 % і вище. За даними Державної комісії по цінним паперам та фондовому ринку, на частку угод, що відбулися на організованому ринку (на фондових біржах і в торговій системі ПФТС), за підсумками 2000 р. припадало лише дещо більше 7 % вказаної величини (2,803 млрд грн.). Таким чином, в Україні переважав так званий «ринку телефонних угод», пов'язаний з продовженням процесу

⁶⁰ Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1998. – № 1. – С. 146.

⁶¹ Норматив розроблений ДК ЦПФР у 2000 р. в руслі виконання нормативно-правового забезпечення «Програми приватизації на 2000-2002 роки», п. 114.

⁶² Ткаченко О. Якою ми хочемо бачити свою державу // Сільські вісті. – 14 вересня 1998 р.

«приватизації, консолідації капіталу». ⁶³ Таким чином, тлумачення положень Закону України «Про національну депозитарну систему і особливості електронного обігу цінних паперів» здійснене не на користь вдосконалення існуючих способів приватизації. Тому можна погодитись із думкою, що «на жаль, в Україні, попри гостру необхідність та вимоги законодавства, все ще немає повноцінної функціонуючої депозитарію для корпоративних цінних паперів. У нашій країні проведено 35 тисяч (станом на 01.04.2000 р.) емісій акцій. Їх відсутність на ринках пояснюється лише ... відсутністю самих акцій (виділене відмічено авторами). Здебільшого фізична емісія не здійснювалася, а права власності підтверджувалися виписками з реєстрів та довідками». ⁶⁴

Слід зазначити, що Україна, за визнанням спеціалістів, ще далека від створення чутливих індикаторів ринку, оскільки, хоча й існують певні індекси, що вказують на коливання ринку, але занадто часто за коливанням курсу акцій вітчизняних підприємств стоять такі фактори, як приватизація, боротьба за контроль над підприємством, внутрішні конфлікти керівництва та різноманітні тіньові схеми за участю інсайдерів. Втім, в Україні вже сформувалася певна структура ринку за організаційними формами емітентів (див. табл. 2.7).

Таблиця 2.7

**Обсяги випуску акцій у 1996–2000 рр.
за суб'єктами ринку (млрд грн.) ⁶⁵**

Суб'єкти ринку	1996	1997	1998	1999	2000
Комерційні банки (ЗАТ)	0,006	0,170	0,231	0,215	0,333
Комерційні банки (ВАТ)	0,049	0,269	0,324	0,639	0,755
Страхові компанії	0,002	0,015	0,100	0,165	0,192
Інвестиційні компанії та інвестиційні фонди	0,001	0,018	-0,030	0,010	-0,002
Підприємства (ЗАТ)	0,068	1,724	6,254	2,516	3,390
Підприємства (ВАТ)	1,696	7,247	4,960	4,374	10,827
Всього	1,821	9,443	11,839	7,919	15,494

⁶³ Фондовый рынок. – 2000. – № 9. – С. 8.

⁶⁴ Шаров О. Проблеми розвитку Національної депозитарної системи України // Вісник НБУ. – 2000. – № 12.

⁶⁵ Звіт державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України за 2000 р.

Із наведених даних видно, що найбільшим емітентом акцій в Україні є відкриті акціонерні товариства. Це сталося тому, що в результаті приватизації була створена штучна структура галузевого ринку, оскільки приватизація, як вже відзначалося, особливо сертифікатна, являла собою тільки переоформлення власності без подальшого руху реальних коштів.

Податкове законодавство, чинне на той період, не мало тлумачення вищенаведених фінансових процесів, які супроводжують корпоративні угоди. Це впливало на вибір структури і тактики угоди, як для підприємств-учасників угоди, так і для їхніх акціонерів. Представники податкових органів мали можливість широко тлумачити закон в питаннях визначення податкового статусу майна, в результаті чого реорганізація переданого або роздільного балансу викликала у підприємств значні податкові зобов'язання.

Продовжуючи аналіз способів приватизації зазначимо, що реконструкція, як спосіб приватизації підприємств, протягом десяти років реалізовувалася на державному рівні шляхом цілої низки проектів. Відомо, що акціонерне товариство може існувати доти, доки його діяльність не приносить збитків. Проблема працювати з чистим прибутком

взагалі не існує. Розориться може акціонер, не отримуючи прибутку, і це спонукає його продавати акції. Інтерес керівників, директорів, членів правління полягає у продовженні виробництва, незалежно від його прибутковості. Сутність питання в тому, що, якщо чистий прибуток скоротився, то ціна акцій впаде і підприємство, яке стало нерентабельним, бо не приносить середнього прибутку і не дає середнього дивіденду, може стати для нових покупців цілком прийнятним. А попередні власники, які мають значний пакет акцій (наприклад, держава, банки) втратили б від зупинки підприємства ще більше. Тобто акціонерне товариство, яке працює збитково, достатньо легко може здійснити реорганізацію, оздоровлення і таким чином дістати нові суми для продовження виробни-

Чистий прибуток – частина балансового прибутку підприємства, що залишається в його розпорядженні після сплати податків, зборів, відрахувань і інших обов'язкових платежів до бюджету. Чистий прибуток використовується для збільшення оборотних коштів підприємства, формування фондів і резервів, і реінвестицій у виробництво. Об'єм чистого прибутку залежить від об'єму валового прибутку і величини податків; виходячи з об'єму чистого прибутку, обчислюються дивіденди акціонерам підприємства.

цтва: або шляхом випуску нових акцій, або шляхом збільшення статутного фонду, або через залучення коштів нових учасників і за рахунок цього отримати ресурси. Акціонери змушені давати свою згоду, оскільки очікуваних дивідендів не передбачається, доходність знизилася, а можливість залучення нового капіталу дає змогу збільшити ціну акцій.

Відповідно до Державної програми приватизації, рішення про реструктуризацію приймається ФДМ на підставі аналізу фінансового стану підприємства, його організаційної структури, ринків збуту товарів, які випускаються підприємством, пропозиції відповідних органів виконавчої влади, АМЖ, а також комісії з приватизації відповідного об'єкта. Рішення про реструктуризацію підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, приймаються за погодженням з Кабінетом Міністрів України. Для проведення реструктуризації Фонд утворює комісії з реструктуризації. Порядок створення та повноваження комісії з реструктуризації визначається Фондом. Управлінню передприватизаційної підготовки підприємств було доручено забезпечити формування складу комісій з реструктуризації, підготувати та подати проекти наказів про створення комісій з реструктуризації стратегічних підприємств, щодо яких було прийнято рішення про реструктуризацію: ВАТ «Завод Більшовик» (м. Київ), ВАТ «Дніпрометробуд» (м. Дніпропетровськ), ВАТ «Ніжинсільмаш» (м. Ніжин Чернігівської обл.), ВАТ «Мелітопольський завод «Авто колорит» (м. Мелітополь Запорізької обл.), ВАТ «Білоцерківський завод гумових технічних виробів» (м. Біла Церква Київської обл.), ВАТ «Харківський завод тракторних двигунів» (м. Харків), ВАТ «Надвірнянський лісокомбінат» (м. Надвірна Івано-Франківської обл.), ВАТ «Серп і молот» (м. Харків), ВАТ «Уманьферммаш» (м. Умань Черкаської обл.), ВАТ «Київський завод автоматики ім. Г. Петровського» (м. Київ).

Реструктуризація ВАТ – це здійснення комплексу заходів з підвищення інвестиційної привабливості об'єктів, деякі з яких вже виставлялися на продаж, але через інвестиційну непривабливість не були продані. Продаж решти без реструктуризації не принесе очікуваних прибутків. Планувалися терміни реструктуризації від 0,5 до 1 року та з мінімальними затратами. Реструктуризацію більшості з вищеназваних підприємств планувалося закінчити у 2001 р., а здійснювати її – за рахунок коштів стратегічних підприємств.

Тому реорганізацію, оздоровлення, реструктуризацію, з економічної точки зору, можна розглядати як прибуткові фінансові операції, особливо для банків та фінпосередників, а з позиції держави такі процеси ведуть до роздрібнення державної власності та списання за рахунок держави фактичних збитків. Реструктуризація Макіївського металургійного комбінату (ММК), розпочата Міністерством Промислової політики разом із Фондом держмайна в 1998 р., покликана була вирішити на цьому підприємстві проблему ефективного обслуговування державного боргу, що накопився, тому що для потреб виробництва Комбінатом був отриманий значний кредит під урядові гарантії від Дойчбанку, і повернення боргу є завданням держави. Для цього і виник план реструктуризації ВАТ ММК як фінансового оздоровлення.

Відповідно до Розпорядження Кабміну, Міністерством Промислової політики і Фондом у серпні 1998 р. були ініційовані збори акціонерів, які ухвалили створити на базі ММК дві юридичні особи: ТОВ «Прокат» і «Металург». Обслуговування практично всіх боргових зобов'язань держави перед іноземними кредиторами «перейшло» на «Прокат». Йому ж було передане все майно, придбане за отримані в кредит кошти.

Треба зауважити, що статутний фонд ВАТ ММК складав 396 млн грн. Боргові зобов'язання – 700 млн грн. Статутний фонд ТОВ «Прокат» – 200 млн грн. Сюди ввійшла саме сума того кредиту, що був виданий під гарантії уряду. Таким чином, 99 % «Прокату» належало державі, на відміну від «Металурга», де 99 % належало самому ВАТ ММК.

Новий об'єкт був створений для залучення інвестора, який приніс би обігові кошти. Йому треба було працювати прибутково й обслуговувати повернення кредиту, який фактично погашався Мінфіном, тобто з державного бюджету. Розпорядженням від 22 червня 1999 р. Кабінет Міністрів схвалив проект створення декількох компаній на базі Нікопольського південнотрубного заводу, який має 20 % від загальноукраїнського виробництва труб. Із них певну частину складають труби для атомної енергетики й труби, що можуть використовуватися у військових цілях. ПТЗ є монополістом із виробництва цих труб.

Проект, поданий Дніпропетровською адміністрацією, припускає створення окремих компаній на базі основних цехів ПТЗ – трубо-волочильних цехів, цехів по виробництву холоднодеформованих

труб, труб для геологорозвідки, нержавіючих труб, трубопрокатного цеху, труболivarного цеху, трубоінструментального цеху.

На участь в утворених компаніях претендентами виявилися 8 українських компаній. Не коментуючи, зауважимо, що Фонд держмайна одержав заявки на участь у створенні компаній від нікопольської компанії «Салюс», дніпропетровських «Стальпром», «Інтерпайп», «Прип'ятьстандарт», «Трубосталь», «Альянс-Капітал» і «Орія» й київської «Конгрес-Інвест». Деякі компанії виявилися претендентами на одні й ті самі цехи.

Нормативно були визначені права ПТЗ і компаній з володіння частками, що повинні вноситись у статутний фонд утворених підприємств. Фонд державного майна і Міністерство промислової політики намагалися розробити план реструктуризації ПТЗ у місячний термін.

Національне агентство з управління державними корпоративними правами вжило заходів для затвердження на загальних зборах акціонерів Нікопольського південнотрубного заводу збільшення статутного фонду заводу (Розпорядження Кабінету Міністрів від 22 червня 1999 р.). Керівництво заводу зверталось до уряду із проханням дозволити збільшення статутного фонду, щоб збільшити частку заводу в підприємствах, утворених на базі основних цехів ПТЗ. За попередніми даними, статутний фонд ПТЗ планувалося збільшити з 94 млн грн. до 350–380 млн грн.

Відомо, що Кабмін доручив Національному агентству з управління державними корпоративними правами вжити заходів для затвердження загальними зборами акціонерів плану реструктуризації.

Робітникам ПТЗ за пільговою підпискою продано 3,33 % статутного фонду ПТЗ. Тим же розпорядженням 22 червня 1999 р. Кабінет Міністрів на три роки закріпив у державній власності 50 % + 1 акцію статутного фонду ПТЗ. Нерозміщений пакет акцій – 46,67 % – був переданий Національному агентству з управління державними корпоративними правами.

Але такий план не задовольнив керівництво. Треба зауважити, що Кабмін розпорядився передати або продати місту об'єкти невикористаного призначення і соціальної сфери ПТЗ – дитячі садки,

Загальні збори акціонерів – вищий орган управління акціонерним товариством. До найголовніших функцій загальних зборів акціонерів належать вибори керівних органів товариства та розгляд фінансового звіту.

житло, кафе-ресторан, стадіон, бази відпочинку, тепличне і підсобне господарства, магазини (на утримання об'єктів соціальної і невиробничої сфери ПТЗ витрачав біля 9 млн грн.).

Після майже річних протистоянь збори акціонерів ПТЗ ухвалили рішення про створення на базі цехів заводу 2-х нових ЗАТ за участю інвесторів:

- по виробництву труб з титану й сплавів на базі турбоелектроварного цеху за участю компанії Cetab (Швеція). Запланований обсяг інвестицій – біля 15 млн грн. Частка Cetab у СФ складатиме 50 %;
- по ремонту електродвигунів на базі електроремонтного цеху за участю ВО «Індустріал-сервіс» (Дніпропетровськ).

Крім того, збори акціонерів затвердили вимоги до інвесторів – рентабельність не менше 5 % і погашення заборгованості по зарплаті.

За підсумками першого етапу реструктуризації ВАТ почали роботу 4 ЗАТ, створені на базі 6 цехів заводу. Частка інвесторів у кожному ЗАТ складає 50,1 % СФ. Загальний обсяг інвестицій – 87,2 млн грн. З них у ЗАТ з участю компанії «Інтерпайп» – 54 млн грн., компанії «ЮВІС» – 25,7 млн грн., «Стальпром» – 5,4 млн грн., «Турбосталь» – 2,1 млн грн.

А про фінансові наслідки такої політики свідчить те, що ПТЗ закінчив 2000 р. із збитками у 3,4 млн грн., хоча і збільшив виробництво труб на 20,4 %, порівняно з 1999 р. – до 262,4 тис. т, а виробництво товарної продукції майже у два рази – до 398,7 млн грн. Причина «збитковості» виробництва є простою: на базі вісьмох найрентабельніших з 30 своїх цехів ПТЗ створив за участю інвесторів шість СП, в яких частка заводу складає 49,9 % акцій. У підсумку оновлення виробництва та його модернізація здійснюються здебільшого на дочірніх підприємствах. А на балансі заводу залишилися, в основному, системи життєзабезпечення (які, як відомо, працюють переважно «у мінус»), застарілі та проблемні виробництва. Практично всі матеріальні та фінансові потоки ПТЗ контролюються групою «Інтерпайп», не дивлячись на те, що формально 96,67 % акцій ВАТ ПТЗ знаходилися на цей момент у держвласності.

Тобто, відділення від державного капіталу нових частин, які починають функціонувати як нові самостійні капітали, фактично веде до деконцентрації виробництва, появи нових власників у економіці, а також є вкрай неефективним для вирішення фінансових завдань держави.

Таким чином, у цій темі були викладені основні форми, способи та порядок роздержавлення власності, дії держави щодо реформування основи економіки шляхом трансформації відносин власності.

Запитання і завдання:

1. Які правові норми регламентують зміни в структурі державної власності?
2. Розкрийте особливості процесу трансформації орендних відносин.
3. Які особливості становлення акціонерної форми власності в Україні?
4. У чому особливість економічної політики держави в процесі роздержавлення галузей промисловості?
5. Дайте оцінку процесу продажу акцій державних підприємств.
6. Охарактеризуйте особливості сертифікатних аукціонів.
7. Назвіть підходи до роздержавлення стратегічних підприємств.
8. Розкрийте особливості попиту на акції державних підприємств.
9. Дайте визначення процесу реструктуризації підприємств в умовах приватизації.
10. Назвіть основні етапи становлення способів та порядку роздержавлення.

ГЛАВА III

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНИХ КОНЦЕПЦІЙ РЕФОРМУВАННЯ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Якщо періодизувати новітню економічну історію взаємодії держави та економіки у сфері приватизації як основного елементу трансформації економіки за критеріями – хронологічними, цільовими, програмними, результативними, законодавчо-правовими, персоніфікаційними, – то цей процес з початку 2000 р. вступив у новий етап⁶⁶. Аналіз передприватизаційного, підготовчого періодів чи, за іншою класифікацією⁶⁷, періодів індивідуальних технологій, масової приватизації, індивідуальної грошової приватизації, був здійснений у попередній темі; в цьому розділі будуть розглянуті нові мотиви в економічній політиці держави стосовно реформування відносин власності, галузево-промислових комплексів та компаній-монополістів.

Враховуючи, що програма приватизації на 2000–2002 рр. законодавчо спрямована на забезпечення державного бюджету, логіка її розділів і пунктів цілеспрямовано підштовхує до розпродажу державних підприємств, що залишилися та державних пакетів акцій, що, на наш погляд, суперечить економічній доцільності, оскільки наповнення

Під економічною політикою розуміють взаємопов'язану систему довгострокових і поточних цілей економічного розвитку, що визначені державою, комплекс відповідних державних рішень та заходів, спрямованих на досягнення цих цілей з використанням державної влади в сфері економіки.

Під галузевим промисловим комплексом розуміють поєднання взаємопов'язаних (технологічно, через комбінування і кооперування) підприємств на певній території. Економічний ефект тут досягається за рахунок спільного використання транспортної, енергетичної системи, природних і трудових ресурсів.

⁶⁶ Ларцев В. До проблеми процесу приватизації // Економіка України. – № 12. – 2000. – С. 45.

⁶⁷ Пасхавер О. Приватизація в Україні: проміжні підсумки // Економічне есе. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 72.

Ринок чистої монополії – це такий тип побудови ринку, на якому продукцію пропонує один продавець. Підприємство-монополіст має задовольнити всіх потенційних покупців певного товару в межах даного ринку, і тому це підприємство ототожнюється з галуззю. В широкому розумінні монополія – це така ситуація, за якої продавців (виробників) настільки мало, що кожний з них може впливати на загальний обсяг пропозиції та ціну продукції, що реалізується. Головними ознаками ринку чистої монополії є: відсутність досконалих заміників продукції фірми-монополіста; неможливість входження на ринок інших фірм; велика кількість покупців на ринку; досконала інформованість щодо цін, фізичних ознак товару, інших параметрів ринку.

Інвестиційний клімат – сукупність чинників економічного, політичного, правового та соціального характеру, які бере до уваги інвестор, ухвалюючи рішення щодо здійснення інвестицій. Комплекс чинників, що визначають інвестиційний клімат, можна поділити на три групи.

1. Інституційні: внутрішня і зовнішня політична стабільність, національне законодавство в цілому і політика держави щодо іноземних інвестицій, господарське і фінансове право, міцність державних інститутів, менталітет, ступінь державного втручання в економіку, культура.
2. Економічні: загальна характеристика економіки, ємність фондового ринку, характеристика банківської сфери, стабільність національної валюти, ринкова та інвестиційна інфраструктура, інформаційна відкритість і традиційність, податки і тарифи, вартість робочої сили, доступ до факторів виробництва.
3. Соціально-психологічні: соціальний рівень розвитку суспільства, рівень кваліфікаційної підготовки робочої сили, доступ до факторів виробництва.

групи Г. Однак, п. 35 даного розділу декларує наступне: орган, що здійснює повноваження з управління державними корпоративними правами, постійно, на основі методики, що затверджується Фондом, аналізує діяльність ВАТ, пакети акцій яких закріплені у державній власності, та щоквартально подає Кабінету Міністрів України та Фонду звіт про результати їх фінансово-економічної діяльності. В разі, якщо у ВАТ, в якому 50 % статутного фонду + 1

бюджету та його «проїдання» не збільшують капіталоемність підприємств, які продаються, і не створюють сприятливого інвестиційного клімату в економіці. Наприклад, Розділ VI «Принципи і порядок закріплення у державній власності пакетів акцій» за своїм змістом фактично дає можливість здійснити на практиці повне роздержавлення ВАТ, що займають монопольне положення і мають стратегічне значення, в яких у державній власності закріплені пакети акцій у розмірі 25 % або 50 % статутного фонду + 1 акція – це об'єкти

акція закріплені у державній власності, за 6 місяців до завершення терміну закріплення погіршився будь-який із зазначених показників – знизилися обсяги, рентабельність виробництва, виникла або збільшилася заборгованість підприємства із заробітної плати, платежів до бюджету, державних цільових фондів, зменшилася вартість власного капіталу акціонерного товариства, то пакет акцій, закріплений у державній власності, підлягає обов'язковому продажу відповідно до цієї Програми.

Такий підхід дає можливість практично примусово розпродати всі об'єкти групи Г, оскільки зазначені економічні показники не знаходяться у прямій залежності один від одного і їх зниження чи ріст, як відомо будь-якому економісту і фінансисту, залежать від великої кількості факторів, які діють поза підприємством. Скажімо, обсяг продаж може зростати при низькій рентабельності, зростання дебіторської заборгованості може вплинути на затримку зарплати, розмір власного капіталу і його вартісна оцінка можуть залежати від темпів інфляції в країні, тобто забезпечення на практиці зростання всіх вищеперерахованих показників фактично є вкрай складним. Тому прихований зміст цього пункту – це прискорення роздержавлення, спроби адміністративними методами через законодавчий ресурс наповнити бюджет. Однак і цей спосіб в конкретному випадку не завжди може принести очікуваний від нього результат. Так після реорганізації «Запорізького трансформаторного заводу» був відокремлений підрозділ, перетворений у «Запорізький завод надпотужних трансформаторів» (виробництво силових трансформаторів в одиничних екземплярах). Тому спочатку це було збиткове виробництво. У першому півріччі 2000 р. обсяг реалізації продукції склав 5,292 млн грн., балансовий збиток – 3,415 млн грн., дебіторська заборгованість – 1,077 млн грн., кредиторська заборгованість – 10,266 млн грн. рентабельність – 86,3 % (від'ємна)⁶⁸. Тому, користуючись формально тим, що показники погіршились, Фонд держмайна виставив на продаж це унікальне виробництво, точніше 27,35 % статутного фонду. Початкова ціна пакету склала 3,47 млн грн. Номінал акції – 0,05 грн.

Дебіторська заборгованість – сума боргів, які мають перед підприємством інші підприємства, фірми, громадяни, які є боржниками (дебіторами)

⁶⁸ Окно в Україну, 21 декабря. 2000. – С. 5.

Але конкурси з продажу Фонд визнав такими, що не відбулися у зв'язку із відсутністю заявок. І це не єдиний приклад, коли роздержавлення існує як річ у собі, тобто з метою лише приватизувати і поповнити державну скарбницю.

Ще один важливий момент у способах та порядку перерозподілу власності – це участь Антимонопольного комітету в процесі приватизації, бо це являє не лише теоретичний, а і практичний нонсенс.⁶⁹ Відомо, що монополії породжені процесом концентрації виробництва, а концентрація економічної могутності – це фактор економічного росту і підвищення продуктивності праці. Окрім

Індустріальне суспільство – суспільство, в якому закінчено процес створення великої, технічно розвиненої промисловості (як основи і провідного сектора економіки) та відповідних соціальних і політичних структур; етап розвитку суспільства, коли основна маса населення зайнята на заводах і фабриках (в індустрії). Індустріальне суспільство – це суспільство, саме існування якого засноване на тривкому і безперервному зростанні, на безупинному і очікуваному вдосконаленні.

того, досвід розвинених країн показує, що концентрації засобів виробництва в руках монополій відповідає також концентрація інвестицій в основний капітал. В цілому, в індустріальних державах до 80 % інвестицій належать акціонерним товариствам, що мають статус монопольних виробників і жодна монопольна структура не віддасть добровільно контрольного пакету акцій, оскільки це може вплинути

⁶⁹ Зазначимо, що поява на українському ринку антимонопольних сил – це, на наш погляд, «калька» з американської економічної дійсності 100-річної давнини. Відомо, що в кінці позаминулого сторіччя в економічній думці американців безмежно панувала ідея лібералізму. Рух проти монополій підтримували малі та середні власники й фермери. Тому в 1890 р. 51 конгрес США прийняв Акт Шермана – антитрестівський закон. У 1914 р. був прийнятий Закон Клейтона, який тлумачив монополію як проведення монополістичних заходів. Ніде і ніколи після США антимонопольний рух не мав такого розмаху, як на межі 90-х рр. XIX ст., коли всюди панувало переконання, що розвиток великих корпорацій є штучним утворенням на здоровому ґрунті американської економіки. Цей наївний погляд, правда, і до сьогодні знаходить своїх прибічників серед американських неолібералів і, як не дивно, через 110 років – українських послідовників. До речі зауважимо, що згідно світової практики, показниками монополізації є: питома вага у загальній кількості зайнятої робочої сили, частка у загальному випуску продукції, частка у загальній сумі активів промислових підприємств, частка у вартості, доданій обробкою (знову створена вартість), питома вага в акціонерному капіталі, частка у загальному обсязі прибутку. Необхідно додати, що у США в часописі «Fortune» кожен рік публікується список 100 і 150 найбільших компаній світу, серед яких переважна більшість американських транснаціональних монополій.

на втрату даною компанією ринку і дає можливість компанії перебрати на себе виробництво монопольної продукції, скажімо, шляхом приєднання або злиття.

Щодо Антимонопольного комітету, то це є центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом⁷⁰, який був створений у 1993 р. й існує на правах міністерства та здійснює свою діяльність, відповідно до Законів України «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності» та «Про захист від недобросовісної конкуренції». Цікаво, що у США до створення такого як в Україні Комітету (де голова – в ранзі міністра, заступники – в ранзі заступників міністра, голови обласних комітетів – у ранзі заступників голів державних адміністрацій, а десять державних уповноважених Комітету – в ранзі заступників міністра), пам'ятаючи про гроші платників податків, не дійшли. У 1914 р., після прийняття закону Клейтона, була лише створена Федеральна торгова комісія, яка була покликана боротися проти недобросовісної конкуренції, та був створений Антитрестівський відділ Міністерства юстиції. В Англії також, після прийняття закону у 1953 р. щодо контролю над монопольними угодами, була створена лише Комісія у справах монополій; у Франції, після ордонансів 1959 і 1963 рр., контроль над монопольними угодами, згідно цих декретів, виконував діючий міністр з питань економіки.⁷¹ Так що створення окремої адміністративно-господарської структури з розгалуженою системою територіальних органів – це дещо нове у міжнародній економіко-правовій практиці. Треба зазначити, що Антимонопольний комітет, згідно ст. 7 Закону, отримав монопольні права контролювати дотримання антимонопольного законодавства в процесі економічної концентрації, зокрема, при створенні, реорганізації, лік-

Об'єднання підприємств – це добровільне об'єднання юридичних осіб, яке вони створили з метою координації діяльності, забезпечення їх прав та інтересів у державних та інших органах, а також у міжнародних організаціях. Об'єднання діють на основі договору або статуту, який затверджують їх засновники чи власники. Світова практика виділяє наступні види господарських об'єднань: асоціація, консорціум, концерн, картель, синдикат, трест, холдинг, фінансова група.

⁷⁰ Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 р. № 3659-ХІІ, ст. 1.

⁷¹ Государственно-монополистический капитализм и буржуазное право. – М.: Наука, 1969. – С. 61-74.

відації суб'єктів господарювання, створенні об'єднань підприємств, вступі одного або кількох суб'єктів господарювання в об'єднання, при перетворенні органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю в об'єднання суб'єктів господарювання, придбанні чи набутті будь-яким іншим способом у власність, одержанні в управління (користування) часток (акцій, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, оренді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів, набутті будь-яким іншим способом контролю господарської діяльності; також до компетенції Антимонопольного комітету було віднесено контроль за дотриманням антимонопольного законодавства при здійсненні господарської діяльності суб'єктами господарювання та при реалізації повноважень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю щодо суб'єктів господарювання.

Причому, права цього «захисника ринку» такі, що, згідно із ст. 20 Закону, органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю зобов'язані погоджувати з Антимонопольним комітетом України рішення, які можуть призвести до обмеження чи спотворення конкуренції на відповідних ринках, а також одержувати згоду Комітету на створення, реорганізацію, ліквідацію суб'єктів господарювання, створення об'єднань підприємств, при перетворенні органів влади, органів місцевого самоврядування, органів адміністративно-господарського управління та контролю в об'єднання у випадках, передбачених законодавством про Антимонопольний комітет України. Крім того, ст. 21 цього ж Закону зобов'язує органи державної влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю, їх посадових осіб передавати співробітникам Антимонопольного комітету України та його територіальним відділенням відомості, що можуть свідчити про порушення антимонопольного законодавства. Закон гарантує недоторканість дій працівників Комітету, оскільки вони здійснюють боротьбу за ринкові відносини, і хто виступає проти цього, є потенційним монополістом. І тому, згідно зі ст. 19 – Антимонопольний комітет України здійснює свої повноваження незалежно від органів влади, органів адміністративно-господарського

управління і контролю, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та суб'єктів господарювання, а також об'єднань громадян чи їх органів. Втручання центральних та місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, об'єднань громадян та їх представників у діяльність Антимонопольного комітету України та його територіальних відділень забороняється.

Немає необхідності доводити суперечливість такої правової діяльності іншим господарським нормативно-правовим актам, але застосування на практиці повноважень Антимонопольного комітету не є логічним з правової точки зору і, знову-таки, суперечить міжнародному досвіду.

Згідно із ст. 8 Антимонопольний комітет має право: визначати межі товарного ринку, а також монопольне становище суб'єктів господарювання на ньому; видавати суб'єктам господарювання обов'язкові для виконання рішення про припинення порушень антимонопольного законодавства та про відновлення початкового становища, про примусовий поділ монопольних утворень; видавати органам влади, органам місцевого самоврядування, органам адміністративно-господарського управління та контролю *обов'язкові для виконання рішення* про скасування або зміну прийнятих ними неправомірних актів, про припинення порушень і розірвання укладених ними угод, що суперечать антимонопольному законодавству; забороняти або дозволяти створення монопольних утворень органами влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, а також суб'єктами господарювання.

Для порівняння зазначимо, що у США головний напрям застосування антитрестівського законодавства – це розгляд таких питань у судовому порядку і лише Верховний суд США має право виносити рішення про визнання монополістичної діяльності незаконною або визнати становище підприємства, концерну, картелю, компанії на ринку монопольним.

Картель – договірне об'єднання підприємств переважно однієї галузі для здійснення спільної комерційної діяльності – регулювання збуту виготовленої продукції.

Відомо, що в економічних дослідженнях як зарубіжних вчених, так і радянських й пострадянських економістів змістовно обґрунтовано і досліджено поняття «монополія» в соціаль-

но-політичному та техніко-економічному плані. А перелік наукових робіт, де у назві є термін «монополія» сягає десятка тисяч. Причому, значна кількість цих робіт присвячена визначенню ступеня монополізації та науковому обґрунтуванню цих показників. Свій методичний внесок зробив і Антимонопольний комітет, який розробив нормативний документ на 3-х сторінках: «Методика визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку».⁷²

Науковий внесок авторів Методики виглядає наступним чином і пропонує такі нескладні арифметичні розрахунки:

Для визначення частки суб'єкта господарювання на ринку певного товару використовуються позначення:

i – найменування товару;

j – найменування суб'єкта господарювання, який здійснює виробництво та постачання i -го товару на ринок ($j = 1, 2 \dots n$), або його вивезення за межі загальнодержавного ринку;

Orp_s – обсяг ринку товару i -го найменування;

$O_{(i,j)}$ – обсяг надходження товару i -го найменування на ринок від j -го суб'єкта господарювання;

Обсяг ринку товару окремо по кожному найменуванню товару обчислюється за формулою:

$$Orp_i = \sum_{j=1}^n O_{(i,j)} = \sum_{j=1}^n (Oe_{(i,j)} - Oe_{(i,j)} + Oi_{(i,j)}),$$

де $Oe_{(i,j)}$, $Oe_{(i,j)}$, $Oi_{(i,j)}$ – відповідно обсяги виробництва, експорту та імпорту i -го товару j -го суб'єкта господарювання в межах загальнодержавного ринку. Стосовно регіональних ринків, а також в разі відсутності даних по експорту (імпорту) товару, обсяг ринку товару обчислюється без їх урахування.

Для оцінки обсягу ринку товару використовуються такі показники:

– обсяг ринку товару в натуральному виразі;

– обсяг ринку товару у вартісному виразі.

У більшості випадків застосовуються натуральні показники, що дозволяє уникнути необхідності врахування рівнів інфляції за період, який аналізується. Вартісні показники використовуються у ви-

⁷² «Методика визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку». Затверджено розпорядженням АКУ від 10 березня 1994 р. № 2-р, із змінами і доповненнями від 29 січня 1994 р. № 22-р.

падках, коли використання натуральних показників не дає змоги визначити ринки укрупнених груп товарів, які є взаємозамінними.

Частка суб'єкта господарювання на ринку певного товару $Ч_{(i,j)}$ обчислюється за формулою:

$$Ч_{(i,j)} = \frac{O_{(i,j)}}{Orp_{(i)}} .$$

Таким чином, згідно цієї Методики, монопольним визнається (п. 4) становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару складає 35 %.

Даний теоретичний підхід має право на існування і відповідає поглядам на класифікацію монополій, процесам концентрації та централізації капіталу у деяких наукових працях першої половини ХХ ст.

Треба також зазначити, що доробком авторів Методики є висновок, гідний нащадків ортодоксальної суб'єктивістської економіки про те, що:

- монопольним може бути також визнане становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару складає 35 і менше відсотків, якщо Антимонопольним комітетом України встановлена наявність у нього *ринкової влади*, ознаками якої є, на думку розробників цього нормативного документу, здатність суб'єкта господарювання диктувати свої умови при продажу товару, укладенні договору про поставки, нав'язування споживачу невігідні умови;
- здатність суб'єкта господарювання шляхом монополізації ринку постачання виробничих ресурсів обмежувати конкуренцію, витіснити із ринку інших суб'єктів господарювання, які виробляють відповідні товари із застосуванням цих виробничих ресурсів, або створювати бар'єри вступу на ринок;
- здатність скорочувати або обмежувати випуск товарів і постачання їх на ринок збуту з метою отримання односторонньої користі при купівлі або продажу товарів, при укладанні договорів і угод про постачання товарів та здатність суб'єкта господарювання підвищувати ціни на товари і підтримувати їх на рівні, що перевищують рівень, обумовлений конкуренцією на ринку.

Тобто, ознаками монополії виступають «ринкова влада» та «здатність...», і такими є практичні й теоретичні підходи Анти-

монополюного комітету до визначення монополії, і з цих позицій фахівці-антимонополісти оцінюють процес монополізації під час роздержавлення власності в Україні.

Нагадаємо, що, згідно з програмою приватизації на 2000–2002 рр. (пп. 41, 42, 43, 44), приватизація підприємств, які займають монополюне становище на загальнодержавному або регіональному товарних ринках, здійснюється за погодженням із відповідними органами Антимонополюного комітету України в порядку, визначеному Фондом та Антимонополюним комітетом України. У випадках, передбачених законодавством, покупець зобов'язаний отримати згоду органів Антимонополюного комітету України на придбання у власність об'єкта приватизації. Перелік підприємств, що займають монополюне становище на загальнодержавному та регіональному товарних ринках, складає та переглядає Антимонополюний комітет України, його територіальні відділення⁷³. Контроль за додержанням антимонополюного законодавства у процесі приватизації здійснює Антимонополюний комітет України відповідно до законодавства України. Вимоги щодо дотримання антимонополюного законодавства обов'язково включаються до умов конкурсів, відкритих торгів, аукціонів тощо. Під час проведення конкурсів, відкритих торгів, аукціонів тощо щодо майна підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, покупець зобов'язаний подати відомості згідно з переліком, що встановлюється Фондом та Антимонополюним комітетом України.

Треба зауважити, що автори Програми, мабуть, навмисно не помітили наявне протиріччя у способі приватизації, коли згода на роздержавлення підприємств-монополістів дає, як не дивно, Антимонополюний комітет. Тобто новий власник монополіст (недержавний) «освячується» на економічне життя організацією, яка за своїм статутом повинна виконувати зовсім інші дії. Але чи так вже потрібно пройтися питаннями антимонополюної діяльності? До речі, видатний американський учений Е. Чемберлен достатньо переконливо свого часу довів, що монополія – це завжди конкуренція. Чим більше конкурентів, тим більше відрізняються один від одного однорідні товари, тим більшу монополію мають продавці

⁷³ Розпорядження Антимонополюного комітету України № 102 від 10 березня 1994 р. «Про затвердження Положення про складання та ведення Переліку підприємств, що займають монополюне становище на ринку».

на ринку. Навпаки, чим менше продавців, чим менше відмінностей одного товару від іншого, тим більша конкуренція і тим менше монополій. Тобто, чим менша кількість продавців, тим більше конкуренції та менше монополій⁷⁴.

Боротьба з монополізмом декларована також у п. 40 Програми приватизації на 2000–2002 рр., де зазначається, що якщо підприємство займає монополюне становище на загальнодержавному чи регіональному товарних ринках, воно з метою запобігання монополізації товарних ринків за наявності економічних, технологічних та інших умов повинно піддаватися реструктуризації з урахуванням вимог антимонополюного законодавства⁷⁵, в тому числі шляхом поділу або виділення структурних підрозділів, які не мають тісного технологічного зв'язку з основним виробництвом і можуть бути виділені у самостійні підприємства. Хто з суб'єктів ринку не теоретично, а практично мав стосунки з Антимонополюним комітетом, той може зрозуміти недоцільність запропонованого у Програмі приватизації. Терміни виконання нормативних документів такі, що завжди дають можливість, якщо це потрібно, оскаржити

⁷⁴ Чемберлен Э.Х. Теория монополистической конкуренции: Пер. с англ. – М., 1959. – С. 98-100.

⁷⁵ Слід відзначити, що в процесі приватизації через Антимонополюний комітет на практиці здійснювалася значна кількість непотрібних узгоджень, які в реальному економічному житті відлякують іноземних інвесторів. Можна звернути увагу, наприклад, на розпорядження, що ускладнює розуміння нормативної бази. Так, згідно з Розпорядженням «Про внесення змін та доповнень до деяких розпоряджень Антимонополюного комітету України» № 22-р від 29.01.1999 р., були внесені зміни у розпорядження: № 1-р від 10.03.1994 р. «Про затвердження Методики визначення монополюного становища підприємства на ринку», № 4-р від 01.04.1994 р. «Про затвердження Положення про порядок узгодження з органами Антимонополюного комітету України рішень центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого і регіонального самоврядування з демонополізації економіки, розвитку конкуренції та антимонополюного регулювання», № 6-р від 21.06.1994 р. «Про затвердження Положення про порядок отримання згоди Антимонополюного комітету України на створення холдингових компаній у процесі корпоратизації і приватизації», № 8-р від 21.06.1994 р. «Про затвердження Положення про порядок отримання згоди Антимонополюного комітету України на поглинення господарюючих суб'єктів у процесі приватизації», № 9-р від 21.06.1994 р. «Про затвердження Положення про порядок підтвердження Антимонополюним комітетом України наявності контрольного пакету акцій», № 13-р від 18.11.1994 р. «Про затвердження Положення про особливості контролю за дотриманням антимонополюного законодавства інвестиційними фондами та інвестиційними компаніями», № 134-р від 25.05.1998 р. «Про затвердження Положення про контроль за економічною концентрацією».

акт купівлі-продажу в господарському суді⁷⁶ або, ще простіше, в суді першої інстанції. У Програмі передбачено (п. 45), що порядок розгляду заяв про надання згоди органами Антимонопольного комітету України на придбання у процесі приватизації акцій (часток, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів визначається антимонопольним законодавством з урахуванням особливостей, встановлених цим пунктом. У разі якщо продаж акцій (часток, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів проводиться із застосуванням конкурсних процедур (конкурсів, відкритих торгів, аукціонів тощо) і потребує згоди органів Антимонопольного комітету України, заява про надання згоди на придбання акцій (часток, паїв), якщо така згода не була отримана раніше, подається до органів Антимонопольного комітету України не пізніше як за 8 днів до завершення приймання конкурсної документації. Але зазначимо (на згадку юристам-практикам), що заява вважається прийнятою до розгляду після 15 днів із дня її надходження за підвідомчістю, якщо протягом цього часу орган Антимонопольного комітету України не повернув заявнику заяву з повідомленням, що вона та (або) інші документи не відповідають встановленим антимонопольним комітетом України вимогам і це перешкоджає її розгляду. Причому, органи Антимонопольного комітету України розглядають заяву про надання згоди на придбання акцій (часток, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів протягом 30 днів з дня прийняття її до розгляду органом Антимонопольного комітету України. Якщо протягом терміну розгляду заяви, передбаченого абзацом четвертим цього пункту, органи Антимонопольного комітету України не розпочали розгляд справи про концентрацію, рішення про надання згоди на придбання акцій (часток, паїв), активів (майна) у вигляді цілісних майнових комплексів суб'єктів господарювання або їх структурних підрозділів вважається прийнятим. Тобто, незрозуміло, як це практично кореспондується із законодавчими нормами про заявки щодо приватизації, згідно з якими державні органи приватизації протягом місяця розглядають заяви та приймають рішення щодо привати-

⁷⁶ У відповідності до Закону № 2539-III від 21 червня 2001 р. арбітражні суди перейменовані у господарські суди.

зації об'єкта і в п'ятиденний строк письмово повідомляють про це заявника, адміністрацію та трудовий колектив підприємства, що приватизується, а також відповідний орган виконавчої влади, уповноважений управляти цим майном. Це все законодавчі норми, а якщо аналізувати наведені раніше Розпорядження комітету, то це вже тема іншого дослідження. На думку фахівців, Антимонопольний комітет розширено, на власний розсуд, тлумачить не лише Закон України «Про підприємства в Україні», а й виконує невласливі дії, притаманні юридичним службам⁷⁷. В березні 2003 р. райсуд Києва призупинив продаж електромереж ВАТ «Луганськобленерго». ДП «Укрспецюст» реалізувало частину активів ВАТ за 115 млн грн. Укрсоцбанку. АМК визнав неконкурентними дії Мінюсту, який уповноважив на реалізацію арештованого майна виключно ДП «Укрспецюст». АМК отримав повноваження накладати штрафи за угоди на фондових біржах, номінально укладені, але неоплачені, розцінюючи їх як спотворення результатів торгів, яке відноситься до неконкурентних узгоджених дій. Штраф АМК буде накладати і на торговців, і на їх засновників, розміром до 10 % від обсягу продаж за минулий перед порушенням рік.⁷⁸ Крім того, при оцінці монопольного становища підприємств АМК також юридично невиважено підходить до цього питання.⁷⁹ Треба зауважити, що дії антимонопольних сил ще раз підтверджують відому тезу про нерівномірність економічного і політичного розвитку. Скажімо, в рамках зазначеної програми приватизації Фонд держмайна, разом з Антимонопольним комітетом та іншими зацікавленими органами, отримав право проводити аналіз діяльності раніше створених державних холдингових компаній, до статутних фондів яких передані пакети акцій, закріплені у державній власності, та приймати пропозиції щодо реорганізації, ліквідації компаній з наступним продажем пакетів акцій. Що стосується холдингів, то треба зауважити, що у державному холдингу держава як суб'єкт власності, на відміну від приватного власника капіталу, виступає не у вигляді

⁷⁷ Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1998. – № 3. – С. 98-103.

⁷⁸ Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III.

⁷⁹ Першиков Є. Деякі питання захисту прав господарських суб'єктів при розгляді арбітражними судами справ щодо виконання вимог конкурентного права // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1998. – № 3. – С. 124-129. Щербина В. Методологічні оцінки формування приватизаційного законодавства в Україні // Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1998. – № 3. – С. 170-181.

окремого індивіда, а в якості особливого управлінського апарату, через який здійснюється розпорядження відповідним майном. Оскільки засоби та продукти виробництва персоніфікуються в особі держави, вони об'єднуються в єдиний майновий фонд акцій. Тим самим державна власність на капітал приймає форму капіталу-функції майнової власності, а тієї, яка характерна для приватної, тут нема. Але державний холдинг в якості суб'єкта власності розподіляє своє майно між різними органами управління, державними підприємствами та установами, які також мають контрольний пакет акцій. У відповідності з цим об'єкти державної власності знаходяться у віданні не одного, а багатьох органів. Крім того, у державному холдингу кожне окреме підприємство чи установа, що входить до холдингу, на відміну від індивідуального власника, не має виключної, всеохоплюючої влади над об'єктами, які знаходяться в його безпосередньому віданні. Якщо приватний власник у ВАТ може виключно на свій розсуд розпоряджатися належним йому майном, то у державному холдинговому підприємстві, будучи самостійною юридичною особою, керується велінням вищих державних органів. Це означає, що майновим об'єктом в таких випадках розпоряджається не одна певна особа (окреме підприємство чи установа як юридична особа), а багато осіб, які знаходяться у відносинах ієрархічної підпорядкованості.

З формально-юридичної та з фактичної точки зору володіння, користування та розпорядження майном державної холдингової компанії здійснюється на основі дій відповідних органів держави, які знаходяться один з одним у відносинах державно-адміністративної підпорядкованості та субординації. Правове положення державного підприємства характеризується двоякістю. Тобто холдингова компанія діє подібно до звичайного акціонерного товариства, а з другого боку, вона не має права всеохоплюючого розпорядження своїм майном, оскільки є обмеженою волею органів держави і, перш за все, Фонду держмайна та Антимонопольного комітету.

В контексті нашого дослідження розглянемо порядок одержання згоди Антимонопольного комітету України на створення холдингових компаній у процесі корпоратизації та приватизації⁸⁰:

⁸⁰ Положення «Про порядок одержання згоди Антимонопольного комітету України на створення холдингових компаній в процесі корпоратизації та приватизації», затверджене Розпорядження Антимонопольного комітету України від 21 червня 1994 р. № 6-р, із змінами та доповненнями від 29 січня 1999 р. № 22-р і 6 квітня 2001 р. № 49-р.

- у першому випадку комітетом обґрунтовується такий порядок: у разі заснування холдингової компанії шляхом реорганізації підприємства і створення на базі його структурних підрозділів відкритих акціонерних товариств (дочірніх підприємств), створення холдингової компанії відбувається шляхом об'єднання контрольних пакетів акцій кількох юридично самостійних підприємств;
- у другому – в процесі приватизації, якщо рішення про створення холдингової компанії було прийнято рішенням трудових колективів цих підприємств.

Творчо розроблений Указ Президента України «Про холдингові компанії, що утворюються в процесі корпоратизації та приватизації» від 11 травня 1994 р. № 224/94.⁸¹ Фахівці комітету пов'язали

Акціонерне товариство (далі - АТ) – це господарське товариство, що має статутний капітал, розділений на певну кількість акцій однакової номінальної вартості й несе відповідальність за своїми обов'язками тільки своїм майном. АТ можуть бути відкритими або закритими. **Відкрите акціонерне товариство (ВАТ)** – організаційно-правова форма товариства, акції якого можуть вільно розповсюджуватись шляхом підписки або купівлі-продажу на біржі.

⁸¹ Що стосується предмету дослідження, то і в питання вдосконалення приватизації свій внесок також зробив Антимонопольний комітет, затвердивши 21 червня 1994 р. своїм розпорядженням «Положення про порядок підтвердження Антимонопольним комітетом України наявності контрольного пакету акцій» на 25 сторінках. В цьому документі автори також зробили свій внесок в теорію і практику діяльності акціонерних товариств, стверджуючи, що (Розд. 2 Положення) ознакою контрольного пакету акцій вважається найбільший пакет акцій. Дійсно, така арифметика характерна більше для системи влади у виробничих компаніях та акціонерних товариствах на початку ХХ ст. Ще В.І. Ленін, характеризуючи імперіалізм, у т. 27, с. 345 («Полное собрание сочинений») писав: «достатньо володіти 40 % акцій для того, щоб розпоряджатися справами акціонерного товариства». В реальній дійсності контрольний пакет не обов'язково є найбільшим і, фактично, контроль над господарською діяльністю може визначатися і 20 %, і 10 % акцій, а то і ще меншою часткою, що залежить від багатьох чинників, тобто самий великий акціонер не завжди повинен мати найбільшу кількість акцій. У спеціалізованій науковій літературі це питання всебічно досліджене, а що стосується діючого Положення, то за цією ознакою приймається важливе господарче та юридичне рішення у формі розпорядження Антимонопольного комітету. Тобто, порядок підтвердження наявності контрольного пакету акцій та порядок підтвердження відсутності контрольних пакетів акцій у даному нормативному документі вирішується лише у кількісній площині і впливає на статус дочірнього підприємства холдингової компанії, що засновується у процесі корпоратизації та приватизації чи в результаті поглинання під час приватизації.

одержання згоди на заснування холдингу з поданням цілого пакету відомостей різного економічного, юридичного, комерційного характеру, які, на нашу думку, не мають ніякого відношення до створення холдингу. Це: характеристика діяльності основних конкурентів підприємства на загальнодержавному ринку (при чому необхідно зазначити перелік цих підприємств, їх підпорядкованість, організаційно-правову форму, дати найменування товарних груп), привести розрахунок обсягу виробництва конкурентів, їх частку на ринку, оцінити обсяг ринку; далі – треба представити відомості про характеристику діяльності основних конкурентів підприємства на регіональному ринку з аналізом його обсягу. Але в методичному плані найбільшою, на думку розробників Положення, є необхідність надати інформацію про діяльність основних споживачів підприємства на загальнодержавному ринку, з переліком цих підприємств, характеристикою товарних груп, що споживаються, та аналізом обсягу споживання. Це стосується і характеристики діяльності основних споживачів на регіональному рівні. Причому, ця інформація, як вимагає Положення, подається окремо за минулий звітний рік, а також за рік, що йому передував.

Недоречність та недоцільність збору таких даних зрозуміла, бо вона, перш за все, ніякого відношення до створення холдингу не має, по-друге, що стосується аналізу діяльності підприємств-конкурентів, то є не лише специфічною справою, а й у ряді випадків суперечить чинному законодавству і в цьому відношенні Антимонопольний комітет дещо перебрав свої повноваження.

А що стосується світової практики створення холдингових компаній, то відомо, що «система участі» – це форма розвитку акціонерного капіталу, де, практично, на чолі трестів, концернів завжди знаходиться холдинг, а транснаціональні компанії очолюють кілька холдингів. І шлях їх створення – це еволюція розвитку фінансового капіталу, а не адміністративних дій, скажімо, як у вугільній промисловості, де впровадження програми реформування в 1996–1997 рр. призвели до створення на базі 180 шахт 64 збагачувальних заводів та організації 15 збиткових державних холдингових компаній.

Прикладом участі Антимонопольного комітету є приватизація холдингової компанії «АвтоКрАЗ». До складу цієї компанії належали наступні акціонерні товариства (51 % акцій яких знаходився у власності держави): ВАТ «Полтавський агрегатний завод»,

Транснаціональна компанія (корпорація) (ТНК) – компанія (корпорація), що володіє виробничими підрозділами в декількох країнах. ТНК – це підприємство, що складається з материнського підприємства та його закордонних філіалів, при цьому ТНК можуть як набувати статусу корпорації, так і не мати цього статусу. ТНК створює систему міжнародного виробництва, розподілену між кількома країнами, але контролювану з одного центру – материнської компанії. Країна базування – це країна, у якій знаходиться штаб-квартира материнської компанії ТНК. Приймаючі країни – це іноземні країни, в яких ТНК розміщує власні дочірні підприємства або філіали на основі здійснення прямих іноземних інвестицій. За існуючою методологією ЮНКТАД, до ТНК належать ті міжнародні фірми, показники діяльності яких задовольняють наступним 2 критеріям: 1) наявність материнської компанії і підрозділів за кордоном не менше ніж у 2 країнах світу. Закордонні підрозділи можуть засновуватися компанією на основі прямих іноземних інвестицій через створення виробничих потужностей або через злиття та поглинання інших підприємств; 2) контроль активів закордонних підрозділів – передбачає, що частка акціонерного капіталу в дочірньому підприємстві, що належить материнській компанії в іншій країні, становить 10% або більше.

ВАТ «Токмакський ковально-штамповий завод», ВАТ «Кам'янець-Подільський автоагрегатний завод», ВАТ «Херсонський завод карданних валів», ВАТ «КрАЗторг» та ВАТ «Зовнішньоторговельна фірма «КрАЗ». Причому, ВАТ «Полтавський агрегатний завод» спеціалізується на виробництві запчастин для вантажних автомобілів, тракторів, автобусів, тролейбусів; ВАТ «Токмакський ковально-штамповий завод» спеціалізується на виробництві гарячих штамповок; ВАТ «Херсонський завод карданних валів» спеціалізується на виробництві вузлів та агрегатів для автомобілебудування; ВАТ «КрАЗторг» реалізує продукцію холдингу, а «Зовнішньоторговельна фірма «КрАЗ» реалізує продукцію холдингу за межами України, займається забезпеченням виробництва холдингу сировиною та матеріалами іноземного виробництва. Крім того, на власності ХК «АвтоКрАЗ» було засновано 6 дочірніх підприємств, зокрема Автомобільне виробництво «КрАЗ» (виробництво автомобілів), КрАЗверстатойнструмент (виготовлення малих, середніх та великих штампів, допоміжного інструменту, пресформ, нестандартного обладнання і верстатів), науково-технічний центр «КрАЗ» (виконання науково-дослідних і конструкторських робіт), «Автобус» (виконання будівельно-монтажних робіт), «КрАЗтранс» (виконання транспортних робіт), «КрАЗпобуттехніка» (виробництво товарів народного споживання).

Окрім того, створено СП «IVECO-КрАЗ», яке виробляє автомобілі середньої вантажності, де 35 % акцій належить ХК «АвтоКрАЗ», 30 % акцій – Європейському банку реконструкції та розвитку і 35 % акцій – компанії IVECO, дочірній структурі концерну «FIAT» (Італія). Окрім «IVECO-КрАЗ», в Україні працює ще одне СП з участю цієї компанії – «IVECO-МоторСіч».

Середня кількість працюючих на ХК «АвтоКрАЗ» – 14 тис. чол. ХК виробляє вантажну техніку, вантажністю від 6 до 50 т і біля 150 її модифікацій. Зараз, в основному, випускаються автошасі (62 % загального випуску) і самоскиди (37 %). У 2001 р. компанія запланувала випустити 4000 машин (у 2000 р. – 1414). На внутрішній ринок країни було поставлено 25 % випущених машин, решта експортувалася до країн СНД. Основні споживачі – галузі сировинного та будівельного комплексу, підприємства нафтогазового комплексу, армія. Головні конкуренти – «Урал» і «КамАЗ» (Росія) та «МАЗ» (Білорусь). Розпочата реалізація програми створення складальних виробництв у Росії, Єгипті, В'єтнамі (потужність – до 40 тис. машин на рік).

Отже, в ході процесу приватизації пакет холдингу був виставлений на продаж і Фонд держмайна визнав переможцем конкурсу з продажу 36,37 % державних акцій «АвтоКрАЗу» компанію «Мега-Моторс». Переможець сплатив 22,86 млн грн. (\$ 4 млн) за пакет, що лише на 10 тис. грн. вище за стартову ціну продажу. Але звертає на себе увагу той факт, що за даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, до моменту проведення конкурсу компанії «Мега-Моторс» вже належало 50 % «АвтоКрАЗу», тобто «Мега-Моторс» отримав у розпорядження холдинг-монополіста, контролюючи 86,37 % акцій. Нагадаємо, що при створенні державного холдингу (1995 р.) акції були розміщені наступним чином: 4,83 % – фізичні особи, 17,84 % – юридичні особи, 77,33 % – держвласність. Тобто за п'ять років програм приватизації та аналогічних програмних дій відбулося роздержавлення величезного автогіганта. Нагадаємо також, що статутний фонд «АвтоКрАЗу» – 13,2 млн грн. Обсяг реалізації продукції у 2000 р. склав 165,2 млн грн.; 2000 р. «АвтоКрАЗ» закінчив із збитками у 32,9 млн грн. (згідно Програми приватизації на 2000–2002 рр. (п. 35) таке підприємство підлягало обов'язковому продажу).

В тому, що держава втратила холдинг, немає нічого протизаконного і дана операція не викликає сумнівів, а ось державна до-

цільність цього викликає запитання. І, насамперед, в економіко-стратегічному плані, в плані участі у транснаціональних процесах, де держава, враховуючи експортну спрямованість даного виробництва, могла б і не поспішати з поступкою своїми інтересами. Тим більше, що 23 млн грн. – це не така сума для бюджету, якою можна компенсувати втрату контролю над холдингом-монополістом. А Антимонопольний комітет виконав усе у відповідності до закону про боротьбу з монополізмом.

У 2001 р. подією у приватизації став продаж 70,41 % акцій ВАТ «Львівський автобусний завод» (ЛАЗ). Згадуване вище СП «Мега-Моторс» (що входить до сфери впливу групи «Фінанси та кредит») не було допущене комісією до участі у конкурсі, оскільки не відповідало кваліфікаційним вимогам. З двох інших претендентів переможцем стало українсько-російське СП «Сил-Авто». Компанія запропонувала за пакет акцій ЛАЗу 27,1 млн грн. при стартовій ціні 23,534 млн грн. Конкурсні пропозиції ВАТ «Трикутник» (Львів) виявилися меншими на 2 млн грн. Зараз 12,65 % акцій ВАТ належить трудовому колективу (в т. ч. 10 % – керівництву заводу), 11,94 % – різним фізичним і юридичним особам. Статутний фонд ЛАЗу складає 14,532 млн грн. Довгий час завод був єдиним в Україні підприємством із виробництва автобусів (якщо не брати до уваги не так давно організоване на ВАТ «Черкаський автобус» виробництво автобусів «Богдан»). ЛАЗ є одним із засновників чотирьох українсько-російських СП і спеціалізується на виробництві автобусів різних модифікацій для міських, приміських та міжміських перевезень, а останнім часом почав виробляти тролейбуси. Проектні потужності ЛАЗу – 2,5 тис. автобусів на рік. Для того, щоб підприємство було рентабельним, виробничі потужності повинні бути навантажені на 70 %, тобто виробляти на рік не менше 2 тис. автобусів. Однак останні шість років річні обсяги виробництва склали біля 1 тис. шт. Для прикладу, 2001 р. ЛАЗ завершив із збитками понад 2 млн грн., реалізувавши біля півтисячі машин, запланувавши 800.

В цьому контексті з'являється ще одне питання монопольного володіння. З юридичної точки зору не виникає ніяких проблем, коли дочірнім підприємством є господарське товариство, в якій би формі воно не було створено. Якщо яке-небудь питання й існує, то стосується воно винятково ступеня контролю материнської компанії над дочірнім підприємством. Так, стосовно акціонерного

товариства за типових умов ступінь контролю може бути виражений зрозумілими будь-кому цифрами 50 % + 1 акція, 60 %, 70 % + 1 акція, а в деяких випадках і 25 % + 1 акція. При цьому, звичайно, найважливішим рубежем є 50 % + 1 акція. Все, що вище, являє собою додаткові умови, які можуть бути необхідними для ефективного управління за малої розпорошеності акцій, а при великій тією чи іншою мірою полегшують управління підприємством з боку стратегічного власника. З мірою збільшення розпорошеності акцій серед власників рубіж розміру контрольного пакету, природно, знижується.

Складності починаються тоді, коли юридична особа стає 100 % -вим власником іншої юридичної особи. Неважливо, як це відбувається – внаслідок яких-небудь трансакцій, результатом яких стає перехід власності на підприємство від декількох власників до одного власника, або заснування однією юридичною особою іншої без залучення для цих цілей партнерів. В обох випадках 100 % -вим власником однієї юридичної особи стає інша юридична особа. Здавалося б, усе нормально, але Закон «Про власність» не відносить до об'єктів власності підприємства або інші юридичні особи. Питання, в чий власності знаходиться майно дочірнього підприємства – його або материнської компанії, – також не знаходить відповіді і трактується по-різному. Ну, а Закон «Про підприємства в Україні», навіть після внесення в нього змін, не дає визначення дочірнього підприємства і не передбачає такої організаційно-правової форми. Вона полягає в можливості існування в Україні «інших видів і категорій підприємств, створення яких не суперечить законодавчим актам України». Природно, відсутні чітко врегульовані механізми продажу таких підприємств. Водночас, дочірніх підприємств, які повністю знаходяться у власності однієї юридичної особи, стає все більше і більше, що пояснюється економічною доцільністю дій, спрямованих на їхнє створення, і необхідністю використання такої організаційної форми на теперішньому етапі розвитку нашої економіки. Правові ж недоліки в нашому законодавстві призводять, на жаль, до багатьох зловживань і гальмують об'єктивно необхідні процеси.

В контексті дослідження звертає на себе увагу ще один приклад. Так, на відкриті торги за згодою з Антимонопольним комітетом було виставлено 51,96 % СФ ВАТ «Селмі» (м. Суми). Початкова ціна пакету акцій – 3,5 млн грн. До участі в торгах допускалися

Наукоємність – показник, що характеризує ступінь наукової забезпеченості і використання у виробничих процесах, підприємницькій і іншій діяльності науково-дослідних, проектно-конструкторських, інжинірингових розробок і винаходів. Він визначається питомою вагою витрат, вкладених у науково-технічні проекти чи інші розробки в ціні продукції (сумі послуг).

лише так звані промислові інвестори. Серед кола вимог були: досвід у виробництві чи обслуговуванні наукоємних електронно-механічних приладів, вакуумної техніки, високовольтних агрегатів (не менше 3-х р.); досвід виробництва чи збуту, розробки і впровадження у виробництво наукоємної продукції, в т. ч. аналогічної продукції ВАТ (не менше 2-х р.); недопущення зниження досягнутих обсягів виробництва (протягом 5 р.); збереження кількості робочих місць (протягом 6 місяців), основного профілю роботи тощо. Радником з продажу пакету став ВАБанк. Також слід зазначити, що СФ ВАТ – 163,72 тис. грн. (неіндексований), номінал акції – 0,05 грн., балансова вартість основних фондів на 1 жовтня 2000 р. склала 25,683 млн грн. Але ж ВАТ «Селмі» – це єдиний в СНД виробник приладів для мікроморфологічного та елементарного аналізу, воно є (за часткою у загальному випуску продукції) монополістом на загальнодержавному ринку електронних мікроскопів⁸². Тобто, за 3,5 млн грн. (або \$ 600–700 тис.) можна, не зважаючи на боротьбу з монополізмом, отримати контроль над основними фондами підприємства-монополіста. Таким чином, кошти, що поповнюють бюджет, абсолютно не відповідають практичним наслідкам такої приватизації.

Отже, на практиці антимонопольні дії пов'язані є способом розпродажу значної частини державних пакетів акцій з єдиною метою – наповнення бюджету. Тобто, державна монополія юридично перетворюється, у кращому випадку, у недержавну.

Роздержавлений Полтавський гірничозбагачувальний комбінат – один з монополістів і експортерів залізнорудної сировини у країні дальнього зарубіжжя, – після розпродажу так і залишився (за часткою у загальному випуску продукції) монополістом. Частка обсягу виробничих окатишів ВАТ «Полтавський ГЗК» складає біля 48 %⁸³. Найбільшим його акціонером стала фінансова група

⁸² Окно в Україну, 7 декабря 2000 г.

⁸³ Згідно «Методики визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку» від 10 березня 1994 р., монопольним визнається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку певного товару складає 35 % (пп. 3, 4).

компаній «Інтерфаз» і банку «Фінанси та кредит», з яких 60,87 % акцій належить СП «Мегаполіс», СП «Барі» й ТОВ «Асканія».⁸⁴

Щодо суб'єктів монополізації, то свого часу (1997 р.) Антимонопольний комітет не помітив створення Українського газового консорціуму⁸⁵, створеного на майні ЗАТ «Єдині енергетичні системи України», яке, у свою чергу, було створено на базі українсько-кіпрського ТОВ з іноземними інвестиціями, змінивши організаційно-правову форму, не реєструвавшись у звичайному порядку (про що АМК повинен був знати) перетворилося у так звану «корпорацію». Відомо, що ця «корпорація» вже у грудні 1995 р. підписала з АТ «Газпром» (Росія) контракт про купівлю у 1996 р. 25,118 млрд м³ газу і стала практично монополістом з постачання газу (під «пильним оком» державних уповноважених), зокрема у Донецькій та Дніпропетровській областях.

Наказом Держнафтогазпрому від 04.01.1997 р. ЄЕСУ отримало квоту на 15,5 млрд м³ для реалізації газу, а створений ЄЕСУ консорціум отримав квоту у 10 млрд м³. До консорціуму увійшли: ЄЕСУ, Дніпропетровський Південкомбанк, АТ «Укргазпром», ДАК «Укрресурси», Національний диспетчерський центр України, АТ «Укрнафта», ЗАТ «Інтергаз», «Чорноморнафтогаз», «Промінвестбанк», «Укргазпромбанк» і «United Energy» (Великобританія). Причому, 37 % акцій знаходилися у ЄЕСУ та Південкомбанку. Тобто, вказана структура отримала в умовах роздержавлення функції, які раніше виконували лише державні управлінські організації, а саме: визначати оптових імпортерів для закупівлі за кордоном необхідної Україні кількості газу та затверджувати умови їх діяльності в Україні (що є ознакою монополізму); контролювати розподіл ресурсів природного газу та дотримання балансу поставок; *здійснювати контроль* разом із державною компанією «Укргаз» і місцевими органами влади за станом укладення договорів на поставку природного газу між оптовими постачальниками та суб'єктами господарювання тощо. В принципі, створення фінансово-промислових груп – явище на ринку позитивне, але ця група контролювала 70 % усіх газових поставок на загальному та територіальних ринках України, що вже є прерогативою монополії. Тому слід зазначити, що приватизація та монополізація – це не паралельні й не ідентич-

⁸⁴ Інтерфакс Україна, 15 січня 2001 р.

⁸⁵ Постанова КМ «Про порядок забезпечення природним газом народного господарства і населення в 1997 р.» від 23 грудня 1996 р.

Фінансово-промислова група (ФПГ) – об'єднання промислових підприємств з фінансовими закладами на основі встановлених між ними відносин економічної та фінансової взаємодії. ФПГ є сукупністю юридичних осіб, які діють або як головне і дочірні товариства, або як підприємства, що об'єднали свої активи з метою технологічної чи економічної інтеграції. Найбільш важливим видом ФПГ є концерн. ФПГ створюється за рішенням Уряду України на певний термін з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України, зокрема програми згідно з міждержавними договорами, а також виробництва кінцевої продукції.

фондів недостатня для формування ВАТ, вони були не повністю роздержавлені попередніми способами (згідно пп. 49–51 орендарі отримали право на викуп державного майна (будівлі, споруди, приміщення за оціночною вартістю), а великі підприємства, розділившись, реструктуризувавшись, також могли виставити їх на конкурс, продати). Крім того, з наполегливим настроєм все роздержавити, на основі п. 52, державні органи приватизації отримали право приймати за власною ініціативою рішення про приватизацію об'єктів групи А, які створюються на основі державного майна підприємств, що реструктуризуються, об'єктів, щодо яких знято заборону на приватиза-

ні процеси. Але безсумнівно, що економічні закони концентрації виробництва, централізації капіталу та монополізації виявляються сильнішими за закони, що приймаються колегіально.

Розглядаючи далі способи та порядок приватизації виключно за грошові кошти, слід зауважити, що вони пройняті «духом меркантилізму», бо шукати шляхи економічного росту в торгівлі також хибно, як і роздавати власність за нічого не варті для накопичення папери. Щодо групи об'єктів А, а це, нагадаємо, цілісні майнові комплекси, де вартість основних

При капіталізмі умовою концентрації виробництва є концентрація капіталу. Капіталіст може розширювати підприємство лише по мірі того, як у його руках нагромаджується все більший капітал. Концентрація виробництва посилює концентрацію та централізацію капіталу. Великі підприємства мають переваги перед малими як в сфері виробництва, так і в сфері обігу. Тому власники великих підприємств одержують вищу норму прибутку, ніж дрібні підприємці, також вони досягають вищої конкурентоспроможності, що призводить до виникнення монополій. Тобто відбувається монополістична концентрація, тобто економічна могутність все більш зосереджується в руках великих монополій.

цію у встановленому законом порядку, та інших об'єктів групи А, які не були приватизовані. Це стосується також розпродажу державного майна за борги.⁸⁶ Розвиток закону про приватизацію веде мову вже про те, що майно, яке залишилося після задоволення вимог кредиторів у результаті ліквідації державного підприємства за рішенням органу, уповноваженого управляти державним майном, передається ліквідаційною комісією до відповідного державного органу приватизації для подальшої приватизації шляхом продажу (на аукціонах). Але практика показала: те, що залишилося,

Ліквідаційна вартість – сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення терміну їх корисного використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією).

реалізовувалося по **ліквідаційній вартості**, тобто за безцінь. Далі, ще більш «досконалим» способом приватизації стала законотворча норма, за якою майно, що залишилося після задоволення вимог кредиторів державного підприємства, визнаного банкрутом за рішенням

арбітражного суду, в разі, якщо арбітражний суд виніс ухвалу про його ліквідацію, передається ліквідаційною комісією до відповідного державного органу приватизації для подальшої приватизації за актом приймання-передачі у порядку, що встановлюється Фондом держмайна.⁸⁷

Треба зауважити: логіка розпродажу за борги підприємств-банкрутів – це не тільки засіб поповнення бюджету, а є способом приватизації, що дає інсайдерам можливість довести власне підприємство до банкрутства, щоб надалі приватизувати його за безцінь. Нагадаємо, що і в цьому питанні не обійшлося без західних теоретиків-консультантів з Американського агентства з міжнародного розвитку (USAID). Відомо, що 19 листопада 1998 р. був підписаний «Меморандум про взаєморозуміння між Національним банком України, Кабінетом Міністрів України та урядом США» щодо створення в Україні Державного реєстру застав рухомого

⁸⁶ Йдеться про реалізацію прав кредиторів на заставлене майно. Якісних змін законодавство про заставу зазнало після прийняття доповнень до Закону України «Про заставу» № 58/97-ВР від 21 жовтня 1997 р. та постанови КМ України № 1185 від 30 липня 1998 р. «Про порядок ведення Державного реєстру застав рухомого майна».

⁸⁷ Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., Розділ ІХ: Способи та порядок приватизації, п. 55.

майна. Переймати нові технології, звичайно, є корисною справою, але чи співпадають ці технології з існуючими економічними відносинами і яку мету вони переслідують – це вже інше питання, оскільки в умовах роздержавлення за-реєструвати **заставу** рухомого майна може будь-який реєстратор за вибором заявника. Причому, заставодавці та заставоутримувачі реєструють свої права на майно боржника з метою забезпечити сплату боргу. Цікаво, що ще у 1997 р. Президент України зробив розпорядження призупинити приватизацію підприємств-боржників на основі відчуження держмайна у порядку погашення господарської заборгованості під час зустрічі з тодішнім в. о. голови ФДМУ В. Лановим. Він зазначав, що не врегульовані законодавством правовідносини дозволяють кредиторам через суди отримувати у власність високоліквідне держмайна за ціною, що не відповідає ринковій вартості. Президент тоді доручив Мінюсту разом з Мінфіном та ФДМ якнайшвидше розробити порядок реалізації держмайна, який би виключав недоговірний спосіб погашення заборгованості вказаним способом і практику недооцінки вартості майна.⁸⁸

Необхідно також нагадати, що проблема реалізації майна, взятого в заставу у підприємств, знайшла своє відображення ще в Указі Президента України «Про заходи щодо підвищення відповідальності по розрахунках з бюджетом та державними цільовими фондами», який розширив повноваження податкових органів, конкретизував майнову відповідальність підприємств у разі їх неплатоспроможності за податками й зборами. Законодавці вважають, що цей Указ «стимулює» платників податків «добровільно й швидко» погашати заборгованість перед бюджетом, сприяє подоланню кри-

Застава – один із засобів забезпечення зобов'язань. В силу застави кредитор має право в разі невиконання боржником забезпеченого заставою зобов'язання одержати задоволення з вартості заставленого рухомого або нерухомого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом. Застава виникає на підставі договору, закону чи рішення суду. Окремі види застави:

Іпотека – застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи.

Заклад – застава рухомого майна, що передається у володіння заставодержателя або за його наказом – у володіння третьої особи.

Податкова застава

⁸⁸ Інтерфакс-Україна, 6 квітня 1997 р.

зи неплатежів у країні та загальному фінансовому оздоровленню. Колишній заступник голови Державної податкової адміністрації України В. Копилов на засіданні прес-клубу «Ринкові реформи» 30 червня 1999 р. заявив, що «майнова відповідальність підприємств носить суто виховний характер, ми не беремо нічого, що нам не належить, ми просто повертаємо своє»⁸⁹. Якщо так можна робити державним органам, тоді такий шлях прийнятний і для інших.

Для оцінки того, до чого веде такий розпродаж, як спосіб приватизації, процитуємо самих головних виконавців⁹⁰: «Фонд держмайна надзвичайно стурбований процесом позаприватизаційного розпродажу державного майна, який останнім часом набув масового характеру, а також офіційними коментарями осіб, залучених до процесу дешевого розпродажу держмайна за борги, про законність цих операцій», – говорить у заяві Фонду держмайна. В документі зазначається, що в якості виправдання дій з розпродажу держмайна вказується, «ніби оцінку майна здійснювали фірми-оцінювачі, які мають ліцензії Фонду держмайна». «Фонд розцінює ці заяви не інакше, як спробу покласти всю провину на нього, аби відволікати увагу громадськості від своїх проступків», – підкреслюється у заяві.

Згідно з роз'ясненням Фонду держмайна, у більшості випадків оцінку майна здійснювали не компанії, які за українським законодавством повинні отримувати ліцензії Фонду, а державні установи. В заяві відзначалося, що «Фонд своїм листом повідомив більш, ніж 700 оцінювачів про те, що у випадку виявлення фактів несправедливої оцінки майна він буде вживати заходів щодо дострокового розторгнення договорів на здійснення експертної оцінки майна та позбавлення кваліфікаційних документів».

Найприголомшливішим прикладом розпродажу підприємств за борги Фонд держмайна називає продаж 49 % акцій ВАТ «Росава»⁹¹ в українсько-ірландському СП «Росава»: при номінальній вартості пакету 103 млн грн. він був проданий за 4,29 млн грн.

⁸⁹ Цит. за Фондовый рынок, № 27, 1999 г.

⁹⁰ Киевские ведомости, 12 июля 2001 г.

⁹¹ ВАТ «Росава» – найбільший в Україні виробник шин для легкових автомобілів, який у 2000 р. випустив 5312,5 тис. шин усіх видів, з яких 5172,2 тис. – для легкових автомобілів, 110,9 тис. – для вантажних і 29,4 тис. – для сільськогосподарських. Балансовий прибуток підприємства у 2000 р. склав 2,3 млн. грн., що на 80 % менше, ніж у 1999 р. «Росава» виготовляє 78 % від загального обсягу виробництва шин в Україні та експортує в Росію 65-70 % своєї продукції.

Крім того, Фонд відзначає, що продаж акцій на конкурсі здійснювався б публічно й прозоро, на відміну від процесу продажу акцій СП за борги, «за якого навіть покупці були виявлені лише завдяки втручання Генеральної прокуратури». Але треба нагадати, що сам Фонд держмайна намагався продати ВАТ «Росава», встановивши наказом від 27 листопада 1997 р. нові строки проведення конкурсів⁹² (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Об'єкти, що виставлялися на конкурси за аналогією з ВАТ «Росава»

Об'єкти	Наказ Фонду держмайна
Краматорський металургійний завод ім. Куйбишевича	№ 183 від 18.02.97 р.
Росава, м. Біла Церква	№ 1555 від 16.12.96 р.
Затисянський хімічний завод	№ 321 від 19.03.97 р.
Нафтопереробний комплекс «Галичина», м. Дорогобич	№ 383 від 28.03.97 р.
Баглейкокс	№ 1555 від 16.12.96 р.
Дубротекс	№ 282 від 12.03.97 р.
Надворнянський лісокомбінат	№ 321 від 19.03.97 р.
Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського	№ 153 від 12.02.97 р.
Донецький текстиль	№ 104 від 30.01.97 р.
Приладобудівний завод «Сокіл»	№ 546 від 23.05.97 р.
Жидачівський целюлозно-паперовий комбінат	№ 383 від 28.03.97 р.
АвтоЗАЗ, м. Запоріжжя	№ 1047 від 04.09.96 р.
Фрегат	№ 321 від 19.03.97 р.
Нафтохімік Прикарпаття	№ 321 від 19.03.97 р.
Завод «Фіолент», м. Сімферополь	№ 44-РА від 10.06.97 р.

Слід зазначити, що більшість із перерахованих підприємств у подальшому спіткала доля ВАТ «Росава». В цілому Фонд нарахував біля 100 прикладів позаприватизаційного продажу держмайна. Тому Президентом України Л. Кучмою і був направлений

⁹² Інтерфакс Україна, 11 січня 1997 р.

до Верховної Ради України Закон «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна», але після його прийняття Верховною Радою України сам Президент наклав на нього «вето». Цей закон забороняв на невизначений термін продаж за борги майна підприємств, частка держави в яких складає понад 25 %, а також вводив до 1 липня 2002 р. мораторій на відчуження у будь-який спосіб належних державі акцій енергетичних компаній. Представник прес-служби Президента відзначив, що «голова держави, який ініціював заборону на продаж держмайна за борги, не влаштовує введений за ініціативою депутатів мораторій на продаж енергетичних компаній. Леонід Кучма вважає, що такий мораторій підірве приватизацію, ускладнить реформи в енергетиці та погіршить поповнення бюджету». Рада прийняла цей закон на початку липня. Президент, як вже зазначалося, виступив з ініціативою його прийняття після того, як за борги було продано майно великих енергокомпаній «Луганськобленерго», «Донецькобленерго» та «Донбасобленерго» і 49 % державних акцій найбільшого виробника шин в Україні – підприємства «Росава»⁹³.

Коментар стосовно даного закону, навела газета «День», де зазначалося, що, за словами О. Бондаря, багато авторів тіньових приватизаційних схем знаходяться у Верховній Раді України, а Фонд держмайна намагається вести боротьбу за повернення в державну власність об'єктів, які перейшли в приватні руки на аукціонах за борги сумнівного походження. Для прикладу було наведено, що в кінці листопада 2001 р. ФДМ виграв суд про визнання недійсним продажу Білоцерківського шинного заводу «Росава» за ціною, в 25 разів нижчою за номінал. У Фонді відоме прізвище депутата, який стоїть за спробою тіньової приватизації цього заводу, але, не маючи безперечних доказів, ім'я не розкривалося. На «Росаві» здійснювалася комплексна перевірка Контрольного ревізійного управління за дорученням Генпрокуратури. Також зазначається, що Фонд був проти передачі в приватні руки трьох з п'яти теплових станцій держкомпанії «Донбасенерго». Відомо, що продаж цих станцій за борги ініціювала фінансово-промислова група, яка мала могутнє лобі у Верховній Раді у вигляді Партії регіонів. Також, за свідченнями О. Бондаря, діями Фонду держмайна мали бути

⁹³ Ветирован закон о запрете продажи госимущества. // Киевские ведомости. – 2001 (6 августа).

незадоволені у Дніпропетровську, де спроба збанкрутити металургійний завод ім. Комінтерну наптовхнулася на лист ФДМ України до Генпрокуратури⁹⁴.

Треба згадати ще один документ, який доповнює досліджуваний спосіб приватизації – «Положення про порядок віднесення майна до такого, що включається до складу цілісних майнових комплексів державних підприємств, які не підлягають приватизації, в тому числі казенних підприємств». ⁹⁵ Норми даного Положення розповсюджуються на держпідприємства за умови необхідності визначення майна як джерела погашення податкового боргу. Для погашення податкового боргу, як зазначало Положення, не можуть використовуватися: спеціалізовані необоротні активи і запаси,

Необоротні активи – основні засоби (необоротні матеріальні активи) та нематеріальні активи.

Платоспроможність підприємства – це не тільки здатність термінового погашення зобов'язань в момент оцінки за рахунок наявних грошей, а здатність підприємства забезпечувати генерування (утворення) грошових потоків, які за обсягами та термінами відповідають зобов'язанням та платіжним потребам підприємства. Оцінити платоспроможність підприємства можна на основі показників, які характеризують співвідношення власних коштів та зобов'язань за різні періоди і т.п.

що безпосередньо беруть участь в єдиному технологічному процесі виробництва продукції в обсязі, передбаченому технологічною документацією. До цього переліку також входять активи, які тимчасово не використовуються у виробничому процесі, й законсервовані об'єкти.

Слід згадати і про Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом», метою якого було введення поняття «конкурсних» та «поточних кредиторів».

Конкурсними були названі ті, хто заявився до порушення справи про банкрутство. Це – ініціуючі кредитори. Поточні ж – це ті, хто заявив свої вимоги вже після порушення справи. Введення такої норми пов'язувалося авторами з тим, що часто, окрім реального, ініціуючого кредитора

⁹⁴ Див. «День», 8 грудня 2001 р.

⁹⁵ Наказ Фонду державного майна України від 5 травня 2001 р. «Про Положення про порядок віднесення майна до такого, що включається до складу цілісних майнових комплексів державних підприємств, які не підлягають приватизації», ст. 2 – «Основні принципи».

(як правило – податкового органа), з’являлися інші кредитори, мета яких – не порушити справу про банкрутство, а перепродати борги підприємства тим, хто намагається консолідувати ці боргові зобов’язання⁹⁶.

Все вищенаведене ще раз підтверджує нашу думку, що у такому невідрегульованому нормативному полі реалізація будь-яких методів і способів роздержавлення є законною, бо однозначно тлумачити закони та підзаконні нормативні акти в такій їх кількості вкрай складно. На жаль, виважені з юридичної точки зору способи та порядок, на наш погляд, з’являться тоді, коли приватизувати буде нічого, а бюджет так і не поповниться грошми. Хоча, «головна мета приватизації – не отримання грошей до бюджету, хоч це і важливе джерело його поповнення для фінансування соціальних програм. Її призначення – поєднання майна і ефективного власника, забезпечення на цій основі динамічного розвитку продуктивних сил суспільства»⁹⁷.

Продовжуючи дослідження зазначимо, які способи приватизації були запропоновані щодо об’єктів групи В. Пункти 57 і 58 Закону⁹⁸ затверджують у такому ж юридичному стилі наступну практику: державні органи приватизації протягом 2000 року пропонують до продажу непродані акції об’єктів груп Б, В (віднесених до таких груп відповідно до Державної програми приватизації на 1998 рік), продаж акцій яких здійснювався з 1995 по 1999 роки включно, для забезпечення продажу 100 % шляхом пропозиції зазначених акцій на організаційно оформлених ринках цінних паперів у встановленому порядку. У разі, якщо ці пакети не будуть продані, державний орган приватизації пропонує їх для викупу акціонерам, які не придбали акції відповідних ВАТ на пільгових умовах, за кошти за ціною на рівні половини номінальної вартості акцій. У разі відмови від придбання зазначених акцій, державний орган приватизації вносить на загальні збори акціонерів питання про зменшення статутного фонду та анулювання таких акцій відповідно до статей 32, 39 Закону України «Про господарські товариства». Державні органи приватизації здійснюють продаж 100 % акцій ВАТ, створених на базі об’єктів групи В, приватизацію яких розпочато до 2000 року.

⁹⁶ Зверева Р. Банкротом можеш ты не быть, но о переменах знашь обязан... // Вечерняя Одесса. – 2002 4 (марта).

⁹⁷ Кучма Л. Вірю в український народ. – К.: «Альтернативи», 2000. – С. 130.

⁹⁸ Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., Розділ IX: Способи та порядок приватизації.

Тобто, згідно цих пунктів, знову повернулися до класифікації об’єктів попередніх програм (група Б вже в тексті Програми приватизації на 2000–2002 рр. була відсутня). Під групу Б (в 1997–1999 рр.) підпадали, як ми вже зазначали, наприклад, енергорозподільчі компанії. Те ж стосується і групи В (за класифікацією 1998 р.). Крім того, запропонована норма придбання пільговиками (придбання акцій за половину номіналу) вступає в протиріччя з метою приватизації – наповненням бюджету. А питання зменшення статутного фонду і посилання на Закон України «Про господарські товариства» є взагалі некоректним і дає підставу за вже розглянутим п. 35 програми приватизації на 2000–2002 рр. обов’язково виставляти підприємство на продаж. Щодо посилання на Закон України «Про господарські товариства», то він твердить, що «загальна номінальна вартість випущених акцій становить статутний фонд акціонерного товариства, який не може бути менше суми, еквівалентної 1250 мінімальним платам, виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, діючої на момент створення акціонерного товариства».⁹⁹ Також слід зауважити, що, згідно із цим законом, не дозволяється зменшувати статутний фонд при наявності заперечень, наприклад, кредиторів товариства.¹⁰⁰

В цілому, аналізуючи способи та порядок приватизації об’єктів групи В, можна знову таки дійти висновку, що головною метою є не пошук інвестора, а продаж об’єктів повністю, на 100 %.

Меркантильний дух супроводжує й особливості приватизації об’єктів групи Г (монопольне становище, стратегічне значення) – п. 59 Програми. Згідно з Програмою, продажу підлягає контрольний пакет акцій ВАТ (це пакет акцій розміром більш ніж 50 % статутного фонду ВАТ), який здійснюється за конкурсом, на відкритих торгах, причому *без визначення державним органом приватизації інвестиційних зобов’язань покупця*. Переможцем визнається учасник конкурсу, який запропонував найвищу ціну за пакет акцій. Цікаво, що залучення інвестора-покупця має двоєке тлумачення: учасник конкурсу може подати пропозицію про внесення ним інвестицій в розмірі, необхідному для реалізації запропонованої ним концепції розвитку підприємства. Крім того, пропонуються різні види так званих аукціонних пропозицій, такий

⁹⁹ Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., ст. 24.

¹⁰⁰ Див. Закон України «Про господарські товариства» від 19 вересня 1991 р., ст. 16.

собі аукціонний універсам (як у радянські часи «продаж у навантаження»): для продажу може пропонуватися *блок пакетів акцій підприємств різних груп* відповідного ринку¹⁰¹.

Цікаво, що бажання роздержавити все до останнього і втратити хоч який-небудь державний контроль над галузевими підприємствами, бажання залучити промислового інвестора розвинуло трохи підзабуту ідею Програми 1998 р. Нагадаємо, що тоді переможцю конкурсу пропонувався у передачу в управління ще й державний пакет акцій, щоб підвищити привабливість конкурсів, але цього разу Програма 2000–2002 рр. затвердила принцип¹⁰²: для учасників конкурсу, відкритих торгів з продажу контрольного пакету акцій Фондом можуть встановлюватися кваліфікаційні вимоги, які відповідають цілям та пріоритетам приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. При цьому покупцем контрольного пакета акцій підприємств інвестиційно привабливих галузей (паливно-енергетичного комплексу, металургійної, нафтохімічної промисловості, радіоелектроніки, авіаційного транспорту, машинобудування) може бути тільки промисловий інвестор.¹⁰³ До договору купівлі-продажу контрольного пакета акцій включається положення щодо права покупця на придбання пакета акцій, закріпленого у державній власності, в разі прийняття рішення про його продаж, за умови виконання ним зобов'язань за договором. Ціна пакета визначається на підставі ринкової вартості акції. Зазначимо, що 16 травня 2001 р. Фонд держмайна затвердив новий порядок управління державними пакетами акцій, за якими заборонено підприємствам з державною часткою входити до яких-небудь компаній без згоди Уряду.

На практиці вищенаведене стало перешкодою для багатьох дійсно надійних інвесторів і надало можливість суб'єктивній оцінці превалювати над дійсно економічною. Причому, для ВАТ, створених до набрання чинності цією Програмою, пакети акцій яких у розмірі 25 або 50 % статутного фонду плюс одна акція закріплені у державній власності, Фонд самостійно визначає способи продажу та розмір пакета акцій, що пропонується до продажу, виходячи з

¹⁰¹ Див. Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., п. 59, чч. 1, 2.

¹⁰² Див. Закон України «Про державну програму приватизації» від 18 травня 2000 р., п. 59, чч. 5, 6.

¹⁰³ В проєкті Програми на 2003-2005 рр. від цього поняття відмовились.

кон'юнктури ринку та кількості непроданих акцій, тобто єдиних правил немає, у кожному випадку свої засоби й розсуд.

Розглянемо у цьому контексті, як приватизувалися деякі підприємства паливно-енергетичного комплексу. Запланований на 13 грудня 2000 р. конкурс з відбору радника з приватизації групи обленерго був відкладений за рекомендацією робочої групи ЄБРР і за пропозицією банку CSFirst Boston, оскільки не було вирішене питання реструктуризації боргів обленерго, методологія встановлення тарифів, була відсутня гарантія 100 % оплати електроенергії. Тому банк не виявив бажання брати участь в наступному конкурсі з відбору радника.

Реструктуризація боргу – одна з форм реорганізації умов боргу, у процесі якої боржники та кредитори домовляються про відстрочення виплат заборгованостей за основною сумою кредиту та за процентами, сплата яких повинна настати у певний час, а також про новий графік таких платежів.

Також конкурсна комісія з приватизації обленерго вирішила не повертатися до перегляду заявок раніше відхилених претендентів. Були конкретизовані причини, через які до конкурсу з продажу Рівнеобленерго, Житомиробленерго, Київобленерго не було допущено РАО «ЕЭС Росії», – не був наданий висновок аудитора щодо прибутковості його діяльності на енергетичному ринку протягом 3-х років і не було надано інформацію про наявність прямих договорів на постачання електроенергії, хоча, на наш погляд, РАО «ЕЭС Росії» як стратегічний інвестор, додаткових рекомендацій не потребує.

Було відмовлено й ВАТ «Полтаваобленерго» в участі у конкурсі з продажу акцій Кіровоградобленерго, Севастопольобленерго і Херсонобленерго, оскільки 25 % СФ + 1 акція Полтаваобленерго закріплені у держвласності, хоча представники компаній стверджували, що у держвласності закріплено не 25 % СФ + 1 акція ВАТ, а 24 % СФ. А до цього Фонд держмайна не допускав до участі у кон-

Аудитор – незалежна особа, що має право перевіряти стан фінансово-господарської діяльності організації та установ на основі контракту, укладеного з підприємством за визначену плату та в ході перевірки складати аудиторський висновок, який має юридичну силу в суді. Основною метою аудиторської діяльності є встановлення достовірності фінансової та бухгалтерської звітності, а також перевірка відповідності різних фінансових та господарських операцій діючому законодавству.

курсів по Рівнеобленерго й Житомиробленерго компанію Полтава-сільгоспеленерго, засновником якої є також Полтаваобленерго.

Такий перекручений порядок призвів до того, що керівництво уряду обленерго, чії акції були запропоновані для продажу на конкурсах, почали висловлювати невдоволення умовами реструктуризації їх боргів, запропонованими Енергоринком, в т. ч. вимогою про погашення реструктуризованої заборгованості лише грошовими коштами, пропозицією про перерахування неустойки й проіндексованих коштів за боргами на поточний рахунок ДП «Енергоринок» замість розподільчого рахунку Енергоринку. В результаті, вищезазначені обленерго приватизувалися наступним чином (див. табл. 3.2).¹⁰⁴

Таблиця 3.2

Приватизація обленерго

Об'єкт	Дата	Пакет	Покупець	Ціна (тис. грн.)
Житомиробленерго	17.04.01 р.	75,56 %	Vychodoslovenske energeticke zavody	190000,00
Київобленерго	17.04.01 р.	75 % + 1 акція	AES Washington Holdings B. V.	248686,20
Кіровоградобленерго	24.04.01 р.	51,00 %	Vychodoslovenske energeticke zavody	88234,00
Рівнеобленерго	17.04.01 р.	75 % + 1 акція	AES Washington Holdings B. V.	
Севастопільобленерго	24.04.01 р.	70,00 %	Vychodoslovenske energeticke zavody	100960,00
Херсонобленерго	24.04.01 р.	65,00 %	Vychodoslovenske energeticke zavody	112138,00

На думку аналітиків, з наведеної інформації можна зробити неоднозначні висновки. Компанія «Vychodoslovenske energeticke zavody» здійснила купівлю зазначених обленерго при тому, що річ-

¹⁰⁴ www.spfu.gov.ua

ний оборот фірми складає всього \$ 200 млн 2001 р. німецька компанія «RWE Plus» була оголошена попереднім переможцем конкурсу з купівлі 49 % акцій «Vychodoslovenske energeticke zavody». Кому тепер належатимуть акції наших компаній – німцям, словакам або третій стороні?

Існують підозри, що словаки купували наші обленерго за такою ціною не для себе, а для якоїсь української фірми, яка вирішила не «засвічуватись» на аукціоні, або російської. Справжні плани покупців повинні з'ясуватися. На жаль, уряд зайняв «позицію страуса» і поки не висловив бажання повернути народне добро, щоб воно не опинилося в руках компанії з непрогнозованою діяльністю¹⁰⁵.

Ще більше суперечностей у способах продажу акцій ВАТ, створених у процесі приватизації та корпоратизації. Перш за все, пропонується пільговий продаж 5 % акцій керівникам підприємств та працівникам у розмірі по 45 неоподаткованих мінімумів, крім того, Фонд держмайна для зазначених осіб гарантує продаж цих акцій разом із державною часткою. Стосовно стратегічного інвестора, то для нього шлях зворотний, інвестора заохочують, поряд із державними пакетом, ще значним пакетом акцій, що державі не належить.

Треба зазначити, що за цим законом на ринку акцій з'явився ще один суб'єкт – Державна акціонерна компанія «Національна мережа аукціонних центрів», яка отримала право (п. 60) передавати за кошти громадян та фінпосередникам пакети акцій групи В, крім того, у травні 2001 р. Розпорядженням Кабміну Національна мережа отримала право реалізовувати майно підприємств кредиторам¹⁰⁶ (зауважимо, що цього права позбулася організація Укрспецност, яка була причетна до продажу за борги ТЕЦ компанії «Донбасенерго»).

Щодо умов проведення конкурсів, відкритих торгів з продажу контрольних пакетів акцій ВАТ, які мають стратегічне значення, то обов'язково не допускаються до участі у конкурсі покупці, якщо на підставі інформації щодо контролю неможливо встановити суб'єктів господарювання, які будуть контролювати подальшу діяльність ВАТ, а у разі придбання будь-яких пакетів акцій, створених на базі підприємств паливно-енергетичного комплексу,

¹⁰⁵ Кто будет хозяином проданных украинских обленерго? // Вечерние вести. – 2002 (6 июля).

¹⁰⁶ Новости нормативного регулирования, 20 мая 2001 г.

зазначена інформація подається незалежно від розміру пакетів акцій. Тому не дивно виглядають колишні підсумки торгів, де сповіщається, що власник пакета невідомий. Так, наприклад, це стосується компанії Донецькобленерго, 8,42 % акцій якої реалізовано 22 квітня 1998 р. на Донецькій фондовій біржі, покупці невідомі; Львівобленерго, 11 % акцій якої реалізовані 6 червня 1998 р. на аукціонних торгах у ПФТС, покупці невідомі; Луганськобленерго, 9,14 % акцій якої реалізовані на Українській фондовій біржі 3 березня 1998 р., покупці невідомі, а 7,53 % – 3 грудня 1999 р. у ПФТС, покупці також невідомі; така сама ситуація і з Миколаївобленерго – 9 % реалізовані 6 березня 1998 р. у ПФТС, покупці невідомі; стосується це і компанії Одесаобленерго – 10 % реалізовані 3 березня 1998 р. на УФБ, покупці невідомі; що стосується компанії Полтаваобленерго, то там 12 % акцій реалізовані 11 березня 1998 р. на Українській міжбанковій валютній біржі, покупці невідомі, і т. д.¹⁰⁷

Не обминула Програма приватизації на 2000–2002 рр. і питання приватизації об'єктів незавершеного будівництва (група Д). До її прийняття об'єкти незавершеного будівництва, включаючи законсервовані об'єкти (далі – об'єкти незавершеного будівництва), приватизувалися шляхом¹⁰⁸:

- продажу на аукціоні, за конкурсом – за наявності двох і більше покупців;
- продажу за наявності одного покупця – безпосередньо цьому покупцеві із забезпеченням ним умов, за яких продається об'єкт.

Була передбачена можливість вносити об'єкти незавершеного будівництва до статутного фонду господарського товариства як внесок держави, з подальшою його приватизацією в порядку, встановленому установчими документами товариства та законодавством України. Це суперечливе рішення обґрунтовується тим, що в іншому випадку підприємства, навіть які мають кошти і зацікавлені у закінченні будівництва, йдуть по шляху виділення із статутного фонду будівництва і включення його в окремий особливий об'єкт приватизації у відповідності до Указів Президента про приватизацію об'єктів незавершеного будівництва. Так, у 1990 році

¹⁰⁷ www.spfu.gov.ua

¹⁰⁸ Див. Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. № 124/98-ВР, пп. 44-52.

Краматорський «Енергомашспецсталь» мав вартість цілісного майнового комплексу 153519970 грн., з них 109165750 грн. – незавершене будівництво, Донецький металургійний завод, відповідно – 123113320 і 52598000 грн. Виведення із статутних фондів підприємств незавершеного будівництва не вирішує проблем його приватизації. Державною комісією з приватизації об'єктів незавершеного будівництва було затверджено до приватизації 1100 об'єктів. З метою включення у приватизацію було взято на облік 3500 об'єктів. По Донецькій області було включено 132 об'єкти, а всього було виявлено 356 об'єктів незавершеного будівництва, що підлягають приватизації. Проте, процес їх роздержавлення виявився складним, приватизації зазнали лише одиниці, незважаючи на те, що Указом Президента України від 12 травня 1996 р. було передбачено встановлення початкової ціни на рівні балансової вартості.

Умовою продажу об'єкта незавершеного будівництва могло бути завершення будівництва відповідного об'єкта.

У разі відсутності заяв на приватизацію об'єкта незавершеного будівництва протягом 30 календарних днів від дня опублікування переліку об'єктів, що пропонуються для продажу, державний орган приватизації повинен був приймати рішення про повторний продаж його на аукціоні, за конкурсом. При цьому була передбачена можливість зміни умов продажу, включаючи зменшення початкової ціни, але не більше як на 50 %. Громадянам та юридичним особам України, які відповідно до законодавства України визнавалися покупцями об'єктів незавершеного будівництва, після сплати ними 50 % вартості цих об'єктів було передбачено надання розстрочки платежу на строк до п'яти років із нарахуванням відсотків за обліковою ставкою Національного банку України на суму відстроченого платежу.

Облікова ставка — виражена у відсотках плата, що береться Центральним банком за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу з них і утримується з номінальної суми векселя. Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші. Облікова ставка — один з монетарних інструментів, за допомогою якого Центральний банк установлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період і є основною процентною ставкою, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку.

У разі відсутності заяв на приватизацію об'єкта незавершеного будівництва, який пропонувався для повторного продажу на аукціоні, за конкурсом, з метою завершення будівництва за рішенням державних органів приватизації такий об'єкт міг передаватись як внесок держави до статутного фонду господарського товариства з подальшою його приватизацією у порядку, встановленому установчими документами товариства та законодавством. При цьому переважне право на приватизацію державних акцій (часток, паїв) такого господарського товариства було надано учасникам господарського товариства, до статутного фонду якого було передано об'єкт незавершеного будівництва. У разі відмови інших учасників товариства від приватизації зазначених державних акцій (часток, паїв), вони могли приватизуватися у порядку, встановленому законодавством.

Вартість об'єкта незавершеного будівництва для продажу на аукціоні, за конкурсом, для передачі до статутного фонду господарського товариства визначалася за даними балансу без врахування індексації основних фондів.

У разі, якщо будівництво об'єкта незавершеного будівництва фінансувалося за рахунок власних коштів державного підприємства, зазначеному підприємству перераховувалося 100 % коштів, одержаних від приватизації цього об'єкта, за винятком коштів, витрачених на проведення приватизації.

У разі, якщо будівництво об'єкта незавершеного будівництва фінансувалося за рахунок коштів централізованих капіталовкладень, підприємству, на території якого розташований об'єкт, перераховувалося 65 % коштів, одержаних від приватизації цього об'єкта.

У разі, якщо будівництво об'єкта незавершеного будівництва фінансувалося за рахунок власних коштів державного підприємства та коштів централізованих капіталовкладень, зазначеному підприємству перераховувалося частина коштів, отриманих від приватизації цього об'єкта, яка відповідала його внеску у будівництво, а також 65 % залишку коштів, які були отримані від приватизації об'єкта. Зазначені кошти повинні були використовуватися державними підприємствами лише на поповнення обігових коштів, технічне переозброєння виробництва, освоєння нових технологій та здійснення природоохоронних заходів.

Треба зазначити, що з відомих за попередніми Програмами способів – аукціони, конкурси тощо, – була додана законодавча нор-

Технічне переозброєння підприємств – це комплекс заходів щодо підвищення техніко-економічного рівня окремих виробництв, цехів і ділянок на основі впровадження передової техніки і технології, механізації і автоматизації виробництва, модернізації і заміни застарілого і фізично зношеного устаткування новим, більш продуктивнішим, а також по вдосконаленню загальнозаводського господарства і допоміжних служб.

ма, яка по суті, суперечить ст. 24 Закону України «Про господарські товариства» і ще більше заплутує теоретичне питання: з яких частин складається статутний фонд акціонерного товариства. Запропонована законодавча норма така: п. 69 – внесення об'єкту незавершеного будівництва до статутного фонду господарського товариства як внеску держави з наступною приватизацією здійснюється у порядку, встановленому установчими документами товариства та законодавством України, після завершення будівництва відповідного об'єкта. Тобто нефункціонуючий, заморожений капітал всупереч будь-якому науковому розумінню, виступає рівним по відношенню до виробничого капіталу, а так як він законодавчо з ним зростається, то силою закону перетворюється в акціонерний. І зовсім незрозуміло, як суб'єктивне надання замороженому капіталу форми акціонерного може створювати дивіденд, тому не викликає сумніву, що це прийняте положення ніяк не може сприяти зростанню функціонуючого капіталу. Як відомо, за існуючою звітністю незавершене будівництво входить до складу активів балансу, а статутний фонд – до пасивів балансу.

Актив балансу – частина бухгалтерського балансу підприємства, яка відображає в грошовому виразі матеріальні та нематеріальні цінності, які належать підприємству, їх склад та розміщення.

Пасив балансу – протилежна активу частина бухгалтерського балансу підприємства, яка відображає сукупність всіх зобов'язань (джерел формування коштів). Містить власний капітал – статутний та акціонерний, а також залучений капітал (кредити, займи), згруповані за складом та термінам погашення.

Але і виконання п. 69 виявилося неможливим, тому що закладена в Програмі хоч невелика можливість фінансування незавершеного будівництва – пп. 83–85, по яких кошти після приватизації в розмірі 15 % залишилися підприємствам – була зупинена згідно Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2120-ІІ, тобто кошти, які повинні були йти на поповнення обігових коштів, технічне переозброєння виробництва, освоє-

ня технологій та здійснення природоохоронних заходів – зараховуються до держбюджету у повному обсязі. А це означає, що немає ніякої економічної стимуляції щодо здійснення приватизації цієї групи об'єктів у промисловому будівництві.

Дослідження процесу роздержавлення дає підстави також зробити висновок, що жоден із наведених способів приватизації не є кінцевим та завершеним. До різних об'єктів власності застосовувалися способи, які то поглиблювали процес роздержавлення, то призупиняли його; постійно змінювалося оформлення договірних відносин. Особливо це характерно для промислових об'єднань,

Промислові підприємства мають право на добровільних засадах об'єднувати свою виробничу, наукову, комерційну та інші види діяльності, якщо це не суперечить антимонопольному законодавству України, тобто утворювати промислові об'єднання. До об'єднань підприємств, зареєстрованих в Україні, можуть входити й підприємства інших держав. Промислове об'єднання є юридичною особою, і діє на основі договору або статуту, який затверджує його засновник або власник. Підприємства, які входять до складу зазначених організаційних структур, зберігають права юридичної особи. Об'єднання не відповідає за зобов'язаннями підприємств, які входять до його складу, а підприємства не відповідають за зобов'язаннями об'єднання, якщо інше не передбачено установчим договором (статутом).

частка яких у міжнародному розподілі праці була досить значною і жодна з груп національного капіталу не має наявних коштів для забезпечення інвестиційних зобов'язань. Тут логіка переходу від одного способу приватизації до іншого є такою: подібні промислові підприємства підпадають, з об'єктивних причин, до зони впливу транснаціональних корпорацій, які вже були споживачами їх продукції, тобто вже були ринком збуту та формували обсяги виробництва на даному підприємстві. Логіка переходу від одного способу приватизації до іншого і в тому, що підприємство вписується у міжнародну технологічну кооперацію, тобто включається у повний виробничий цикл – від забезпечення контролю за постачанням сировини до випуску продукції та її реалізації. Фактично, еволюція способів роздержавлення та зміна їх у процесі приватизації – це відображення в організаційно-правовому плані процесу інтернаціоналізації і концентрації міжнародного капіталу. Застосування різних способів роздержавлення свідчить про те, що першим придбати пакет акцій (на це коштів може вистачити) – не означає вписати дане підприємство у транснаціональні виробничі процеси і пріоритет, звісно, перейде

Інтернаціоналізація капіталу — це процес переплетіння і об'єднання національних капіталів, що проявляється як у створенні окремими компаніями об'єктів в інших державах, так і в розвитку міжнародних форм зв'язків і контактів між капіталами різних країн. Важливу роль у процесі інтернаціоналізації капіталу відіграють вивезення капіталу, міграція капіталу між промислово розвинутими країнами, що посилюється з кінця 50-х рр. XX ст. Одним з проявів даного процесу є виникнення транснаціональних компаній, утворення міжнародних (міжнаціональних) промислових, банківських та інших об'єднань.

до капіталу, який може забезпечити участь підприємства у міжнародному виробництві.

Одним із підтверджень вищезазначеного може бути кількість способів приватизації, що застосовувалися до Миколаївського глиноземного заводу, який виробляє біля 1 млн т оксиду алюмінію і є одним із найбільших у Європі (статутний фонд – 378,3 млн грн., рентабельність – у межах 10 %). Відчуження держвласності на МГЗ почалося із застосування орендного способу – створення акціонерного товариства; установчі документи були підписані 13 грудня 1993 р. Однак бажання володіти власністю та вміння нею розпоряджатися – категорії не ідентичні. Не аналізуючи суб'єктивні мотиви, зазначимо, що такий спосіб приватизації був визнаний Вищим господарським судом 19 серпня 1997 р. неправомірним. Державна реєстрація Миколаївського акціонерного глиноземного заводу була відмінена на підставі того, що організація орендарів МГЗ

Організація орендарів — організація, створена трудовим колективом державного підприємства, яка має переважне перед іншими фізичними та юридичними особами право на укладення договору оренди майна того державного підприємства, організації, де вона створена.

до підписання договору оренди з Фондом держмайна у травні 1994 р. не мала права виступати засновником МАГЗ. Тобто, Фонд держмайна, юридично «даючи добро», не помітив, що були порушені ст. 26 та 30 Закону України «Про господарські товариства», а саме, не були по-

криті підпискою 60 % заявленого статутного фонду, до скликання установчих зборів акціонери-засновники не внесли 30 % номінальної вартості акцій і не була зареєстрована інформація про випуск акцій. Не коментуючи мотиви такого рішення, зазначимо, що в Законі України «Про оренду державного та комунального майна» 1992 р., подібних вимог не було (див. ст. 8, 9, 12 даного закону), а з'явилися вони пізніше у нормативних актах Фонду держмайна

Для вирішення ряду важливих питань при створенні акціонерного товариства скликаються **установчі збори**. Установчі збори акціонерного товариства вирішують такі питання: приймають рішення про створення акціонерного товариства і затверджують його статут; приймають або відхиляють пропозицію про підписку на акції, що перевищує кількість акцій, на які було оголошено підписку (у разі прийняття рішення про підписку, що перевищує розмір, на який було оголошено підписку, відповідно збільшується передбачуваний статутний фонд); зменшують розмір статутного фонду у випадках, коли у встановлений строк підпискою на акції покрита не вся необхідна сума, вказана у повідомленні; обирають раду акціонерного товариства (спостережну раду), виконавчий та контролюючий орган акціонерного товариства; вирішують питання про схвалення угод, укладених засновниками до створення акціонерного товариства; визначають пільги, що надаються засновникам; затверджують оцінку вкладів, внесених у натуральній формі; інші питання відповідно до установчих документів.

та законах про приватизацію наступних років. Правонаступником державного підприємства було визнано орендне підприємство ОП «МГЗ», зареєстроване у квітні 1995 р. тобто підприємство отримало спосіб приватизації, за яким засновником стає держава (25,1 % акцій) та товариство орендарів (30,91 % акцій).

Слід відзначити, що вищевикладені способи роздержавлення стосувалися не лише визначення ціни пакету акцій, а й рішення щодо розподілу акцій підприємства позаринковими методами. Відомо, що керівництво Фонду держмайна у 1997 р. заявляло, що Фонд перебував план розміщення акцій, оскільки переконався у необхідності **диверсифікації** пропонуваного до продажу пакетів акцій, що не дозволить зосередити контрольний пакет акцій великого українського підприємства у чітких-небудь руках та визначити надалі стратегію його розвитку одноосібно. При чому, до порядку приватизації МГЗ додалися також дії Фонду, з метою вирішити питання трансформації майнових цінностей МГЗ в інших підприємства, в тому числі й за кордоном. На думку тодішнього в.о. голови Фонду держмайна В. Ланового, це принципове питання, яке повинно примусити гроші, вивезені колись за кордон, працювати на українську економіку.¹⁰⁹ Тобто, ненормативні, не відрегульовані законом методи приватизації пропонувалося замінити способами, опосередковано пов'язаними з ринковими механізмами. З іншого боку, на способи

Диверсифікація цінних паперів тут являє собою розподіл цінних паперів між різними суб'єктами.

¹⁰⁹ Інтерфакс Україна, 27 листопада 1997 р.

розподілу акцій впливали й інші фактори. Так, ряд спеціалістів відзначають, що торгові дилери, американські компанії Interholding Group і La Piovra (Нью-Йорк), які брали участь у заснуванні газотрейдера СП «Ірен» й «Інтервіндоуз», почали використовувати свої торгові привілеї для форсованої скупівлі акцій заводу. При цьому, використовувалися неекономічні фактори: постійна зміна схем газо-, енергопостачання і тарифів на газ. Один із торгових партнерів МГЗ передав права **брокера** взамін обіцянки з боку британського претендента на скупівлю акцій.¹¹⁰ До речі, у даному випадку з боку керівництва у договірний період був введений термін «агресивний інвестор», який був застосований у зверненні до Президента країни керівництвом МГЗ. А залучення Президента до приватизаційного процесу можна розглядати як спосіб використання адміністративного ресурсу.

Різний порядок застосовувався і у підходах до управління державним пакетом акцій. Так, у жовтні 1997 р. передбачалося пакет акцій МГЗ на конкурсній основі передати в управління юридичній особі. За інформацією Фонду держмайна, у відповідності з планом розміщення акцій, передбачалося передати їх в управління директору підприємства, на що була згода Кабінету Міністрів. Але за законодавством передання управління пакетом акцій членам **правління** акціонерних товариств було заборонене. У зв'язку з цим на певному проміжку часу випробовувався інший спосіб. Розпорядженням Кабінету Міністрів у січні 1999 р. державний пакет (25,1 %) був переданий в управління Миколаївській обласній адміністрації строком на п'ять років. Далі, цей спосіб приватизації був поглиблений. Вже з ініціа-

Брокер на ринку цінних паперів – торговельний представник, юридична особа, професійний учасник ринку цінних паперів, який має право здійснювати операції з цінними паперами за дорученням клієнта і за його рахунок

Правління товариства є виконавчим органом, що здійснює керівництво усією поточною діяльністю Товариства. Правління підпорядковане загальним зборам акціонерів та спостережній (наглядовій) раді товариства, рішення яких для правління є обов'язковим. За результатами річної діяльності правління товариства представляє акціонерам річний звіт про фінансово-господарську діяльність та баланс Товариства з необхідними до нього додатками.

¹¹⁰ І.А. Експрессинформ, 26 грудня 1998 р.

тиви Національного агентства з управління державними корпоративними правами було прийнято рішення, що доповнює попередні методи, а саме – досягнення згоди між обласною адміністрацією та **закритим акціонерним товариством** «Трудовий колектив МГЗ» про

консолідацію акцій в управлінні, всього – 49,5 %. Слід відзначити, що зміна способів роздержавлення постійно змінювала й розподіл власників пакетів акцій. Скажімо, невизнання засновниками організації орендарів вплинуло на те, що, наприклад, фінансово-інвестиційне товариство «Фонд» не змогло в судовому порядку стягнути доходи з МАГЗ. Акції ж правонаступника – ВАТ «МГЗ» у 1997 р. належали: 25 % – державі; 30,97 % – товариству орендарів; 6,13 % – за пільговою підпискою; 7,62 % – на сертифікатних аукціонах; 2 % – акції за компенсаційні сертифікати. Тобто, власники з'явилися, а за що придбати сировину-боксити – це вже фінансова проблема. Далі три пакети виставлялися на конкурси за грошові кошти у 1997–1998 рр. Один – 15 % акцій, другий – 9 %, третій – 4 % (номінальна вартість 0,25 грн.). Звісно, що обсяг акцій у портфелі та пошуки грошового інвестора створили ситуацію, коли вже у 1999 р. на продаж виставлялися 35,33 % акцій МГЗ, в тому числі 5,33 % через фондову біржу, на конкурсі під інвестиційні зобов'язання повинні були бути продані вже два пакети по 17 % і 13 % акцій. Звичайно, що конкурсна боротьба за контроль над МГЗ, насамперед з боку основних споживачів – а це група алюмінієвих заводів (Братський, Красноярський), яка входить до холдингу «Сибірський алюміній» (Росія), а також Trans World Group, – змінила підхід до приватизації МГЗ. Окрім того, серед фактичних претендентів на придбання акцій підприємства протягом усього 1998 р. фігурували:

Акціонерним товариством закритого типу вважається акціонерне товариство, акції якого розподіляються поміж засновниками і не можуть вільно відчужуватися третім особам без згоди або дозволу на це керівних органів акціонерного товариства, визначених статутом товариства.

- компанія Roshineu, інтереси якої відповідають прагненням СБРР, НАУРЕІ, АК «Держінвест України»;
- торгова компанія M. Rich + Co AG (Швейцарія);
- компанія Glensoge Inc., інтереси якої відповідають інтересам АТ ЗАЛК, та асоціація «Потенціал»;
- консорціум «Сибур», що відображає інтереси АТЗТ «Ренова» та «Альфа Еко»;

- група TWG Inc. (Британські Бермудські острови). Інтересам цієї групи відповідали деякі дії, здійснені підприємствами, що входять до сфери впливу ряду банків, в тому числі Приватбанка;
- колектив співробітників МГЗ в особі ряду довірених АТЗТ.

Причому, на боці кожної із сил виступала одна з великих українських інвесткомпаній. Так, на думку експертів МГЗ, інтереси TWG представляли «Фонд» і JS Consulting. В той самий час на боці колективу заводу виступали майже всі торгові дилери – «Ньюніком», «Алюете», «Петра», «Риал» (філія «Росконтракт»), «Неп», «Інтервіндоуз» тощо. В результаті пріоритет при купівлі (тобто роздержавленні підприємства) був відданий російському монополісту. У 2000 р. МГЗ практично увійшов до «Ситалу», який контролює 80 % російського ринку первинного алюмінію (до речі, у 2001 р. компанія «Русский алюминий» оголосила про отримання в управління однієї з найбільших у Гвінеї компаній з виробництва бокситів Societe Bauxite du Kindia строком на 25 р., а сировину було заплановано постачати на МГЗ).

Дилер на ринку цінних паперів – професійний учасник ринку цінних паперів, який має право здійснювати операції з цінними паперами від свого імені та за свій рахунок

Тобто, в принципі, трансформація способів та порядок приватизації від первинного, вторинного переділу власності вписала підприємство у природну міжнародну кооперацію виробництва, що і повинно було відбутися із самого початку прийняття рішення про приватизацію, щоб відсікти від участі у роздержавленні велику кількість державних, приватних та інших суб'єктів. Приватизації, які практично працювали не на державний інтерес чи інтерес виробництва, використовували різні способи роздержавлення при апатії державної влади.

Пошуки специфічних способів приватизації з боку держави, які б знаходилися і в діючому правовому полі, і, в той самий час, давали можливість реалізувати замислене – перетворити державну власність в акціонерну та в будь-що наповнити бюджет, достатньо проявилися в процесі роздержавлення «Укртелекому»¹¹¹, по відно-

¹¹¹ «Укртелеком» – українське об'єднання електрозв'язку, яке об'єднує 24 обласних підприємства електрозв'язку (облтелекоми), республіканське підприємство «Кримтелеком», міське підприємство «Київелектрозв'язок» та «Севастопольтелеком», державне підприємство міжнародного та міжміського зв'язку й телебачен-

шенню до якого були застосовані як вже відомі, так і нові підходи.

Насамперед, у приватизації «Укртелекому» із самого початку був задіяний не ринковий (про який ніхто і не згадував), а адміністративний спосіб – потреба у роздержавленні виходила та забезпечувалася позаекономічною ініціативою вищої посадової особи держави і тим самим даному об'єкту надавалося особливої значимості, й хід роздержавлення та порядок його перейшов під особливий контроль.

Відомо, що у липні 1999 р. був опублікований Указ Президента України «Про особливості приватизації ВАТ «Укртелеком». Згідно з Указом, пропонувалася наступна схема: на відкритих торгах пропонувалося 25 % статутного фонду + 1 акція «Укртелекому», до продажу могли залучатися посередники. Переможцем на конкурсі повинен був стати покупець, який запропонував за пакет найбільшу ціну. Продаж мав здійснюватися лише за гроші. Згідно з указом, у відкритих торгах могли брати участь лише стратегічні інвестори. Вони отримали таке визначення – стратегічний інвестор – це юридична особа, яка є оператором електрозв'язку й має міжнародно визнаний авторитет та досвід роботи на ринку телекомунікацій. Згідно з Указом, приватизації підлягали також частки «Укртелекому» в статутних фондах підприємств, учасником чи засновником яких він є (див. зноску). З моменту створення акціонерного товариства і до прийняття рішення про продаж акцій 100 % статутного фонду «Укртелекому» повинні були знаходитися в управлінні Державного комітету зв'язку та інформатизації, після прийняття рішення про приватизацію «Укртелекому» 50 % статутного фонду + 1 акція були передані Національному агентству з управління державними корпоративними правами, 50 % – 1 акція – в управління Фонду держмайна. В державній власності було

ня «Укртек», міжнародну телефонну станцію, Національний центр управління, Центр інформаційних технологій електрозв'язку «Інфотел», державні інститути «Гіпрозв'язок» та «Укрзв'язокпроект», державне підприємство «Київський телеграф», державне підприємство супутникового зв'язку «Укрзв'язоксупутник». Окрім того, «Укртелеком» – співзасновник компаній «Утел», «Український мобільний зв'язок», «Інфоком», «Телесистеми управління», «Телекомінвест», «Елсаком-Україна». Статутний капітал «Укртелекома» – 10,37 млн. грн. 29 червня 1999 р. була прийнята Постанова КМ № 1157 «Про внесення змін і доповнень до переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави», в додатку до якої було виключено з переліку «Українське об'єднання електрозв'язку «Укртелеком» та всі обласні підприємства електрозв'язку.

вирішено закріпити 50 % статутного фонду підприємства. Працівникам «Укртелекому» та підприємствам поштового зв'язку було вирішено надати для купівлі акції за номінальною вартістю на суму до 750 грн., а кошти від приватизації «Укртелекому» було заплановано спрямувати на погашення заборгованості з виплати пенсій та інших соціальних виплат. В указі, окрім чітко регламентованого порядку розподілу акцій, зазначені й визначені передбачувані фінансові надходження, насамперед, у частині пільгової підписки та співвідношення розміру статутного фонду та кількості акцій, які можуть придбати пільговики.

Свій варіант законопроекту мала і Верховна Рада України. У законопроекті «Про особливості приватизації ВАТ «Укртелеком» не має «золотої акції», – відзначив колишній голова спеціальної контрольної комісії ВР України з приватизації О. Рябченко на презентації програми «Світовий досвід реформування телекомунікацій», що відбулася у представництві Світового банку України¹¹², у цьому полягає одна з найважливіших відмінностей Кабмінівського законопроекту від законопроекту парламенту. Якщо урядовий варіант передбачає більше можливостей приватизації «Укртелекому», то у проекті ВР України чітко визначені технологія та план приватизації. Так, у власності держави закріплюється 50 % + 1 акція (механізм «золотої акції» дозволяв проводити 100 % акцій), чітко визначений продаж на першому етапі 25 % + 1 акція стратегічному інвестору. Окрім того, в законопроекті ВР України передбачено 50 % коштів від продажу цього пакету на розвиток «Укртелекому». (Механізм «золотої акції» дозволяє гарантувати дотримання державних інтересів навіть при продажу контрольного пакету акцій). Законотворці з ВР висловлювали думку, що «Укртелеком» буде приватизований не раніше 2000 р., виходячи з того, що, навіть за прийняття закону про приватизацію «Укртеле-

Золота акція – умовна акція, яка належить державному органу, що відає приватизованим державним підприємством, перетвореним в акціонерне товариство. Така акція на певний період часу дає державному органу вирішальний голос на зборах акціонерів, що потрібно для збереження впливу держави на деякі акціоновані підприємства, діяльність яких глибоко зачіпає державні й суспільні інтереси.

¹¹² За повідомленням «УНІАН».

кому», завершити реструктуризацію підприємства раніше даного строку не уявляється можливим. Але прийнятий закон мав дещо інше наповнення¹¹³ і становив суміш ідей Кабміну, ВРУ та радників. Згідно Закону, були сформовані, по-перше, особливі принципи приватизації (ст. 3), серед яких: заборона репрофілювання; закріплення у державній власності пакета акцій у розмірі 50 % + 1 акція; продаж 25 % + 1 акція на відкритих торгах промислового інвестору; збереження єдиного технологічного процесу у цілісному майновому комплексі Укртелекому; платність відчуження майна; державне регулювання та контроль. Згідно ст. 7 передбачалося збільшення статутного фонду, крім того (ст. 11), у способах приватизації зазначено: першочерговий пільговий продаж та продаж на відкритих торгах пакету акцій не менше 25 % СФ + 1 акція. Далі, за ст. 12 передбачався пільговий продаж акцій. Закон передбачає у розділі III захист інтересів держави. Ст. 14 – особливості користування послугами електрозв'язку, що стосується обслуговування державних органів. За ст. 17 кошти, одержані від продажу Укртелекому, повинні розподілятися у такому порядку: 30 %, як інвестиція, перераховується Укртелекому, і на суму цієї інвестиції збільшується статутний фонд і проводиться додатковий випуск акцій. Акції додаткового випуску приєднуються до пакету акцій, які є у державній власності, 60 % – до бюджету та 10 % – на фінансування цифрових систем зв'язку. Це технічні засоби приватизації.

Щодо права власності, то в Законі передбачено, що воно повинно належати Президенту України.

Пізніше, в грудні 2000 р., голова Держкомзв'язку Анатолій Довгий повідомляв, що ВР планувався розгляд змін до Закону «Про особливості приватизації ВАТ «Укртелеком» та вилучення положення про додаткову емісію акцій (в обсязі 30 % коштів, отриманих від конкурсного продажу пакету акцій) і зазначав про можливість збільшення пакету для продажу інвестору до 36–40 % акцій, а також про те, що 6–7 % акцій мають викупатися працівниками ВАТ і прирівняними до них особами, 5 % – керівним складом ВАТ і про тривалість пільгової підписки у 2–3 місяці.

Але ж свій спосіб приватизації пропонував до цього і Комітет ВР з економічної політики, який висловлювався про необхідність скорочення державного пакету до 25 % + 1 акція.

¹¹³ Див. Закон України «Про особливості приватизації відкритого акціонерного товариства «Укртелеком»» від 13 липня 2000 р.

Характерною перевагою акціонерного товариства є можливість використувати таке джерело фінансування, як **додатковий випуск (емісію) акцій** для збільшення розміру статутного капіталу. Рішення про збільшення розміру статутного капіталу АТ шляхом збільшення кількості акцій існуючої номінальної вартості приймається загальними зборами акціонерів. Після цього відбувається розміщення акцій додаткової емісії, яке проходить у два етапи. На першому етапі кожен акціонер протягом терміну не менш як 15 днів отримує право придбати акції з додаткової емісії пропорційно до вже наявного у нього пакета акцій. На другому етапі (якщо акції ще залишилися) існуючі акціонери також мають переважне право на купівлю акцій, однак їм вже доведеться конкурувати як між собою, так і зі сторонніми інвесторами. Додатковий випуск акцій може переслідувати наступні цілі: фінансування бізнесу; оптимізація оподаткування при інвестуванні (емітент акцій не включає кошти або вартість майна, що отримані в результаті випуску власних акцій, до складу валового доходу); легалізація коштів офшорних компаній-власників; перерозподіл права власності; виконання вимог діючого законодавства щодо розміру статутного фонду

Держкомзв'язку мав на це своє бачення і підготував наказ про індексацію статутного фонду «Укртелекому», після чого було заплановано створити комісію з приватизації та почати відбір радників та експертів з I кварталу 2001 р.

Процес приватизації почався, коли урядовий комітет з економічного розвитку визначився зі складом комісії з приватизації «Укртелекому». Було вирішено, що її очолить один із керівників Кабміну, а кінцевий склад комісії підлягає затвердженню постановою Кабінету Міністрів. З приводу цього вже експерти відзначали бездіяльність уряду, запізнільність приватизації «Укртелекому» на кілька років, а також неоднозначність ситуації Фонду держмайна, коли часу на приватизаційні процедури щодо підприємства обмаль, а збої у строках тягнуть за собою \$ 600-мільйонні недоплати у бюджет.

Західні радники-учасники «круглого столу» у представництві Світового банку в Україні підкреслювали, що «Укртелеком» не впишеться до бюджету 2001 р. Лише на пільгову підписку, як зазначалося вище, відводиться два місяці. А фактично, за словами радника голови правління ВАТ «Укртелеком» Тамари Лозової, на це необхідно 3–4 місяці (правом на пільгове придбання акцій користується біля 200 тис. чол.). А ще визнавалося за необхідне фінансове оздоровлення компанії (Президент розпорядився до початку 2001 р. погасити всі бюджетні борги перед «Укртелекомом»), індексація статутного фонду, внесення змін до тарифної політики. Найскладніше передприватизаційне завдання – це, шляхом викупу

акцій, що належать іноземним інвесторам у компаніях «Утел» та УМС, підвищити інвестиційну привабливість та загальну вартість «Укртелекому». Президент компанії «Утел» О. Маринчук тоді пообіцяв, що до травня 2001 р. всі акції іноземних засновників компанії будуть викуплені: кошти на це було заплановано надати самим «Утелом» у формі безвідсоткової позики.

Експертами передбачалося й непросте проходження у парламенті законопроекту «Про телекомунікації», без прийняття якого унеможливилася приватизація «Укртелекому», хоча до ВР надійшов вищезгадуваний законопроект О. Костусева, який регламентував процедуру збільшення статутного фонду на обсяг інвестицій.

Способи та порядок приватизації, запропоновані експертами, внесли ще більші суперечки до лав приватизаторів. Так, ФДМ поставив під сумнів доцільність отримання передприватизаційного кредиту ЄБРР, якого вперто добивався Держкомзв'язку, висловлюючи нерозуміння з приводу того, навіщо був потрібний цей кредит, особливо без будь-яких пояснень, що це за фінансовий інструмент. Але Кабмін висловився про те, що не всі запропоновані умови відповідають українському законодавству і він попереджав представників Євробанку, що такі умови створюватимуть небезпечні прецеденти. Конкретизувати умови надання кредиту ЄБРР представники Кабміну не стали, але деяку зрозумілість вніс ФДМ, категорично заявивши про неможливість конвертації кредиту в акції «Укртелекому».

Песимістичну оцінку висловлював щодо продажу пакету президент компанії «Кінто» Сергій Оксанич. На його думку, серйозним інтерес з боку іноземних інвесторів бути не може, оскільки великі телекомунікаційні компанії вкладають великі кошти в отримання ліцензій у сфері мобільного зв'язку третього покоління.

Цю точку зору поділив і колишній голова підкомітету з питань інвестицій комітету з фінансів та банківської діяльності ВР П. Дорошенко. Він зазначав, що нереальним є отримання повноцінних надходжень від приватизації «Укртелекому» у 2001 р. Включення компанії до переліку підприємств для

Ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

приватизації у 2001 р. він вважав таким, що суперечать інтересам держави. П. Дорошенко зазначав необхідність включення коштів від приватизації «Укртелекому» до бюджету 2002 р., що і відстоював разом із депутатською групою «Солідарність» наприкінці 2000 р. – в період голосування щодо бюджету-2001.

Вищезазначені процеси отримали в законодавстві наступні вимоги щодо порядку оформлення угод приватизації:

1. При приватизації майна державного підприємства як цілісного майнового комплексу шляхом його викупу, продажу на аукціоні, за конкурсом між продавцем і покупцем укладається відповідний договір купівлі-продажу.

2. До договору купівлі-продажу повинні включатися передбачені бізнес-планом чи планом приватизації зобов'язання або зобов'язання сторін, які були визначені умовами аукціону, конкурсу чи викупу щодо: здійснення програм технічного переозброєння виробництва, впровадження прогресивних технологій; здійснення комплексу заходів щодо збереження технологічної єдності виробництва та технологічних циклів; збереження та раціональне використання робочих місць; виконання вимог антимонопольного законодавства; збереження номенклатури та обсягу виробництва продукції (послуг) відповідно до бізнес-плану; завершення

Бізнес-план — це письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації та охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним. Бізнес-план підсумовує ділові можливості та перспективи, пояснює, як ці можливості можуть бути реалізовані існуючою командою менеджерів.

будівництва житлових будинків; утримання об'єктів соціально-побутового призначення; використання заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов праці та охорони навколишнього середовища; внесення інвестицій виключно у грошовій формі, їх розміру та строків; виконання встановлених мобілізаційних завдань.

Було обумовлено, що до договору купівлі-продажу об'єкта приватизації включаються санкції за порушення його умов, а включення до договору інших зобов'язань покупця допускається за згодою сторін.

Було встановлено, що термін дії зазначених зобов'язань, за винятком виконання встановлених мобілізаційних завдань, не повинен перевищувати п'ять років, а щодо підприємств-монополістів,

підприємств військово-промислового комплексу, що підлягають конверсії, галузевих науково-дослідних інститутів та проектно-конструкторських бюро, інших підприємств і установ, приватизація яких здійснюється за погодженням з Кабінетом Міністрів України, порядок контролю за їх діяльністю затверджується КМУ.

Зазначалося, що вказані у цій частині зобов'язання зберігають свою дію для осіб, які придбають об'єкт у разі його подальшого відчуження протягом терміну дії цих зобов'язань. Відчуження майна (акцій), обтяжених передбаченими у цій частині зобов'язаннями, можливо виключно за згодою державного органу приватизації, який здійснює контроль за їх виконанням. У разі подальшого відчуження приватизаційного об'єкта, новий власник у двотижневий термін з дня переходу до нього права власності на цей об'єкт зобов'язаний подати до державного органу приватизації копії документів, що підтверджують перехід до нього права власності. Державний орган приватизації зобов'язаний вимагати від нового власника виконання зобов'язань, визначених договором купівлі-продажу об'єкта приватизації і застосування до нього у разі їх невиконання санкції згідно із законом. Емітент або реєстратор,

Реєстратор — юридична особа, що спеціалізується лише на реєстраційній діяльності об'єктів і процесів обігу цінних паперів. Реєстрації підлягають випуски будь-яких інвестиційних цінних паперів, котрі розповсюджуються шляхом відкритого продажу (передплати), а також випуски акцій відкритих акціонерних товариств. Реєстр власників цінних паперів — це список зареєстрованих власників із зазначенням кількості, номінальної вартості й виду цінних паперів, який складено на певну дату і який дає можливість ідентифікувати цих власників, кількість і види належних їм цінних паперів. Ще однією функцією реєстратора є облік доходів, що нараховуються й виплачуються на іменні цінні папери: дивіденди, відсоткові виплати, виплати на погашення тощо. Реєстратор розраховує й обсяги податків із зареєстрованих осіб, якщо це передбачено договором з емітентом. До функцій реєстратора може також належати розрахунково-клірингова діяльність, зв'язана із визначенням взаємних зобов'язань і розрахунків щодо цінних паперів. Під контролем реєстратора перебувають такі дії емітента, як випуск цінних паперів, їх розміщення, анулювання й викуп, виплата доходів, передача паперів у заставу, блокування іменних цінних паперів, котре полягає у призупиненні переходу прав власності, що його реєстратор виконує з розпорядження зареєстрованої особи, з рішення суду або Антимонопольного комітету України.

який веде реєстр власників іменних цінних паперів, зобов'язаний подати органу приватизації відомості про нового власника приватизованого об'єкта на письмову вимогу державного органу при-

ватизації. Договори про подальше відчуження майна (акцій), обтяжені передбаченими у цій частині зобов'язаннями, підлягають нотаріальному посвідченню.

Контроль за виконанням умов договору купівлі-продажу був покладений на державний орган приватизації.

За законодавством визначалося, що власники приватизованих об'єктів мають пріоритетне право на довгострокову оренду (на строк не менше десяти років) займаних ними земельних ділянок з наступним викупом цих ділянок відповідно до законодавства України, якщо на це немає прямої заборони Кабінету Міністрів України або відповідної місцевої ради, а місцева рада зобов'язана у місячний термін з моменту реєстрації приватизованого об'єкта переформувати договір оренди на користування землею. Договір купівлі-продажу підлягав за законом нотаріальному посвідченню, з моменту якого переходило право власності на приватизований об'єкт. Було визначено, що на вимогу однієї із сторін договір купівлі-продажу може бути розірвано або визнано недійсним за рішенням суду, арбітражного суду в разі невиконання іншою стороною зобов'язань, передбачених договором купівлі-продажу, у визначені строки. Зазначено, що договір купівлі-продажу не укладається при продажу акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації або корпоратизації, крім продажу їх пакетом згідно з планом приватизації (планом розміщення акцій), а продаж акцій акціонерних товариств, створених у процесі приватизації або корпоратизації, на фондових біржах здійснюється у порядку, встановленому законодавством. Угоди щодо операцій з акціями, придбаними в процесі приватизації, можуть укладатися після внесення відомостей про їх покупця та інших відомостей, визначених законодавством, до реєстру власників іменних цінних паперів. Було заборонено подальше відчуження окремих частин пакета акцій до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальше відчуження приватизованого об'єкта без збереження для нового власника зобов'язань, визначених умовами конкурсу, аукціону, викупу. При подальшому відчуженні приватизованого об'єкта до нового власника переходять невиконані зобов'язання, що були передбачені договором купівлі-продажу об'єкта приватизації. У разі розірвання в судовому порядку договору купівлі-продажу у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань було визначено, що приватизований об'єкт підлягає поверненню у дер-

жавну власність. Обумовлювалося й правонаступництво власників:

1. Особи, які придбали державні підприємства як цілісні майнові комплекси, є правонаступником їх майнових прав і обов'язків відповідно до умов договору між продавцем і покупцем та законодавства України.

2. правонаступництво щодо акцій (часток, паїв), придбаних в процесі приватизації, які належали державі в майні суб'єктів підприємницької діяльності, створених за участю державних підприємств, підтверджується договором купівлі-продажу.

Таким чином, процес планування і проведення приватизації конкретного підприємства складається, як правило, із трьох етапів: оцінки доцільності, підготовки і практичного проведення. На первісному етапі обирається підприємство і визначається метод приватизації. На проміжному етапі здійснюється підготовка державного підприємства, розробка нормативних основ, первісна оцінка і приймаються деякі ключові рішення, наприклад, відповідної капітальної структури, а для підприємств, що діють в умовах монополії, процесу дерегулювання. Після початку процесу приватизації, на етапі

Дерегулювання – скасування державної регламентації підприємницької діяльності, яке стосується, насамперед, адміністративно-правового регулювання.

практичного проведення відбувалися різні, найчастіше взаємовиключні дії, у зв'язку з чим надзвичайно важливо приділяти увагу визначенню їх термінів і послідовності.

Тривалість і труднощі підготовчого етапу залежать, безумовно, від обставин конкретного процесу приватизації. Однак у всіх випадках необхідно пам'ятати про такий надзвичайно важливий елемент, як ступінь зацікавленості визначених ключових учасників у виконанні їхніх задач. Наприклад, застосовувати практику переміщення ряду головних посадових осіб підприємств, обраних для приватизації, з одних посад на інші з метою зведення до мінімуму потенційних проблем, пов'язаних з особистою зацікавленістю, або застосовувати стратегію максимально можливого обмеження кадрових перестановок серед старшого управлінського складу. Інформаційні програми для державних посадових осіб, профспілок, керівництва і працівників, серед іншого, можуть сприяти вирішенню проблем і сприяти поглибленню зацікавленості та зміцненню співробітництва. Такі програми повинні здійснюватися на якомога більш ранньому етапі, коли широке розповсюдження мають чутки

і побоювання. По суті, їхня мета і зміст відмінні від цілей та змісту пропагандистських компаній, що здійснюються на етапі практичного проведення приватизації.

Вибір відповідного цільового підприємства є найбільш важливим і, як правило, найбільш складним головним рішенням, особливо в тому випадку, коли програма приватизації тільки починається. Для створення сприятливих умов наступної передачі права власності підприємство повинно бути якомога більш привабливим. Після визначення одного чи кількох придатних підприємств здійснюється оцінка ймовірності успішного результату в кожному випадку з урахуванням загальних і конкретних цілей уряду, а також будь-яких конкретних переваг чи проблем. До їхнього числа відносяться загальні умови ділової активності, характер відповідного сегмента ринку, рівень зацікавленості потенційних інвесторів, наявність фінансових ресурсів, а також фінансової та оперативної характеристики цільових підприємств. Ця оцінка повинна давати два результати: остаточний вибір цільового підприємства для приватизації і визначення найбільш придатного методу приватизації.

Аналіз ділової активності дозволяє проаналізувати ефективність основної діяльності підприємства, що характеризується швидкістю обертання фінансових ресурсів підприємства. Аналіз здійснюється за допомогою коефіцієнтів оборотності. Коефіцієнти оборотності – система показників фінансової активності підприємства, яка характеризує наскільки швидко сформований капітал обертається в процесі його господарської діяльності. Розраховують такі коефіцієнти оборотності: активів; дебіторської заборгованості; кредиторської заборгованості; матеріальних запасів; основних засобів (фондовіддачі); власного капіталу; періоди оборотності і т.п.

Після вибору підприємства воно повинно бути підготовлене до передачі права власності. Це може потребувати розробки конкретних нормативних положень, або така передача може бути здійснена в рамках загального закону про приватизацію. Необхідні надалі нормативні

Сегмент ринку – це сукупність споживачів, які мають високу однорідності ринкової поведінки, чітко відмінної від інших на даному ринку, і яка вимагає специфічного комплексу маркетингу. Сегментація ринку – це систематичний процес виділення сегментів ринку, які потребують спеціально розробленого комплексу маркетингу і який спрямовано на посилення конкурентних переваг організації за рахунок реалізації економічних інтересів ринкових суб'єктів.

аспекти будуть визначатися обраним способом приватизації та існуючими на відповідному ринку умовами. Якщо, наприклад, передача права власності на державне підприємство чи на придатну для відчуження його частину пов'язана із збереженням його статусу діючого підприємства, то відповідно до закону буде потрібна зміна правового характеру цього підприємства, що допускає його перетворення в товариство відкритого типу. Якщо ринку товарів чи послуг підприємства, що підлягає приватизації, притаманні монополістичні характеристики, необхідно на нормативній основі захищати інтереси споживачів і в той же час обмежувати можливу загрозу нормативного характеру для результативності діяльності

цього підприємства.

Рефінансування заборгованості – погашення існуючої заборгованості позичальника за рахунок видачі нового кредиту. Формами рефінансування заборгованості є: факторинг, облік векселів, форфейтинг. Факторинг — це система фінансування, за умовами якої підприємство постачальник продукції переуступає короткострокові вимоги за торговельними операціями банківській установі (факторинговій компанії). Облік векселів, виданих покупцем продукції, — це фінансова операція, яка передбачає продаж векселів підприємством - постачальником банку (іншій фінансовій установі або суб'єктові господарювання) до настання строку виконання зобов'язання за ними за визначеною дисконтною ціною. Форфейтинг — це фінансова операція з рефінансування заборгованості щодо експортного товарного кредиту, яка оформляється шляхом індосаменту перехідного векселя на користь банківської установи. Унаслідок такої операції комерційний кредит перетворюється на банківський. За своєю суттю форфейтинг поєднує елементи факторингу (але не за поточними розрахунками, а за комерційним кредитом) та обліку векселів (але з їх переказом на користь банку).

Стосовно капітальної структури підприємства і його первісної вартісної оцінки також повинні прийматися взаємозалежні рішення. Необхідні структурні зміни повинні бути здійснені в тому випадку, якщо підприємство підлягає повній або частковій приватизації за допомогою поділу чи інших форм дроблення. Якщо потенційна вартість реалізації підприємства може бути підвищена за рахунок зміцнення його фінансового положення, будуть потрібні структурні зміни. Вони можуть включати рефінансування заборгованості, реорганізацію операцій з метою скорочення чи ліквідації неприбуткових видів діяльності, зменшення фонду заробітної плати чи призначення нового керівництва. Повинна бути проведена оцінка капітальної структури підприємства. Якщо воно буде функціонувати в умовах конкуренції, інвесто-

ри, особливо покупці акцій, розміщених без звернення до публіки, будуть зацікавлені в забезпеченні гнучкості капітальної структури і ліквідності підприємства. Це будуть заходи для зменшення співвідношення позикового і власного капіталу та зведення до мінімуму суми зобов'язань підприємства, що повинні бути прийняті покупцями. Значні проблеми можуть виникнути стосовно неврахованих зобов'язань, наприклад, незабезпечених пенсійних зобов'язань. Може виникнути необхідність вирішення різноманітних конфліктних ситуацій, які найчастіше пов'язані з інтересами працюючих на підприємстві. До них відносять зменшення числа звільнень, справедливе поводження із зайвими працівниками та облік вислуги років тих працівників, яких залишає на підприємстві новий роботодавець.

Основним заходом, здійснюваним на підготовчому етапі, є первісна вартісна оцінка. Двома ключовими факторами вартісної оцінки, про які вже говорилося, є потенційна реакція ринку і рентабельність підприємства в минулі роки. Аналіз потенційної реакції ринку охоплює не тільки рівень попиту. Необхідно аналізувати державну політику стосовно потенційних покупців, а також умов продажу. Наприклад, необхідно вирішити такі питання, як заохочення чи обмеження іноземної участі, участь працюючих, надання знижок чи застосування інших стимулів по відношенню до конкретних покупців, безоплатний розподіл і механізми відстрочки платежів. Встановлення справедливої ціни, що відповідає можливостям цільової групи покупців, буде складним завданням в тому випадку, якщо рентабельність підприємства в минулі роки була низькою, оскільки ціни пов'язані з можливістю одержання потенційних доходів. Якщо структурна реорганізація з метою поліпшення фінансового становища не є прийнятним варіантом, розумна альтернатива пропозиції з твердою

Ліквідність підприємства – це його спроможність швидко реалізувати активи й одержати гроші для оплати своїх зобов'язань, тобто це співвідношення величини його високоліквідних активів (кошти, ринкові цінні папери, дебіторська заборгованість) і короткострокової заборгованості.

Відстрочка платежу – обумовлене сторонами угоди або рішенням відповідних державних органів перенесення строку платежу на ін. період. Боржник, якому надана відстрочка, не вважається таким, що прострочив зобов'язання.

Справедлива ринкова ціна – це ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати за відсутності будь-якого примусу, обидві сторони є взаємно незалежними юридично та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг).

ціною полягає у визначенні ціни на основі дії ринкових сил шляхом організації торгів чи аукціонів як у випадку проведення публічної підписки на акції, так і у випадку їхнього розміщення без звернення до публіки. Проведення торгів не є кращим підходом через відносну невизначеність у тому випадку, якщо головна мета полягає в захопленні широкої публічної участі покупців. Один із можливих

варіантів у цьому випадку полягає в продажу початкового пакета акцій на торгах з наступним оголошенням твердої ціни.

Аспект ринкової реакції полягає в урахуванні настрою покупців, особливо в контексті конкретних ринкових умов, а також загальних умов підприємницької діяльності. Більш високі ціни можуть мати місце в тому випадку, коли покупці розраховують на можливість підвищення результативності діяльності підприємства, а також на встановлення певного ступеня впливу на ринку при мінімальному нормативному втручанні. Якщо ж ділова обстановка нестабільна, покупці будуть віддавати перевагу таким варіантам, як, наприклад, спільні підприємства в сфері послуг, де капітальні витрати можуть бути зведені

до мінімуму, а періоди окупності відносно короткі. Отже, зацікавленість покупця необхідно стимулювати шляхом спеціальних податкових і фінансових поступок, наприклад, податкових пільг, низьких процентних ставок тощо. Тому координація державної податкової політики і політики в області приватизації в рамках Програми приватизації має надзвичайно важливе значення. Можна підкрес-

Спільне підприємство — це організаційна форма підприємства, заснованого за законами України на базі об'єднання майна різних форм власності (так звана змішана форма власності). Спільні підприємства, як правило, мають форму господарських товариств, тобто є суб'єктами права колективної власності. Засновниками спільних підприємств можуть бути юридичні особи і громадяни України, інших держав. Залежно від цього є два види спільних підприємств: а) звичайні (національні) спільні підприємства; б) спільні підприємства з іноземними інвестиціями.

До капітальних витрат відносять початкову вартість будівель та споруд (або крокові витрати на їх встановлення); вартість нових видів машин та механізмів; придбання обладнання та приладів (крім малокоштовних та швидкозношувальних); вартість придбаних нематеріальних активів (патентів, ліцензій, «ноу-хау» і т. д.), що належать до поступового списання і т. д.

Період окупності — кількість часу, необхідна для покриття витрат на той чи інший проект або для повернення коштів, вкладених підприємством за рахунок коштів, одержаних в результаті основної діяльності по даному проекту.

лити, що конкретні чи загальні напрями державної політики в області приватизації повинні бути націлені на здійснення різних підготовчих заходів, що додають імпульсу власне процесу приватизації.

В цілому, завершуючи аналіз способів та порядку приватизації в їх розвитку та становленні, можна зробити висновки, що пріоритетні та основні завдання приватизації, накреслені у процесі роздержавлення, незважаючи на економічні та юридичні протиріччя відбулися. Це, перш за все, стосується того, що

приватизація підприємств іде з урахуванням їх індивідуальних особливостей; виключно за кошти; формується попит на об'єкти приватизації вітчизняними та іноземними інвесторами; формується раціональне використання інститутів інфраструктури ринку цінних паперів; набули економічної направленості способи залучення коштів для розвитку та структурної перебудови економіки; створюється законодавче поле, нормативна база, регулюючі засоби державного планування по створенню сприятливих умов для появи приватних власників, які мають довгострокові інтереси у розвитку приватизаційного об'єкту та здійснюють ефективне управління ним. Формування акціонерного капіталу можливе лише при створенні умов для подальшого розвитку фондового ринку. Способи приватизації певною мірою дають таку можливість, і головна мета приватизації – економічно зацікавити інвесторів щодо українських

Інфраструктура ринку цінних паперів — це сукупність складових загальної побудови ринку цінних паперів, що мають підпорядкований характер і забезпечують нормальну діяльність ринку. Інфраструктура ринку цінних паперів об'єднує депозитарні установи, зберігачів та реєстраторів, фондові біржі, торговельно-інформаційні системи, саморегулювну організацію, центри сертифікатних аукціонів, аудиторські та консалтингові компанії, центри підготовки фахівців фондового ринку.

Під **структурною перебудовою** розуміють обґрунтування цілей та характеру структурних перетворень в економіці, визначення її пріоритетних ланок та оптимального співвідношення між ними. Її призначення полягає в сприянні досягнення такої структури національної економіки, за якої на даному історичному етапі забезпечуються економічне зростання та вирішення актуальних проблем сьогодення. До концептуальних орієнтирів структурної перебудови економіки України, що створюють умови її здійснення, слід віднести: подолання технічної відсталості та оновлення виробничого апарату; збільшення порівняльних переваг національних виробників відносно іноземних конкурентів; зменшення залежності від імпорту ресурсів; згортання трудо-, енергетичних та матеріаломістких галузей і товарних груп; зростання ресурсозберігаючих виробництв і галузей з науково-технічною перебудовою виробництва на всіх рівнях і в усіх галузях економіки; рівномірний територіальний розподіл виробничих ресурсів; створення розвинутого споживчого сектора; зниження негативних наслідків структурних перетворень для ринку праці (так званого структурного безробіття); підвищення соціальної орієнтації економіки; зниження (підвищення) рівня внутрішньої заборгованості економіки за рахунок переорієнтації засобів виробництва галузей машинобудування, металургійної та хімічної промисловості на більш повне задоволення потреб міжгалузевої кооперації; спеціалізація в міжнародному розподілі праці, прискорений розвиток виробництв, які здатні поліпшити експортний потенціал України.

підприємств на міжнародних ринках, вписати економіку в транснаціональні процеси, в міжнародний розподіл праці. Тому, проаналізовані способи та порядок приватизації в тій чи іншій формі сприяли цим економічним процесам.

Подібні підходи знайшли відображення у розробленій українськими фахівцями та науковцями концепції державної програми приватизації на 2003–2008 роки (авторський колектив: Гришан Ю., Пасхавер О. та ін.).

Концепція побудована на тезах, що найважливішою складовою частиною ринкової трансформації постсоціалістичної економіки України є реформування відносин власності. Через реформування відносин власності у виробничому секторі країни вирішується двоєдине завдання: здійснюється приватизація об'єктів державної власності, в результаті цього формується масив недержавної власності, який посідає стратегічні позиції і робить незворотними ринкові перетворення в економіці; досягається ринкова адаптація системи управління державним сектором, держава починає виступати рівним і ефективним господарюючим суб'єктом на ринку. Приватизація підприємств-монополістів, великих підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки країни,

продемонструвала наявність гострих проблем, які потребують вирішення для забезпечення подальшого ефективного проведення реформи власності в Україні. Це стосується ще не розробленої офіційно визнаної стратегії реформування відносин власності, яка надавала б можливість визначити раціональні пропорції між державною та приватною власністю при даному управлінському ресурсі держави. Існуюча система управління державною власністю показала свою неефективність, що проявляється у високій частині збиткових державних підприємств, акціонерних товариств, в яких контрольні і блокуючі пакети акцій належать державі, неліквідності державного майна, низькому рівні доходів від діяльності державного сектору. Має місце гальмування процесу приватизації в обох напрямках – завершенні масової приватизації та проведенні індивідуальної приватизації; поширюється використання способів нелегітимної («тіньової») приватизації, серед яких найбільш розповсюдженими стають розрахунки з кредиторами високоліквідним державним майном; проявилась невідповідність систем галузевого державного регулювання до приватизації підприємств-монополістів, у першу чергу, природних монополій.

Невирішеність перелічених проблем створює ризики для національної економіки. Непрозорість процесів реформи відносин власності веде до криміналізації способів переходу державної власності до приватного сектору; сприяє формуванню впливових груп бізнес-інтересів, які зацікавлені в збереженні непрозорості та застійного стану реформи; до того ж формується образ української економіки, малопривабливий для інвесторів. У концепції зазначено, що комплексне і кінцеве в часі вирішення проблем, накопичених в процесі реформи державної власності, потребує кардинальної зміни підходів до проведення приватизації. На новому етапі необхідно перейти до масштабної приватизації в системних галузях, які критично впливають на формування структури витрат підприємств інших галузей та на спроможність економіки країни до зростання, зокрема, природних монополій. При цьому необхідно передбачити обов'язкове відокремлення діяльності у сфері природних монополій від іншої

Природна монополія виникає внаслідок об'єктивних причин. Вона існує коли попит на певний товар чи послуги найкраще задовольняється однією або кількома фірмами. Тут конкуренція неможлива. Наприклад: енергозабезпечення, телефонні послуги, зв'язок, трубопровідний транспорт і т. д.

господарської діяльності об'єкта приватизації. Активи, що забезпечують діяльність у сфері природних монополій, необхідно приватизувати за окремими підпрограмами з урахуванням особливостей приватизації суб'єктів природних монополій. Без проведення приватизації цих галузей буде неможливо досягти основної цілі реформи – становлення ринкової економіки в Україні. На новому

Ринкова економіка — форма організації економіки, за якої основним механізмом регулювання економічної діяльності суб'єктів є ринок. На відміну від командно-адміністративної економіки, де абсолютним домінантом виступає держава, у ринковій економіці відносини складаються окремо від держави, на приватному рівні, через ринки ресурсів та продуктів. При цьому усі учасники кругообігу ресурсів, продуктів і доходів виступають як самостійні та незалежні суб'єкти господарювання, що мають власні інтереси. Основні принципи ринкової економіки економічна свобода; приватна власність; економічна відповідальність і ризик; конкуренція; обмежена роль держави.

етапі успіх приватизації окремого підприємства в значній мірі буде визначатися темпами і умовами ринкової трансформації системних галузей. Державна програма приватизації передбачає системний підхід до приватизації, який має забезпечити реалізацію інтегрального бачення місця і ролі приватизації у конкретних секторах і галузях економіки для підвищення ефективності їх функціонування та створення засад сталого економічного зростання. Приватизація, як система реформаторських заходів перехідного періоду, завершується, встановлюються критерії для утримання виробничих та пов'язаних із виробництвом активів у державній (комунальній) власності, забезпечується трансформація органів приватизації, створюються засади для ефективного управління виробничими і пов'язаними з виробництвом активами, а також набуття і продажу державою виробничих і пов'язаних з виробництвом активів. Слід виходити з необхідності активного впровадження приватизації, враховуючи зменшення в наступному десятиріччі питомої ваги державного сектора до 8–10 %. Подальше поглиблення приватизаційного процесу, надання переваги його інвестиційній складовій, підвищення прозорості та відкритості для інвесторів, сприятиме інтенсивнішому припливу капіталу. Програма ставить цілі і включає в себе завдання на середньострокову перспективу реформування відносин власності і враховує специфіку стартового етапу, з якого розпочинається її реалізація. Програма вводить ефективні механізми та способи приватизації, необхідні для реалізації цілей і завдань нового етапу.

Основні цілі та методи приватизації полягають у тому, що програма ставить нову політичну мету в проведенні економічних реформ в Україні – завершення приватизації як широкомасштабного соціально-економічного проекту трансформації державної власності. Проголошення мети й терміну завершення приватизації надасть нові стимули безпосередньо процесу приватизації і наочно продемонструє світовому співтовариству незворотність руху України на шляху ринкових реформ.

Стратегія подальшого реформування державної власності, відповідно до Програми, полягає в підготовці всіх галузей економіки, в тому числі природних монополій, до приватизації з метою їх адаптації до ринкових умов та приватизації підприємств, які входять до їх складу з урахуванням місця підприємства в ланцюжку створення вартості. При цьому на перше місце виходять питання конкурентноспроможності на зовнішніх ринках, виявлення і підсилення в процесі приватизації конкурентних переваг підприємств, що впливає на вибір способу приватизації та підготовки підприємства до продажу; синхронним із приватизацією введенням систем регулювання монопольних видів діяльності; оптимізація структури та меж приватного і державного секторів економіки; створення системи управління державною власністю у виробничому секторі національної економіки.

Відповідно до стратегії реформування державної власності здійснюються заходи щодо завершення приватизації як соціально-економічного проекту широкомасштабної реформи власності, що розпочався в Україні в 1992 році. По закінченню дії Програми буде скасовано надзвичайний стан приватизації, і продаж майна здійснюватиметься як окремий акт, який має на меті вирішення питання ефективного використання суспільних ресурсів у конкретному випадку.

Основні цілі та пріоритети процесу приватизації на завершальному етапі – це забезпечення глибинної трансформації всіх галузей економіки з метою їх адаптації до ринкових механізмів і вимог глобалізації національних економік; досягнення стратегічної глибини приватизації у всіх галузях, скорочення числа підприємств, що не підлягають приватизації і які, перебуваючи в державній власності, втрачають свою економічну вартість та політичну значущість, тим самим знижуючи конкурентноспроможність національної економіки; посилення конкурентних переваг українських підприємств

шляхом їх приватизації з урахуванням індивідуальних особливостей, коопераційних, технологічних та міжгалузевих зв'язків та їх місця в ланцюжку створення вартості.

Групування об'єктів приватизації на новому етапі (2003–2008 рр.) згідно концепції повинно було мати такий вигляд:

Група А – цілісні майнові комплекси підприємств та їх структурні підрозділи, вартість основних фондів яких недостатня для формування статутних фондів відкритих акціонерних товариств (далі – ВАТ), окреме індивідуально визначене майно.

Група В – акції ВАТ, створених в процесі корпоратизації і приватизації підприємств (крім ВАТ, створених на базі підприємств групи Г).

Група Г – цілісні майнові комплекси або пакети акцій підприємств-монополістів, або підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави.

Група Д – об'єкти незавершеного будівництва, законсервовані об'єкти.

Група Е – акції, частки, паї, що належать державі у статутних фондах господарських товариств.

Група Ж – об'єкти соціально-культурного призначення незалежно від вартості.

Результатом підготовки підприємств до приватизації є збільшення ліквідності підприємств та їх привабливості для інвесторів.

Використовуються наступні способи підготовки підприємств до приватизації. Спосіб передприватизаційної підготовки може включати аудит та оформлення всіх майнових і немайнових прав підприємства, дозволів і обмежень на діяльність, виявлення і визначення обов'язків (утримання мобілізаційних потужностей, державної таємниці тощо), майна, що не підлягає приватизації, надлишкового майна і майна, що підлягає передачі в комунальну власність, оформлення технічних паспортів на нерухомість тощо, здійснення заходів досудової санації. Спосіб реструктуризації (організаційної та фінансової) використовується для підприємств, що відносяться до групи Г, а також до підприємств, які, за визначенням державних органів приватизації, потребують підвищення інвестиційної привабливості. Фінансова реструктуризація включає заходи щодо реструктуризації боргів перед бюджетом терміном до 5 років, їх капіталізацію (збільшення на величину боргів статутного фонду ВАТ) або продаж боргів всіх видів спеціально уповноваженому банку.

З позицій інвестора інвестиційна привабливість розглядається як узагальнена характеристика переваг і недоліків об'єкта інвестування. **Інвестиційна привабливість підприємства** – це інтегральна характеристика окремих підприємств як об'єктів майбутнього інвестування з позицій перспективності розвитку, обсягів і перспектив збуту продукції, ефективності використання активів, їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стану. Для оцінки інвестиційної привабливості можуть бути використані різні фінансові коефіцієнти. Їх склад визначається виходячи з цілей і глибини аналізу фінансового стану. Такими синтетичними показниками є оборотність активів, прибутковість капіталу, фінансова стабільність, ліквідність активів, рентабельність і ін.

Фонд державного майна України (далі – Фонд) визначає і здійснює заходи щодо стимулювання попиту на об'єкти приватизації, щорічно оприлюднює перелік об'єктів, що підлягають приватизації в поточному році. Підготовка підприємств, які діють на монопольних ринках, до приватизації включає введення мінімально необхідної системи регулювання монопольних видів діяльності. Автори концепції детально розробили способи та порядок приватизації, визначені в проекті Державної програми приватизації на 2003–2008 роки. Приватизація об'єктів групи Г може бути розпочата тільки після доскона-

лого вивчення можливих перепон і суттєво значимих особливостей виробничо-технічного та фінансово-майнового стану, існуючих коопераційних, технологічних та міжгалузевих зв'язків кожного підприємства. Приватизація об'єктів групи Г здійснюється на засадах індивідуальної приватизації і повинна сприяти зростанню конкурентоспроможності та ефективності функціонування підприємств у післяприватизаційний період.

Контроль над проведенням приватизації особливо важливих підприємств виконує спеціальний представник, що призначається Кабінетом Міністрів України і наділяється спеціальними повноваженнями, які дозволяють йому припиняти незаконні дії або дії, що гальмують проведення приватизації об'єкта, з боку керівництва підприємства. Програма передбачає підвищення ефективності такого способу продажу акцій, як конкурс, шляхом його застосування тільки для приватизації об'єктів групи Г, які потребують кваліфікованих інвесторів і певних умов їх участі, та відмови від його використання як способу масового продажу пакетів акцій ординарних підприємств.

У виключних випадках конкурси можуть застосовуватись для продажу пакетів акцій групи В, при цьому розмір пакету повинен

бути не менше 50 %. Державні органи приватизації не можуть оголошувати конкурс з продажу пакетів акцій підприємств, по яким виявляються ознаки неплатоспроможності. У таких випадках застосовуються процедури досудової санації.

Приватизація об'єктів групи Г, крім цілісних майнових комплексів, передбачає продаж контрольного пакета акцій (понад 50 відсотків статутного фонду ВАТ). Продаж пакетів акцій здійснюється на відкритому конкурсі або конкурсі з обмеженою участю. До договору купівлі-продажу може включатися положення щодо права покупця на управління пакетом акцій, що закріплюється в державній власності, з наступним його викупом по фіксованій ціні (визначеній на момент передачі в управління).

Для учасників відкритих торгів та конкурсів з обмеженою участю, з продажу об'єктів групи Г встановлюються кваліфікаційні вимоги, які відповідають цілям і пріоритетам приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави. При цьому покупцем контрольного пакета акцій підприємств інвестиційно привабливих галузей (паливно-енергетичного комплексу, металургійної, нафтохімічної промисловості, радіоелектроніки, авіаційного транспорту, машинобудування) може бути тільки промисловий інвестор.

Відкриті торги є комерційним конкурсом за участю радника (комерційного консультанта). Консультант висуває вимоги щодо проведення конкурсу, які держава повинна виконати. В разі, якщо держава виконала взяті на себе зобов'язання, а консультант не зміг продати об'єкт приватизації, держава не виплачує винагороду консультанту. Зміна затверджених і погоджених з консультантом умов проведення конкурсу недопустима. Конкурс з обмеженою участю є комерційним конкурсом за участю лише запрошених Фондом державного майна України промислових (стратегічних) інвесторів, який проводиться у випадках, коли коло покупців слід обмежити інвесторами, які мають безумовні переваги перед іншими покупцями і спроможні посилити позиції підприємства. Конкурс вважається таким, що відбувся, якщо у ньому взяло участь не менше двох незалежних учасників, відібраних за кваліфікаційними вимогами, а у випадку участі одного учасника – якщо він відповідає всім кваліфікаційним вимогам і погодився на умови продажу. Для збільшення прозорості для переможців усіх видів конкурсів на будь-які об'єкти Програмою встановлюється вимога щодо розкриття інфор-

мації відносин контролю (інформації про власників юридичної особи, яка перемогла у конкурсі). Способи та порядок приватизації об'єктів груп А, Д та Ж спрямовані на поширення кола покупців і скорочення часу, що витрачається на продаж. Для тих об'єктів, що виявились не проданими традиційними способами, пропонується продаж шляхом публічної пропозиції, продажу на аукціоні із зниженням ціни та продажу без об'явлення ціни, при якому початкова ціна продажу виголошується покупцем. З метою підвищення ефективності приватизації здійснюється продаж цілісних майнових комплексів державних підприємств шляхом ліквідації державних підприємств. Способи приватизації невеликих пакетів акцій (до 25 % включно) мають на меті досягнення 100-відсоткової глибини приватизації відповідного ВАТ. Продаж здійснюється на організаційно оформлених ринках цінних паперів та на аукціоні без оголошення ціни (відкритий аукціон, на якому ціну за пакет заявляє учасник аукціону. Покупцем стає той учасник, який назвав найвищу ціну). Керівники відповідних структурних підрозділів державних органів приватизації, які відповідають за продаж пакетів акцій, несуть персональну відповідальність за виконання цієї норми закону. Земельні ділянки, на яких розміщені об'єкти приватизації, за бажанням покупців можуть бути приватизовані або надані в довгострокову оренду. Розмір земельної ділянки, визначений в інформації про об'єкт, не може бути зменшений після укладення договору купівлі-продажу. При відчуженні державного майна в процесі приватизації відповідне майно може бути об-

Обтяження – будь-які обмеження щодо володіння, користування чи розпорядження об'єктом, пов'язані з умовами успадкування, застави, рішеннями або ухвалою суду та в інших випадках, які передбачені чинним законодавством.

тяжене такими обмеженнями: зобов'язання щодо використання майна за визначеним призначенням; зобов'язання утримувати майно, що не включено до складу приватизаційного майна (цивільна оборона, мобілізаційні резерви, об'єкти соціально-культурного призначення тощо). Рішення про обтяження приймається одночасно з рішенням про приватизацію. В договорі купівлі-продажу об'єкта приватизації фіксуються зобов'язання держави щодо відповідного відшкодування витрат на виконання встановлених обмежень, а також інші зобов'язання, що виникають з боку держави, наприклад, щодо забезпечення розвитку терито-

Нематеріальний актив – немонетарний актив, який не має матеріальної форми, може бути ідентифікований та утримується підприємством з метою використання протягом періоду більше одного року (або одного операційного циклу, якщо він перевищує один рік) для виробництва, торгівлі, адміністративних цілей чи надання в оренду іншим особам. Нематеріальні активи відображають у балансі, якщо вони відповідають установленим критеріям визнання активів, тобто існує ймовірність того, що підприємство в майбутньому матиме економічну вигоду від них і їхня вартість може бути достовірно визначена. До нематеріальних активів належать: права використання майна, природних ресурсів; права промислової власності; права інтелектуальної власності; ділова репутація (гудвіл); привілеї; патенти; інші нематеріальні активи.

державними органами приватизації самостійно або із залученням іноземних чи національних радників – юридичних осіб, відбір яких здійснюється на конкурсних засадах.

Зазначимо, що існують галузеві й регіональні особливості приватизації. Перехід до масштабної приватизації підприємств в системних галузях потребує проведення спеціальної підготовки галузей до приватизації. Початок приватизації об'єктів необхідно синхронізувати з введенням (удосконаленням) галузевих систем державного регулювання. Це допоможе запобігти ризикам від приватизації, в першу чергу тих, що можуть виникнути від приватизації суб'єктів природних монополій. Для успішної діяльності підприємств в післяприватизаційний період в галузях необхідно створити розвинуте ринкове середовище.

З метою запобігання негативним наслідкам для споживачів і забезпечення безпеки виробничої діяльності приватизація об'єктів у галузях, що відносяться до природних монополій, або інших галузях, що потребують наявності ефективної галузевої системи державного регулювання, здійснюється за спеціальними підпрограмами тільки після введення відповідних систем регулювання

ріальної інфраструктури, матеріальних та нематеріальних прав, використання надр тощо. Для підвищення ефективності функціонування фондового ринку Фонд може пропонувати для продажу через організаторів торгівлі цінними паперами пакети акцій підприємств групи Г у розмірі до 15 % статутного фонду ВАТ. Для запобігання поширення «тіньової» приватизації всі види відчуження державного майна відбувається через процедури приватизації. Задоволення претензій кредиторів не може бути здійснене безпосередньо майном боржника. Підготовка до приватизації та продажу акцій проводиться

або необхідного їх удосконалення. Приватизації підприємств-монополістів, вертикально інтегрованих структур та господарських об'єднань, що сформувались у галузях, має передувати проведення реструктуризації. В результаті реструктуризації здійснюється їх децентралізація з метою розвитку конкуренції на відповідних ринках. Децентралізація не повинна приводити до втрати конкурентноспроможності об'єкта приватизації.

При приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, враховуються внутрішньо- та міжгалузеві коопераційні зв'язки і міждержавна кооперація. Якщо це не суперечить законодавству стосовно захисту економічної конкуренції, об'єктом приватизації може виступати технологічний комплекс в цілому (вертикально інтегрована структура, господарське об'єднання).

До продажу може пропонуватись блок пакетів акцій різних підприємств, якщо це підвищує ефективність впливу промислового інвестора на структурну перебудову відповідного ринку, економіки регіону тощо. Коопераційні та технологічні зв'язки враховуються при визначенні послідовності приватизації, вибору ефективних видів продажу та заходів щодо запобігання ризиків приватизації об'єктів. Об'єкти, по яких прийнято рішення про приватизацію, зберігають право на державну підтримку

Вертикальна інтеграція – об'єднання у єдиний технологічний процес всіх або основних ланок виробництва та обігу під контролем одного центру - промислової, банківської чи торговельної фірми (холдингу) Вертикальна інтеграція передбачає об'єднання підприємств, котрі функціонують на різних стадіях виробничих циклів. Вертикальною інтеграцією вважають також встановлення інтеграційних зв'язків з підприємством-постачальником (інтеграція униз) або підприємством-споживачем (інтеграція угору)

Децентралізація – управлінська система, покликана здійснювати значущі практичні рішення, що географічно чи організаційно перебувають поза межами безпосереднього впливу центрального керівництва. Децентралізація передбачає передачу або делегування прав і відповідальності за прийняття ключових рішень нижчим рівням управління.

Кооперування – виробничі зв'язки між підприємствами, які спільно виготовлять кінцеву продукцію. Внутрішньогалузеве кооперування – це кооперування підприємств у межах однієї галузі. Міжгалузеве кооперування – це кооперування між підприємствами різних галузей.

Депресивний регіон — це у минулому промислово розвинута територія, яка перебуває в процесі структурної перебудови національної економіки або під тиском кон'юнктурних чинників ринку переживає занепад. Такими районами можуть бути:

1. райони, де середній рівень безробіття за останні 3 роки сягав рівня, вищого від середньої величини цього показника в державі загалом;
2. райони, де протягом останніх трьох років спостерігається різке скорочення робочих місць або життєво важливих секторів економіки, що призводить до суттєвого загострення проблем безробіття;
3. райони, де ВВП на одну особу суттєво нижчий середнього показника в державі.

Муніципальне підприємство зазначається місцевими органами влади. Майно таких підприємств також утворюється за рахунок бюджетних асигнувань відповідного рівня чи інших муніципальних підприємств.

самоврядування і виконавчих органів. Включення підприємств до переліку здійснюється за встановленими критеріями і згідно із встановленою процедурою, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

Реалізація та контроль над виконанням договірних умов, повернення об'єктів у державну власність полягає в тому, що до договору купівлі-продажу об'єкта приватизації включаються санкції за порушення його умов. Крім цього, забороняється подальше відчуження окремих частин пакета акцій до повного виконання покупцем умов договору купівлі-продажу об'єкта приватизації, а також подальше відчуження приватизованого об'єкта новому власнику без збереження зобов'язань. Також до договору купівлі-продажу за згодою сторін можуть вноситися зміни, окрім тих, що ведуть до зменшення відповідальності покупця за невиконання ним зобов'язань та зменшення загального обсягу інвестицій. Держав-

ку (фінансову, преференції, встановлення пільг тощо), що надаються аналогічним державним підприємствам галузі, у випадках підтримки розвитку депресивних регіонів і визначених окремих секторів економіки. Приватизація муніципальних підприємств здійснюється за участю промислового інвестора. До Планів приватизації муніципальних підприємств включаються заходи щодо запобігання руйнівним негативним наслідків для населення відповідних міст (поселень). Заходи, передбачені Планом приватизації, обов'язково включаються до програм (планів) соціально-економічного розвитку відповідного регіону (міста). Перелік цих підприємств затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням органів місцевого

Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Такими цінностями можуть бути: кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності); майнові права інтелектуальної власності; сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих («ноу-хау»); права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права; інші цінності.

ні органи приватизації ведуть постійний моніторинг і перевірки виконання умов договорів купівлі-продажу. Покупець зобов'язаний щоквартально надавати державному органу приватизації необхідну інформацію.

Розірвання договору купівлі-продажу державного майна у зв'язку з невиконанням покупцем договірних зобов'язань або визнання договору

купівлі-продажу недійсним здійснюється за рішенням суду. В цьому випадку об'єкт приватизації підлягає поверненню в державну власність. Повернення покупцям коштів, сплачених за об'єкт приватизації,

здійснюється на підставі судового рішення з коштів, отриманих від повторного продажу цих об'єктів.

Об'єкти, що постійно закріплені в державній власності, розподіляються: на казенні підприємства, господарські товариства із 100 % або контрольним пакетом акцій (часткою, паєм); на об'єкти, єдиним споживачем продукції (послуг, робіт) яких виступає держава; на об'єкти, що виробляють суспільно необхідну продукцію (роботи, послуги), яка не може бути тимчасово передана в недержавний сектор (планово збиткове виробництво, загроза шкоди через відсутність ефективного державного контролю); ті, що знаходяться у державному резерві та ефективно діючі державні підприємства, що є джерелом доходу Державного бюджету.

Організаційно-правову форму підприємств, що входять до державного сектора економіки, фахівці рекомендують привести у відповідність до наведеної класифікації. Із складу об'єктів, що не підлягають приватизації: виключаються підприємства, окремі об'єкти або майно, що не використовуються за своїм колишнім призначенням та втратили ознаки загальнодержавної значущості, що було підставою для заборони до приватизації.

Державний резерв – особливий державний запас (постійно підтримуваний обсяг зберігання) матеріальних цінностей, призначених для використання в певний цілях і в певному порядку. До складу Державного резерву входять:

- мобілізаційний резерв – запаси матеріально-технічних і сировинних ресурсів, призначених для забезпечення розгортання виробництва військової та іншої промислової продукції, ремонту військової техніки та майна в особливий період, розгортання у воєнний час робіт із відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських і річкових портів, аеродромів, ліній і споруд зв'язку, газо-, нафтопродуктопроводів, систем енерго- і водопостачання для організації безперервної роботи промисловості, транспорту і зв'язку, подання медичної допомоги;
- запаси сировинних, матеріально-технічних і продовольчих ресурсів для забезпечення стратегічних потреб держави;
- запаси матеріально-технічних ресурсів для виконання першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та для виконання інших заходів, передбачених законодавством.

Завдання з трансформації системи управління об'єктами державної власності передбачають організаційне розділення функцій з розробки і проведення політики в галузі (секторі) та функцій галузевого державного регулювання (наприклад, створення національних комісій з регулювання природних монополій тощо); вилучення функцій з управління майном об'єктів державної власності із відання галузевих міністерств (крім казенних підприємств); здійснення трансформації державних органів приватизації у державні органи з управління майном об'єктів державної власності.

Щодо розвитку реформи державної власності, то, згідно Концепції, планувалось провести вивчення та проаналізувати стан реформування відносин власності у виробничому секторі економіки України; провести перепис об'єктів державної власності у виробничому секторі економіки України; вести постійний реєстр державних об'єктів згідно з класифікацією.

Завдання щодо впровадження систем реформування окремих монопольних видів діяльності та тих, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави, передбачали проведення аналізу існуючих галузевих систем державного регулювання, в першу чергу в галузях із монопольними видами діяльності (проблемних для приватизації).

Визначення напрямів та масштабів приватизації об'єктів групи А, В, Д, Е та Ж повинно було проводитись із введенням галузевих систем регулювання.

Треба зазначити, що економічна політика держави у 2005–2006 рр. породила нові тенденції в процесі роздержавлення. Це, перш за все, форми, які не несли в собі навантаження економічної доцільності, а диктувалися політичними чинниками. Мова йде про плани «помаранчевого» уряду Ю. Тимошенко щодо проведення реприватизації.

Зазначимо, що думки про націоналізацію приватизованих підприємств розвивалися паралельно процесу роздержавлення і неодноразово знаходили своє відображення в законопроектах, які подавалися на Верховну Раду у 2000 р. економістом академіком Н. Вітренко та у 2002 р. відомим фахівцем В. Семенюк. Положення законопроектів були запозичені з практики країн Західної Європи, де проводилася націоналізація (Англія, Франція, Італія). По суті, запропоновані закони докорінно відрізнялися від ідей реприватизації 2005 р. перш за все, економічними, а не політичними мотивами.

Реприватизаційна компанія створила новий прецедент в системі нормативної бази, яка стосується реформування відносин власності. Об'єктами реприватизації за планом уряду, в першу чергу, стали підприємства, що начебто були приватизовані з порушенням законодавства. В запропонованому урядовому списку до реприватизації було внесено біля 3000 підприємств, серед яких знаходилися ключові індустріальні об'єкти.

Пропозиція уряду викликала дискусію серед експертів, фахівців, власників об'єктів реприватизації, акціонерів. Зауважимо, що законодавчої бази для цього процесу не було створено. По-перше, це відсутність закону про акціонерні товариства, по-друге, відсутність закону про Фонд Держмайна, і, по-третє, реприватизація повністю суперечила основним напрямам державної політики у сфері переходу до ринкової економіки. Крім того, не було запропоновано механізм порядку та способів реприватизації. Застосовані методи носили вибіркового характер, але індивідуальний підхід був викликаний не теоретично обґрунтованими положеннями, а практичними потребами швидкої реприватизації – необхідністю поповнити бюджет. Тому першим об'єктом став гірничо-металургійний комбінат «Криворіжсталь».

Реприватизація – це процес, зворотний приватизації, механізм повернення власності в розпорядження держави, що припускає повторний продаж раніше приватизованого майна.

Як відомо, це підприємство складало основу гірничо-металургійного комплексу країни. До приватизації підприємство виробляло 6 млн т. прокату, 7 млн т. сталі та біля 8 млн т. чавуну. При проведенні першого конкурсу по продажу цього державного підприємства пакет у 93,02 % акцій виставлявся на аукціон, а інші акції розподілялися за пільговою підпискою: співробітникам підприємства – 1 % акцій, громадянам, що мають право на пільгове придбання – 0,88 %, керівники підприємства – 5 %. Підготовка до приватизації цього об'єкту повністю відповідала діючому законодавству.

У 2002–2003 рр. за пропозицією Мінпромполітики був затверджений узгоджений з Фондом Держмайна план передприватизаційної підготовки «Криворіжсталі». Мінпромполітики на останній фазі підготовки корпоратизувало підприємство та звернулося до Кабінету Міністрів за затвердженням плану розміщення акцій, який був схвалений. Крім того, план приватизації «Криворіжсталі» обговорювався на контрольній комісії Верховної Ради та в комітетах. Стартова ціна пакету становила 3 млрд 800 млн грн.

14 червня 2004 р. консорціум «Інвестиційно-металургійний союз», підконтрольний компанії «Систем Кепітал Менеджмент» і корпорації «Інтерпайп» купив у Фонду Держмайна акції за 4, 26 млрд грн.

Роздержавлення пройшло успішно і 56 тис. робітників отримали нового власника, який почав виконувати фіксовані домовленості, що висувалися до учасників конкурсу. Це, зокрема, погашення заборгованості ВАТ по кредитах, наданих під гарантії Кабінету Міністрів України, реконструкція виробництва, збереження його обсягів (20 % ринку чорних металів), збереження робочих місць. Особливо важливим пунктом було виконання соціальних зобов'язань перед робітниками, членами їх сімей та ветеранами праці.

Але суб'єктивний підхід Уряду Ю. Тимошенко до вибору об'єктів реприватизації був головним чинником у вирішенні долі «Криворіжсталі».

Реприватизація цього підприємства йшла за схемою: повернення державі пакету акцій діючого власника на основі рішення судів і виставлення на продаж цього пакету на відкритому аукціоні. Тобто рекомендувалася безпрецедентна з економічної точки зору поступка права власності.

Треба зауважити, що запропонована схема по своїй суті носила адміністративний характер, тому що питання позбавлення акціонерів власності було вирішено на державному рівні. Комбінат був виставлений на аукціон після визнання багаторазовими рішеннями судів у 2005 р. незаконності його приватизації та після рішення Фонду Держмайна про новий конкурс. Новим власником стратегічного об'єкту стала компанія «Міттал Стіл» (Німеччина), яка придбала пакет акцій за 24 млрд грн.

У підсумку консорціум «Інвестиційно-металургійний союз», який на законних підставах у 2004 р. придбав 93,02 % ВАТ «Криворіжсталь», судовим рішенням втратив свою власність і отримав у 2005 р. гроші, які були витрачені на придбання комбінату – 4,26 млрд грн. Тобто реприватизація, сутністю якої має бути процес повернення державі власності, у цій угоді втратила свій сенс. Насправді ми маємо простий акт перепродажу майна, або державну спекуляцію.

Виходячи з логіки урядовців, на той момент було можливо перепродати всі недооцінені об'єкти колишньої державної власності, використовуючи нову ситуацію на ринку.

Процес реприватизації зачепив інтереси величезної групи власників у головних галузях економіки. Кабінет Міністрів та Фонд Держмайна запровадили ще один метод перерозподілу власності, у першу чергу використовуючи всі рівні, органи та напрямки судової системи і прогалини в законодавстві, що стосуються існування кількох реєстрів акціонерів. Пояснимо це на прикладі Нікопольського заводу феросплавів, який контролює 11 % світового ринку цієї продукції.

У травні 2003 р. Фонд держмайна України продав промислово-фінансовому консорціуму «Придніпров'я» 25 % акцій НЗФ за 205 млн грн., у серпні 2003 р. – ще 25 % + 1 акцію заводу за 205,5 млн грн. На рахунку «Придніпров'я» опинився контрольний пакет акцій – 50 % + 1 акція. Групі «Інтерпайп» належали 24 % акцій через підпорядковані їй структури. Також пакет 26 % акцій належали іншим власникам – групі «Приват». «Судова» реприватизація розгорнулася у таких напрямках: з'ясування того, хто є легітимним зберігачем реєстру акціонерів (існувало два реєстри); чи була законною попередня приватизація; чи були законними збори акціонерів, які проводила група «Приват». Питаннями права власності на контрольний пакет акцій займалися Господар-

Загальні збори акціонерів — вищий орган управління акціонерним товариством. До найголовніших функцій загальних зборів акціонерів належать вибори керівних органів товариства та розгляд фінансового звіту.

чі суди, Апеляційні господарчі суди, Вищий господарчий суд, Верховний Суд, які приймали взаємовиключні рішення про повернення НЗФ у державну власність і виставлення його на повторний продаж.

Судові тяжби тривали весь 2005 р. і полеміка про подальшу долю заводу продовжується. На думку директора Міжнародного інституту приватизації, управління власністю та інвестицій, відомого фахівця О. Рябченка, ці суперечливі судові рішення, які йшли один за одним, дають можливість оцінити їх таким чином: «Держава сама собі подає позови, сама себе судить, сама себе визнає винною, але не страждає, і, головне, ні в чому не програє. Покупець, тобто сторона, яка не порушила закон, що офіційно визнано, є реально постраждалим»¹¹⁴.

Оцінку реприватизації НЗФ дав Президент України В. Ющенко. Так у листопаді 2005 р. він висловив думку, що уряд використав корупційні схеми для передачі контролю над НЗФ до рук олігархічної групи, яка намагалася отримати контрольний пакет акцій, але після того, як Верховний Суд визнав приватизацію НЗФ незаконною і зобов'язав перерахувати акції НЗФ на рахунок Фонду держмайна (тобто повернути їх у власність держави), цей стратегічний об'єкт повинен бути реалізований на публічній конкурсній основі, причому конкурси повинні пройти за єдиним принципом – хто більше заплатить.

Судові справи по Нікопольському заводу феросплавів привернули увагу до діяльності Державної комісії по цінних паперах та фондовому ринку. Це стосується обліку акцій не лише цього заводу, але й в принципі всієї структури обліку, яка виникла в процесі приватизації. Так на НЗФ акції були зареєстровані в компанії «Славутич-Регістратор» і законність цієї реєстрації була визнана судом недійсною в жовтні 2003 р. Але у червні 2004 р. іншим судом ця компанія була визнана вже законним реєстратором, хоча з цього часу облік цінних паперів вела інша компанія – «Альфа-Інвест». Зауважимо, що з обома компаніями були затверджені умови договору. Підкреслимо, що право обирати собі реєстратора має лише

¹¹⁴ Киевские ведомости. – 27 січня 2006 р.

емітент цінних паперів. Справу розглядав Верховний Суд. Далі НЗФ заключив договір на ведення реєстру з іншою компанією – «Олівер-Реєстратор», тобто, практично, склалася ситуація, коли зібрання акціонерів ґрунтувалися на списках акціонерів, запропонованих різними реєстраторами, що заздалегідь надавало можливість, знову ж таки у судовому порядку, визнавати їх недійсними.

Така ж ситуація склалася з обленерго. Так, акції «Суми-«, «Чернігів-«, «Полтава-«, «Львів-« і «Прикарпатобленерго» реєструвалися в компанії «Об'єднаний фондовий реєстратор» з 1999 р. У 2003 р. реєстратором всіх зазначених обленерго стала компанія «Інтерсервіс-реєстр», яка вже представляла інтереси іншого власника. Практично до жовтня 2005 р. реєстр 40 % акцій вела компанія ОФР, а 35 % акції – компанія ІСР.

Приклад реприватизації НЗФ висвітлив ще одну проблему – складність повернення акцій на рахунок Фонду держмайна від зберігача акцій, а також вибору суб'єкта управління, і якщо у випадку з цим стратегічним об'єктом можливі різні варіанти, то, здебільшого, у тисяч менш відомих підприємств постійно виникають подібні проблеми.

Найбільші промислові підприємства, які потрапили до списку реприватизаційної кампанії після його оголошення, почали дії, що вплинули на інвестиційний клімат, заморозили нові контракти, призупинили можливість займатися довгостроковим плануванням, вплинули на бюджетні відрахування. Крім того, реприватизація того ж НЗФ зірвала проект Міжнародної феросплавної компанії.

Реприватизація НЗФ привернула увагу на становище міноритарних акціонерів, які, користуючись недосконалістю законодавства і відсутністю закону про акціонерні товариства, намагаються знайти своє місце у керівництві компаній для представників меншості акціонерів. Аналогічна ситуація склалася в жовтні 2005 р. в обленерго, де були порушені з боку НАК «Енергетична компанія України» права міноритарних акціонерів. В «Суми-«, «Чернігів-«, «Полтава-«, «Львів-« і «Прикарпатобленерго» НАК блокувала дії міноритаріїв щодо перевиборів керівних органів компанії та затвердження нормативів розподілу прибутку. У цьому зв'язку треба зазначити, що становище міноритарних акціонерів постійно використовують конкуренти того чи іншого підприємства, саботуючи роботу компанії позовами до судів першої інстанції. Так, після того, як була оголошена програма реприватизації, 75 % підприємств з цього списку опинилися в зоні судових розглядів.

Суть у тому, що нормативний акт від 1991 р. «Про господарські товариства» застарів за всіма формальними ознаками і на початок 2007 р. не гарантує захист майна. Верховна Рада за декілька років неодноразово відхиляла за формальними ознаками законопроект «Про акціонерні товариства». В Україні близько 34 % акціонерних товариств, з них 2/3 – закриті акціонерні товариства, які не публікують інформацію про себе, тим більш, не розкривають реєстри власників. Засіб, що пропонується у законопроекті – відхід від розділу акціонерних товариств на відкриті й закриті, – передбачає участь міноритарних акціонерів у спостережній раді, що може

Спостережна рада – це орган акціонерного товариства, який з метою захисту інтересів держави та акціонерів здійснює контроль за діяльністю правління товариства. Спостережна рада формується з представників засновника та інших акціонерів, уповноважених представників банківської установи, яка обслуговує товариство, трудового колективу та органу приватизації. До її складу можуть входити також представники інших органів і організацій.

вплинути на дії інсайдерів і дає їм можливість блокувати роботу акціонерного товариства через суд. Крім того, спірним є питання про зменшення кворуму з 60 % до 50 % для проведення зборів. У жовтні 2006 р. Верховна Рада все ж законодавчо оформила дієвість зборів акціонерів на рівні 50 %. Також блокується пункт про обов'язкову виплату міноритаріям дивідендів. У підсумку великі власники

не готові послабити свій контроль, що у кінцевому підсумку стримує розвиток фондового ринку.

Аналізуючи досвід колишніх країн СРСР, які вже практично завершили процес приватизації та корпоратизації, слід зазначити, що, наприклад, Президент Росії у лютому 2006 р. узаконив поправки стосовно корпоративного права, які по-новому будують відносини між міноритарними та мажоритарними акціонерами¹¹⁵.

¹¹⁵ Виправлений Закон «Про акціонерні товариства» вводить два абсолютно нових для пострадянського простору поняття: добровільна та обов'язкова пропозиції про викуп акцій. Згідно Закону, особа, що збирається придбати 30 % акцій (з урахуванням паперів, які належать афільованим особам), має право зробити акціонерам добровільну пропозицію щодо придбання акцій. Інша група, що придбала більше 30 % акцій, зобов'язана зробити таку ж пропозицію. Тобто, якщо група концентрує понад 95 % акцій, у головного акціонера з'являється обов'язок викупу акцій, що залишилися. У випадку відмови міноритаріїв добровільно продати свої акції, власник 95 % -ого пакету може розпочати процедуру насильницького позбавлення їх власності шляхом обміну її на гроші. Можливості зберегти долю у

Програма реприватизації, задекларована урядом у 2005 р., загострила проблему відносин Фонду держмайна з підприємствами, власники яких були в опозиції до цього уряду, і породила цілу низку судових процесів.

Так, наприклад, ВАТ «Північний гірничо-збагачувальний комбінат» та ЗАТ «Центральний гірничо-збагачувальний комбінат», які належать компанії «Систем Кепітал Менеджмент». У квітні 2005 р. акціонери вирішили збільшити статутні фонди підприємств шляхом додаткового випуску акцій. При цьому статутний фонд ЦГЗК збільшувався приблизно вдвічі, до 277, 8 млн грн., а ПГЗК – у 2,2 рази, до 548, 9 млн грн., що зменшувало фінансову можливість уряду викупити ці акції. Фонд держмайна у судовому порядку намагався відмінити додаткову емісію, але Вищий господарчий суд України відмовив у задоволенні касаційної скарги. Схожим був позов Фонду держмайна до ЗАТ «Південний гірничо-збагачувальний комбінат» по збільшенню статутного фонду компанії з 1071,8 млн грн. до 1607,7 млн грн. Фонд також звернувся до суду з проханням заборонити Державній комісії по цінним паперам і фондовому ринку реєструвати додатковий випуск акцій і проведення підписки. Але Апеляційний господарчий суд відмовив позивачу.

Програма реприватизації продукувала процес перерозподілу активів з метою ускладнення процесу передачі акцій державі. Наприклад, власники ВАТ «Запоріжсталь» провели наступну фінансову операцію. У грудні 2005 р. Антимонопольний комітет дозволив двом акціонерам сконцентрувати контрольний пакет акцій підприємства. Британські компанії «Мевертон ЛТД» (їй належать 30 % акцій) та «Глобал Стіл Івестмент» (їй належать 29 % акцій) створили компанію «Стіл Груп ЛТД» (Кіпр) і внесли у її статутний фонд біля 50 % акцій Запорізького комбінату. Таким чином, «Запоріжсталь» стала контролюватися трьома групами, які перерозподілили долі між основними власниками та «Київ Івестмент груп» і мають приблизно по 30 % акцій кожна. Суть цієї операції у тому, що продаж хоча б частки акцій «Стіл Груп» іноземним інвесторам унеможливила проведення реприватизації незалежно від того, була попередня приватизація законною чи незаконною.

ВАТ у міноритаріїв немає. За Законом, створена шкала рівнів влади у будь-якому відкритому акціонерному товаристві: 2 % дають акціонеру право отримати повний реєстр акціонерів компанії, 10 % – вимагати позачергових зборів акціонерів, 25 % – блокувати рішення, наприклад, по реорганізації підприємства, 50 % – представляти класичний контроль, у тому числі, право призначати менеджмент.

До помилок програми реприватизації треба віднести той факт, що, використовуючи суди, крупні фінансово-промислові групи активно намагалися втрутитися у цей процес і захопити власність в умовах її перерозподілу. Це стосується, перш за все, ФПГ «Фінанси і кредит», яка вела десятки судових процесів практично у всіх галузях промисловості, використовуючи можливість створення паралельного правління компаній, подвійних спостережних рад, подвійних реєстраторів. Практично всі активи були придбані або внаслідок судових рішень, або контролювалися через такі ж судові рішення. Це стосується судових справ навколо Полтавського гірничо-збагачувального комбінату, АвтоКрАЗу, ВАТ «Росава», ЗАТ «Київський судноремонтний суднобудівний завод», заводу «Валса», «Рівнеазоту» та багатьох проблемних підприємств.

Наслідком оприлюднення програми реприватизації й активних дій уряду в цьому напрямку стали намагання деяких компаній виставити свої активи на продаж, виходячи з того, що вони були придбані за заниженими цінами та над ними нависла загроза визнання приватизації незаконною. Так, ВС «Енерджи» (Нідерланди) вирішила перепродати свої обленерго. Їй належить 95,2 % «Севастополь-«, 94,5 % «Херсон-«, 91,6 % «Житомир-« і 94 % «Кіровоградобленерго» акцій, які вона придбала у 2001 р. за \$93 млн. У 2005 р. експерти оцінили пакет акцій, які виставлялися на продаж, у суму \$540 млн, тобто у 6 разів дорожче.

В цілому, проведення реприватизації в Україні було помилкою. Про це сказав Президент України В. Ющенко у листопаді 2005 р., виступаючи на II З'їзді партії «Народний союз «Наша Україна»». Він підкреслив: «Запланована реприватизація по ряду підприємств принесла колосальну смуту у бізнес-кола. Це викликало недовіри до урядових кроків. «Кожен почав думати, що це переслідування, яке торкнеться, рано чи пізно, його. Він також сказав, що український бізнес формувався на протязі 14 років і не було сенсу вертатися у минуле. Це конфлікт, який би відволік наші зусилля на багато років назад»¹¹⁶.

Імпульси, які надала суспільству реприватизація, привели до нестабільності у відносинах між різними гілками влади. Так Верховна Рада прийняла Закон України «Про список об'єктів права державної власності, які не підлягають приватизації», вважаючи за необхідне скоротити список підприємств, які збирався продати

¹¹⁶ Ітар-Тарс, 13 листопада 2005 р.

уряд. Президент у листопаді 2005 р. застосував право вето по відношенню до законів, за якими був розширений перелік підприємств, що не підлягають приватизації. Це стосувалося ВАТ «Одеський припортовий завод», ВАТ «Турбоатом», ВАТ «Завод «Маяк»», ДП «Науково-виробничий комплекс газотурбобудування «Зоря»-«Машпроект» та інших. Але вже у січні 2006 р. вето Президента було подолано Верховною Радою. Причиною такої позиції вищого органу влади було те, що підприємства, введені до списку приватизації, планувалося роздержавити за тіньовою схемою. Так, наприклад, Одеський припортовий завод, який займає в Україні друге місце по випуску аміаку і третє – по виробництву азотних добрив, планувалося розділити на технологічні комплекси, відокремити аміачний трубопровід, сховище аміаку, азотне виробництво та інфраструктуру морського порту і приватизувати по частинах.

Верховна Рада також заборонила приватизацію стратегічних підприємств, які уряд виставляв на продаж. Це, наприклад, державне підприємство «Дельта-Лощман», яке здійснює проведення суден у морські та річкові порти Миколаївської і Херсонської областей, а також забезпечує транзитний прохід суден у річкові порти, що розташовані на Дніпрі.

Протиріччя між гілками влади проявилися і в переробній промисловості. Восени 2005 р. Верховна Рада прийняла Закон «Про введення мораторію на демонтаж або розукомплектування цукрових заводів». Документ передбачав заборону передачі прав власності іншим юридичним і фізичним особам за домовленостям або за рішеннями суду до 2008 р. Суть цього Закону в тому, що у 2003 р. з 192 підприємств не працював 71 цукровий завод, з останніх 34 були порізані на металобрухт. Склалася колізія у площині правовідносин. Справа в тому, що всі цукрові заводи країни знаходяться у приватній власності, а Закон порушував право власників розпоряджатися своїм майном. Але дії власників по знищенню підприємств впливають на рівень виробництва цукру Президент двічі вотивав даний законопроект, але це не привело до збільшення виробництва цукру і зниження його ціни. Право власників «різати» свої заводи збереглося.

У кінці 2005 р. відбулася зміна уряду і був складений план продажу у 2006 р. державних пакетів акцій державних товариств і холдингових компаній, за рахунок чого планувалося отримати кошти,

що мали піти на покриття дефіциту бюджету.¹¹⁷ Новацією була продаж об'єктів приватизації з землею, тобто продаж долі держави або нових об'єктів повинен відбуватися виключно разом із землею. Власники контрольних пакетів акцій підприємств мали отримати преференції при покупці землі під приватизованими вже підприємствами. Тобто у програмі 2006 р. з'явився новий спосіб приватизації, який значною мірою змінює підходи до вибору об'єктів покупки. Фактично мова йде про продаж земельних ділянок, вартість яких за ринковими цінами перевершує вартість об'єктів, що на них знаходяться. Якщо проаналізувати план-графік продажу держпакету акцій господарчих товариств і холдингових компаній у галузевому розрізі, по вартості, за приналежністю до підприємств до фінансових груп, за регіональними ознаками, то найбільш значимими є об'єкти нафтової галузі, металургійної, хімічної промисловості, транспортного машинобудування, авіатранспорту. В цілому, в цьому списку фігурують акції підприємств не дуже привабливих для нових власників, а вагомими підприємства є предметом тривалих господарчих спорів між власниками і державою. Прикладом цього можуть бути виставлені на конкурс 76 % акцій

¹¹⁷ Помісячний план передбачав: у червні на конкурс – 50 % акцій «Укрнафтопродукт», 61,3 % ВАТ «Львівський завод електронної радіоапаратури»; на фондові торги – 45,4 % ВАТ «Готельний комплекс «Мир»», 29,9 % ВАТ «Галичцукор»; у липні на конкурс – 50 % ВАТ «Рівненський радіотехнічний завод»; на фондові торги – 10 % акцій ВАТ «Макіївський металургійний комбінат», 25 % ВАТ «Тернопільське об'єднання «Текстерно»», 10 % ВАТ ХК «Краян», 3,8 % ДАХК «Чорноморський суднобудівний завод»; у серпні на конкурс – 76 % акцій ХК «Луганськтепловоз», 94,9 % ЗАТ «Пульсар», 92,8 % ЗАТ «Завод «Магніт»»; на фондові торги – 5 % акцій ЗАТ «Авіакомпанія «Національні авіалінії України»», 16 % ЗАТ «Промінь»; у вересні на конкурс – 91,6 % ЗАТ «Нікопольський південнотрубний завод», 89,6 % ЗАТ «Завод «Червоний промінь»»; на фондові торги – 36,7 % ЗАТ «Рівненський завод транспортних агрегатів», 25 % ВАТ «Виробництво «Технік»», 8,3 % ЗАТ «Прилуцький м'ясокомбінат», 10 % «Сумський рафінадний завод», 10 % ЗАТ «Серп і молот»; у жовтні на конкурс – 96,1 % ЗАТ «Тернопільський радіозавод «Оріон»», 80,8 % ЗАТ «Азовкабель»; на фондові торги – 27,6 % ЗАТ «Харківський тракторний завод імені Орджонікідзе», 26,6 % ЗАТ «Машинобудівний завод «Аметист»»; у листопаді на конкурс – 55,8 % ЗАТ «Макіївський металургійний комбінат», 94,9 % ЗАТ «Джанкойський машинобудівний завод», 88,1 % ЗАТ ХК «Краян», 95 % ЗАТ «Авіакомпанія «Національні авіалінії України»»; на фондові торги – 26,3 % ВАТ «Страхова компанія «Астарта», 94,4 % ДАХК «Енергобуд»; у грудні на конкурс – 74,2 % ЗАТ «Росава», 54,5 % ЗАТ «Серп і молот», 94,21 % ЗАТ «Фотон», 42,2 % ЗАТ «Авіакомпанія «Константа»», 67,8 % ЗАТ «Нікопольський прядильно-нитковий комбінат»; на фондові торги – 51 % «Іллічевський судноремонтний завод», 26 % ЗАТ «Криворізький комбінат хлібопродуктів № 2».

ВАТ ХК «Луганськтепловоз», які потрапили до процесу реприватизації. Підкреслимо, що на протязі п'яти років – з 2001 по 2006 рр. – Фонд держмайна перебував у стані судових процесів з компанією «АвтоКрАЗ» (група «Фінанси і кредит»). Історія питання така. Ще у серпні 2001 р. пакет придбала за 41,6 млн грн. група «Фінанси і кредит». Логіка численних судових рішень наступна: у їх підсумку продаж ВАТ «Холдингова компанія «Луганськтепловоз» була визнана недійсною і контроль над холдингом перейшов до держави, який потрапив до списку реприватизованих компаній, що знову виставляються на продаж. Експерти оцінили пакет акцій у \$ 300 млн, однак Кабінет Міністрів у серпні 2006 р. призупинив продаж об'єкта.

Особливістю приватизації 2005–2006 рр. стали спроби урядів роздержавити державні холдинги, такі, як «Укрзалізниця», «Укррудпром», «Укртелеком», «Укрнафтопродукт», але ці намагання не були реалізовані.

Таким чином, завершуючи аналіз державних концепцій реформування відносин власності, можна зробити висновок, що у кількісному значенні цей процес практично досяг своєї межі і подальші показники його росту будуть торкатися сфер економічної безпеки держави. Приватизація рано чи пізно у такому випадку створить умови для неможливості розвитку самої приватизації як процесу, тому що межею для неї стане вже приватизований капітал. У цих умовах можливий лише процес перерозподілу капіталу, у якому держава може як збільшувати, так і зменшувати свою долю, намагаючись збалансувати та врівноважити у відносинах власності різні інтереси національних капіталів.

Запитання і завдання

1. Охарактеризуйте монопольну структуру економіки України.
2. Дайте оцінку монополістичним діям у галузі ціни, обсягу виробництва, розподілу ресурсів.
3. Розкрийте антимонопольні дії держави.
4. Які особливості економічної політики фінансових груп у позаприватизаційному розпродажу державного майна?
5. Які основні принципи та підходи до трансформації власності в Україні?

6. Проаналізуйте основні програми державної стратегії трансформації власності в галузях економіки.
7. Дайте оцінку відносин держави до холдингових компаній.
8. Поясніть зв'язок державного бюджету та економіки в умовах приватизації.
9. Які зміни відбулись у класифікації об'єктів державної власності?
10. Назвіть основні нормативні акти у сфері роздержавлення та реприватизації (Укази Президента, Декрети Кабінету Міністрів, Постанови Верховної Ради, Закони України).

ГЛАВА IV

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ТА ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНОЮ ВЛАСНІСТЮ

У системі взаємодії держави та економіки функціонування державного промислового капіталу є «окремим блоком» відносин, які виникають в умовах трансформації суспільства. Тобто, коли держава стає суб'єктом права власності (Закон України «Про власність», 2 лютого 1991 р., розділ I, ст. 3.1) створюються умови, за яких управлінський апарат розпоряджається державним майном, а засоби і продукти виробництва персоніфікуються в особі держави. Остання в якості суб'єкта власності поділяє своє майно між різними органами управління, державними, казенними підприємствами. Єдине державне майно фактично та юридично розподілене на окремі частини, які є самостійними юридичними особами, але залежать від ієрархії державної влади. Державний промисловий капітал, хоча й розподілений на окремі суб'єкти власності, функціонує як одне ціле, причому комерційні відносини з іншими суб'єктами права регулюються нормами Цивільного та Господарського кодексів, яким притаманні формальна рівність і свобода дій складових одиниць державного капіталу. Але державні корпорації в системі юридичного регулювання діють на базі адміністративного права, яке передбачає підлеглість вищим урядовим адміністраціям. Крім того, виникають правові колізії між формально-юридичною та фактичною стороною володіння, користування та розпорядження власністю і продукцією державних корпорацій.

Комерційні відносини – відносини, які складаються в ході економічної діяльності між суб'єктами, головним принципом і метою яких є доход (економічна вигода)

Корпорація — назва акціонерного товариства, яке об'єднує різні галузі промислового виробництва за єдиного фінансового контролю. Також під корпораціями розуміють договірні об'єднання, створені на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників.

Об'єктивно корпоративна форма державної власності створює умови, коли право власності на засоби виробництва належить не тільки даній державній корпорації, але й органам державної влади та управлінням. Тому це питання знаходиться в соціально-політичній площині, у визначенні, яким шляхом розподіляється дохід від функціонування державної власності у виробничій сфері.

Діяльність державних органів із визначення обсягів, напрямів та умов функціонування державних корпоративних прав і управління діяльністю корпорації в межах прав держави як акціонера пов'язана саме з державним характером власності і специфічними – соціальними – функціями держави.

За своєю природою, корпоративна власність спрямована на об'єднання капіталів різних власників з метою отримання найбільших прибутків шляхом підприємницької діяльності, заснованої та здійснюваної на цьому корпоративному капіталі. Державна ж власність, навіть за умови її входження до корпоративного капіталу, не може звільнитися від своїх завдань – забезпечення суспільних потреб. Тому по відношенню до управління державними корпоративними правами існують різні мотивації участі держави у корпорації, відмінні від мотивації інших власників. Це створює для корпоративної державної власності та управління державними корпоративними правами умови подвійного режиму. Один впливає саме з інституціональних завдань державної власності і пов'язаний з формуванням та реалізацією державної економічної політики щодо управління державними корпоративними правами, яка б відповідала соціальним функціям держави та їх загальному характеру, і перебуває у сфері державного управління, діяльності відповідних державних органів. Теоретично держава виступає як приватний власник і діє відповідно до чинного цивільного та господарського законодавства і повноважень, визначених виключно розміром і видом конкретних корпоративних прав. Забезпечення відповідності управління державними корпоративними правами

Соціальна функція держави полягає в забезпеченні на всій території країни прав і свобод кожної людини і громадянина. Виконання соціальної функції передбачає: створення державою умов для відтворення й розвитку людини (демографічна політика, освіта, виховання тощо); формування соціокультурного простору, сприятливого для самореалізації кожної людини; стимулювання творчого зростання людини; утілення в життя принципів соціальної справедливості тощо.

стратегії економічного розвитку держави на макrorівні може бути досягнуте тільки завдяки відповідному законодавчому забезпеченню.

Структурна база правового поля, в якому здійснюється управління державними корпоративними правами, складається з норм Конституції, Законів України (загальних та спеціальних), постанов Верховної Ради України, постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, відомчих нормативних актів.

Конституція, легалізуючи приватну власність і рівність усіх форм власності, заклала засади економічного плюралізму. Ряд Законів України – таких, наприклад, як «Про власність», «Про підприємства в Україні», «Про підприємництво», – розвинув ці конституційні положення щодо можливих організаційних форм і механізмів підприємницької діяльності. Значний масив правової бази складають постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, які контекстуально та спеціально регулюють ці питання. Нарешті, регулюванню управління державними корпоративними правами присвячено і багато відомчих нормативних актів, зокрема, Фонду державного майна України. Цій проблемі присвячені наукові праці та практичні розробки відомих фахівців М. Чечетова, І Жадана, М. Сіроша, В. Семенюк, ідеї яких використані у викладанні даної теми.

Слід зазначити, що велику увагу встановленню засад управління державними корпоративними правами приділяли Програми приватизації, які приймалися Верховною Радою України у формі Закону України або вводилися в дію указами Президента України. Державна програма приватизації на 2000–2002 рр., затверджена Законом України від 18 травня 2000 р. № 1723, встановлює принципи і порядок закріплення у державній власності пакетів акцій ВАТ, причому закріплення пакета акцій у розмірі 25 або 50 % статутного фонду ВАТ плюс одна акція може здійснюватися виключно щодо ВАТ, створених на базі об'єктів групи «Г» (цілісні майнові комплекси підприємств або пакети акцій ВАТ, які на момент прийняття рішення про приватизацію займають монополіне становище на загальнодержавному ринку відповідних товарів і послуг чи мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави). Відповідно до п. 29 Програми, «закріплення пакета акцій у державній власності відбувається з ініціативи органів виконавчої влади, уповноважених управляти державним майном». При цьому

відповідний орган подає до Фонду інформацію щодо термінів, мети закріплення пакета акцій у державній власності та методів її досягнення шляхом управління корпоративними правами, економічне обґрунтування доцільності закріплення у державній власності пакета акцій, а також інформацію щодо джерел та обсягів фінансування ВАТ за рахунок коштів державного бюджету України, якщо таке передбачається. Закріплення не відбувається, якщо визначена в обґрунтуванні мета передбачає втручання в господарську діяльність товариства; може реалізовуватися через договірні відносини, а також через непрямі механізми впливу на роботу ВАТ; не може бути досягнута через механізми корпоративного управління; су-

Корпоративне управління – процеси регулювання власником руху його корпоративних прав із метою отримання прибутку, управління корпоративним підприємством, відшкодування витрат через отримання частки майна при його ліквідації

перечить державній політиці у сфері реформування власності. Важливо звернути увагу на термін закріплення пакета акцій у державній власності, що становить три роки.

Після його закінчення Кабінет Міністрів України може прийняти рішення про закріплення у державній власності цього пакета на новий термін, але не більш як на три роки за умови, якщо за шість місяців до його закінчення показники роботи не погіршилися (не знизилися обсяги, рентабельність виробництва, не виникла або не збільшилася заборгованість підприємства із заробітної плати, платежів до бюджету, державних цільових фондів, не зменшилася вартість власного капіталу АТ), принаймні, для підприємств, в яких державі належить контрольний пакет. В іншому випадку пакет акцій, закріплений у державній власності, підлягає обов'язковому продажу.

Закріплення пакету акцій у державній власності здійснюється в такому порядку: подання до Фонду державного майна України органом, який був уповноважений управляти майном відповідного державного підприємства до прийняття рішення про його приватизацію, обґрунтування доцільності закріплення у державній власності пакету акцій.

Обґрунтування повинно містити інформацію про мету тимчасового закріплення пакету акцій у державній власності та методи її досягнення в межах комплексу прав, які виникатимуть у держави за умови закріплення у державній власності пакета акцій у розмірі 25 або 50 відсотків статутного фонду ВАТ плюс одна акція.

Підкреслимо, що Фонд державного майна України відмовляє у закріпленні пакету акцій ВАТ у державній власності у випадках, коли визначені в обґрунтуванні цілі передбачають втручання в господарську діяльність товариства або визначені в обґрунтуванні цілі можливо реалізувати через договірні відносини, а також через економічні, непрямі механізми впливу на роботу ВАТ.

Якщо ці цілі не можуть бути досягнуті через механізм корпоративного управління, про що інформує Кабінет Міністрів України, то Фонд державного майна України подає Кабінету Міністрів України пропозиції щодо закріплення пакету акцій у державній власності. На підставі відповідного обґрунтування Кабінет Міністрів України приймає окремо щодо кожного ВАТ рішення про закріплення пакету акцій у державній власності строком до п'яти років.

Кабінет Міністрів України з власної ініціативи або за поданням Фонду державного майна України може прийняти рішення про достроковий продаж пакета акцій, закріпленого у державній власності. При цьому державні органи приватизації здійснюють продаж акцій способами, встановленими законодавством з питань приватизації. Пакети акцій, що були раніше закріплені у державній власності, підлягають приведенню у відповідність з вимогами цієї Програми, крім пакетів акцій, переданих до статутних фондів державних холдингових компаній.

Фонд державного майна України разом з органами виконавчої влади аналізує діяльність раніше створених холдингових компаній і вносить до Кабінету Міністрів України пропозиції щодо доцільності подальшого їх функціонування.

Умови приватизації об'єктів згідно із законами здійснюється за погодженням із Кабінетом Міністрів України. Об'єкти групи «Г» погоджуються Фондом державного майна України з Кабінетом Міністрів України у порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України за поданням Фонду державного майна України.

Закріплення в державній власності пакета акцій у розмірі 25 або 50 % статутного фонду ВАТ плюс одна акція може здійснюватися виключно щодо ВАТ, створених на базі об'єктів групи «Г». Закріплення у державній власності пакета акцій у розмірі 25 або 50 % статутного фонду ВАТ плюс одна акція здійснюється відповідно до Закону України «Про господарські товариства» та статуту ВАТ.

Прийняття загальними зборами акціонерів рішень з питань, визначених статтями 41 та 42 Закону України «Про господарські товариства», а також щодо ВАТ, в яких за державою закріплено 50 % статутного фонду плюс одна акція, стосуються:

- участі в інших підприємствах та об'єднаннях підприємств;
- передачі в заставу оренду, продаж та відчуження іншими способами майна ВАТ, балансова вартість якого перевищує 10 % підсумку балансу ВАТ.

Органи, уповноважені управляти акціями ВАТ, в якому за державою закріплено 50 % статутного фонду плюс одна акція, здійснюють відповідні заходи щодо поліпшення фінансово-господарської діяльності таких ВАТ та несуть відповідальність за її стан.

Закріплення пакета акцій у державній власності відбувається з ініціативи органів виконавчої влади, уповноважених управляти державним майном.

Фонд організовує захист закріплення пакета акцій у державній власності, який передбачає розгляд пропозицій органу, уповноваженого управляти державним майном, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Обґрунтування доцільності закріплення пакета акцій у державній власності, що подається органом, уповноваженим управляти державним майном, повинно містити інформацію, зміст якої визначається Фондом, у тому числі щодо термінів, мети закріплення пакета акцій у державній власності та методів її досягнення шляхом управління корпоративними правами, які виникатимуть у держави за умови закріплення у державній власності пакета акцій у розмірі 25 або 50 % статутного фонду ВАТ плюс одна акція, економічне обґрунтування доцільності закріплення у державній власності пакета акцій, а також інформацію щодо джерел та обсягів фінансування ВАТ за рахунок коштів Державного бюджету України, якщо таке передбачається.

Закріплення у державній власності пакетів акцій ВАТ, що приватизуються, відбувається у виключних випадках. При цьому може закріплюватись лише контрольний пакет акцій ВАТ, створених на базі підприємств групи «Г», на термін до трьох років. Продовження закріплення можливо тільки у випадках збереження дії факторів, на підставі яких було прийнято рішення про закріплення в державній власності. Фонд організовує публічну процедуру роз-

гляду пропозицій щодо закріплення пакета акцій в державній власності. Рішення приймається Кабінетом Міністрів України окремо по кожному пакету акцій на основі висновків Фонду.

Щодо створення цілісної системи управління державною власністю, то за своїм характером вона має відповідати наведеній класифікації об'єктів, що входять до державного сектору економіки.

Тимчасова функція державних корпоративних прав може бути реалізована через представництво державних органів приватизації в органах управління ВАТ: для невеликих пакетів – представництво на загальних зборах; для контрольних пакетів і пакетів акцій понад 25 % статутного фонду ВАТ – представництво в спостережній раді зі спеціальними повноваженнями.

Відбір представників здійснюється на конкурсних засадах:

- передача функцій власника суб'єктам, що зацікавлені в розвитку ВАТ;
- власникам великих (понад 25 % статутного фонду ВАТ) пакетів акцій з правом наступного його викупу по фіксованій ціні (встановленій при передачі в управління);
- передача функцій власника третій особі – професійній управляючій компанії; довірчим керуючим.

Постійна функція власника щодо пакетів акцій ВАТ та казенних підприємств може бути реалізована через контракт з керівником ВАТ або казенного підприємства; для ВАТ – шляхом формування спостережних рад за участю суспільно визнаних фахівців і діячів, які не є державними службовцями; передача функцій власника третій особі – професійній управляючій компанії; довірчим керуючим.

Власник – це особа, яка має право власності. Право власності складається з трьох функцій:

- право володіння
- право користування
- право розпорядження.

Якщо особа має лише право володіння, без прав розпорядження та користування, така особа називається «володільцем».

Довірче управління (трастові операції) – це фінансова схема, згідно якій власник передає функції управління майном іншій особі (довірчому керуючому) на визначений термін. Здійснюючи від свого імені операції з майном власника, керуючий стягує дохід, якій належить власникові майна за вирахуванням винагороди керуючого. До довірчого управління вдаються, як правило, інвестори, що мають достатні засоби для фінансування проектів, але не мають можливості з ряду причин самостійно управляти об'єктами інвестування.

Для формування системи управління об'єктами права державної власності під порядкуванням Фонду державного майна України створюється Агентство з управління державною власністю.

Після завершення основного етапу процесу приватизації в 2007 р. створюється Міністерство з питань власності та управління державним майном України, яке займатиметься розробкою політики у сфері управління державним майном та буде правонаступником Фонду державного майна України і міністерств, які брали участь в управлінні об'єктами права державної власності. При Міністерстві створюється система виконавчих агентств з чітким розмежуванням повноважень та підпорядкованістю лише одній особі – міністру.

Розглядаючи питання про способи і порядок управління державною власністю, згідно з якими державна власність передавалася у володіння приватним, недержавним фізичним і юридичним особам, виявляється необхідним зупинитись і на способах та порядку, використовуючи які держава закріплювала залишену в себе частину в майні, що приватизовано. В Законі України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. в розділі 4, п. п. 97, 101, 104, 105, 106, 108 фрагментарно означені деякі аспекти щодо управління державною часткою у статутному фонді відкритих акціонерних товариств.

Треба зауважити, що в Законі не конкретизовані «окремі випадки» передачі права управління пакетом акцій, закріпленим у державній власності, окрім того, Закон не дав чіткого розмежування, чим же повинна управляти уповноважена особа. У практичній площині це стосується як частки у статутному фонді, так і пакета акцій, закріплених у державній власності, що не є ні в юридичному, ні в економічному плані ідентичними категоріями. Акції, як титул власності на дохід, дають можливість брати участь у розділі прибутку у відповідності до цієї частки, а володіння часткою статутного фонду свідчить лише про те, що уповноважена особа володіє основними фондами, якими може теоретично розпоряджатись.

Правонаступництво – перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого. Правонаступництво може бути універсальним або частковим. За універсального правонаступництва до правонаступника (фізичної або юридичної особи) переходять усі права і обов'язки того суб'єкта, якому вони належали раніше. Це має місце у разі спадкування, об'єднання в одне кількох підприємств, установ, організацій. За часткового правонаступництва від одного до іншого суб'єкта переходять лише окремі права і обов'язки.

Тобто, в теоретичному плані у цьому законі, як і в наступних його видозмінах, не знято протиріччя між поняттями «промисловий підприємець», «капіталіст» та «грошовий капіталіст», тому що уповноважений, який володіє частиною статутного фонду, володіє капіталом, закріпленим безпосередньо у підприємстві й вилучити свій капітал він може лише шляхом продажу цієї частки іншому підприємцю.

Це означає, що держава, щоб отримати гроші, повинна повністю продати свою частку, а будучи грошовим капіталістом, володіючи акціями, уповноважений бере участь не в обігу капіталу шляхом продажу своєї частки, а шляхом купівлі-продажу титулів на дохід або шляхом отримання дивідендів і, таким чином, перетворюється в акціонерного капіталіста.

На практиці були розроблені кілька методів управління корпоративними правами. Було запропоновано залишити за міністерствами й іншими центральними органами влади функції управління стратегічно важливими державними й казенними підприємствами, а за місцевою владою – підприємства, що впливають насамперед на економічну ситуацію в регіоні.

Для цього були розроблені такі варіанти: пряма передача повноважень від Фонду державного майна відповідним органам влади чи передача цих повноважень через Національне агентство з управління державними корпоративними правами. Тобто, поставало питання, як здійснити врахування державних та регіональних інтересів стосовно участі підприємства у державних чи регіональних програмах щодо надходження дивідендів державі, ліквідації заборгованості по зарплаті.

Держава виявилася найбільш невідготовленою до корпоратизації, оскільки практично втратила у цій невизначеності свої важелі впливу. Слід підкреслити, що в ході передачі управління державною власністю виникли протиріччя між Фондом держмайна та Національним агентством України з управління державними корпоративними правами, оскільки і перше, і друге відомства діяли не на основі закону, а на основі положень, які певною мірою дублювали їх функції.

Треба зазначити, що основними завданнями Національного агентства були: управління частками (акціями, паями), що належать державі, в майні господарських товариств; ведення реєстру і оцінка вартості державних корпоративних прав; призначення упо-

вноважених осіб з управління частками (акціями, паями) у майні господарських товариств, що належать державі (далі – уповноважені особи), та здійснення контролю за ефективністю їх роботи, і, що цікаво, йому було доручено займатись поповненням дохідної частини бюджету за рахунок надходжень від управління державними корпоративними правами та діяльності Агентства на фондовому ринку; крім того, воно мало брати участь у формуванні політики щодо інвестицій у підприємства, в статутному фонді яких є державна частка.

Від імені держави Агентство уповноважене було набувати права власності на акції (частки, паї) у порядку, встановленому законодавством і було наділене правом створювати позабюджетні та інші фонди.

До реєстру Агентства було занесено біля 5 тис. акціонерних товариств, у статутних фондах яких присутня державна частка (див. табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Державні корпоративні права у статутних фондах підприємства

	Статутний фонд підприємств галузі (%)	Обсяг державних корпоративних прав	
		Всього (%)	в т. ч. закріплено у держвласності (%)
Всього	100,00	67,70	24,70
Державний комітет з туризму	1,26	0,44	0,09
Держнафтогазпром	13,49	12,07	0,28
Міністерство АПК	6,40	2,76	0,61
Мінвуглепром	4,18	4,18	0,00
Міненерго	12,07	8,52	5,00
Мінпромполітика	56,80	37,13	18,00
Міністерство транспорту	3,26	1,53	0,44
Торгівля	0,06	0,04	0,00004
Будівництво	2,12	0,92	0,24
Медична промисловість	0,36	0,12	0,03

Оцінюючи питання управління державними корпоративними правами, слід зазначити, що, на думку реалізаторів цих прав, із створенням Національного агентства України з управління державними корпоративними правами мали місце певні позитивні результати – вжито заходів для поліпшення роботи ВАТ, економічного стану галузей та регіонів. Але суперечності в розмежуванні повноважень між Фондом державного майна України і Національним агентством, невідповідність його фактичної діяльності формально задекларованому статусу призвели до дискусії щодо доцільності створення останнього і, нарешті, до його ліквідації. І хоча утворення та ліквідацію Національного агентства можна оцінити як намагання позитивно вирішити проблеми в організаційному плані, об'єктивно ці реорганізації не розв'язали питання створення чіткої та ділової системи управління державними корпоративними правами.¹¹⁸

Вже на 1 січня 2000 року загальна кількість відкритих акціонерних товариств (без урахування підприємств комунальної власності), у статутних фондах, в яких був державний пакет акцій, становила 2588 товариств, з них у 514 товариствах державний пакет становив більше 50 %; 1162 товариства з пакетом від 25 до 50 % акцій; 912 товариств з державним пакетом акцій менше 25 % акцій. Крім того, ще 34 холдингові компанії мають різну долю державних акцій. Вартість державних пакетів акцій підприємств, що не перебували у процесі приватизації, складала 4 642,47 млрд грн., вартість пакетів акцій, які тимчасово залишені державою, – 2 831 млн грн.

Треба зазначити, що принципи та прядок закріплення у державній власності пакетів акцій відкритих акціонерних товариств на практиці виявилися досить трудоемним та нерегульованим процесом. Так, основним способом вибору юридичних і фізичних осіб по управлінню державними пакетами, впровадженням Агентством для АТ-підприємств, передбачалися конкурси з відбору уповноваженого по управлінню, якщо можна вважати конкурсом ситуацію, коли надходить лише 1 заява від обласної адміністрації, міністерства чи відомства. Однак, у зв'язку із різним ступенем привабливості підприємств, заяви на управління біля двох тисяч підприємств на початок конкурсів так і не надходили.

¹¹⁸ Фондовий ринок. – 1999. – №6. – С. 5.

На думку ФДМ, конкурсно-договірні способи управління державними правами повинні впроваджуватись у такому вигляді: найбільш важливим елементом є призначення керівництва АТ на основі конкурсу проектів. Конкурсна система є формою реалізації повноважень зборів акціонерів про вибір його керівництва. Тобто підприємницький проект, його прийняття гарантує керівнику істотні повноваження і необхідний рівень автономії від органів державного управління. Але переможець конкурсу, на думку ФДМ, відчувши автономію, відчує і державний контроль, бо пропонуються зміни, згідно з якими над підприємствами встановлювався б контроль з боку Міністерства економіки, Міністерства фінансів та відповідного галузевого міністерства (спеціалізовані державні менеджери-держконтролери), орієнтовані на види контролю, що здійснюються до прийняття рішення, тобто на «апріорний контроль». Аналізуючи ці пропозиції, можна зробити висновок, що Фонд державного майна України пропонував систему керівництва підприємствами ще жорсткішу, ніж адміністративно-командну, але введення «апріорного контролю» – це досить незрозуміла та складна нова дефініція, яка пропонується до вживання в управлінській практиці та теорії.

Треба зазначити, що у питаннях роздержавлення та реалізації державних корпоративних прав є ще досить проблем, але, безумовно, беззаперечна думка, про те, що самим слабким місцем з цієї точки зору поки що є корпоративний сегмент економіки. А тим часом він вже дає більше половини обсягу промислового виробництва. Дуже слабкою ланкою виявилось й управління державною часткою власності.¹¹⁹

¹¹⁹ Кучма Л.Д. Вірю в український народ. – К.: Альтернатива, 2000. – С. 305.

Командно-адміністративна система характеризується тим, що в ній всі ресурси є власністю держави, яка здійснює централізоване управління економікою на всіх рівнях.

Процес роздержавлення, як відомо, торкнувся і найважливіших стратегічних підприємств, які мають для економічної безпеки нації першочергове значення, для яких був вироблений

певний індивідуальний підхід з управління державними пакетами акцій. На цих підприємствах порядок закріплення акцій був такий: закріплення у державній власності пакету акцій у розмірі 25 або 50 % статутного фонду плюс одна акція – щодо ВАТ, створених на базі підприємств, які займають монопольне становище на загальнодержавному ринку відповідного виду товару, і підприємств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави¹²⁰.

Відомо, що поява на ринку пакетів акцій стратегічних підприємств (які закріплювалися у державній власності на 5 років), які не реалізовувалися за гроші, а пропонувалися для передачі в управління, ще більш ускладнила процес приватизації, оскільки міністерства й місцеві адміністрації не бачили доцільності в управлінні державним пакетом, беручи при цьому на себе відповідальність за виробничо-фінансовий стан підприємств, що мають стратегічне значення для держави. Таким чином, управління державними пакетами акцій як спосіб приватизації без грошової реалізації цих пакетів акцій практично не могло забезпечити капіталізацію підприємств і, практично, не впливало на процес залучення капіталу в економіку. Тим більше, ні міністерства, ні відомства, за своєю соціально-економічною природою, а особливо обласної адміністрації, не можуть бути грошовим капіталістом, оскільки в них відсутній власний грошовий капітал, а державний пакет акцій підприємств без обігу не приносить прибутку, а дає лише особі, що управляє, значний адміністративний ресурс суб'єктивного характеру, який ніяк не впливає на економічне зростання.

У перший перелік (50 % + 1 акція) увійшли Камиш-Бурунський залізорудний, Нікопольський прядильно-волоконний, Просьянський гірничо-збагачувальний, комбінати «Азовсталь» та імені Ілліча, «Дніпровський металургійний комбінат імені Дзержинського», заводи «Палмаш», «АвтоЗАЗ», «ЛІНОС»,

¹²⁰ Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р. Р. 1. п. 2.

«Луганські акумулятори», «Модуль», «Нева», «Квант», підприємства «КриворіжНДІрудмаш», «Скіф», «Укрцинк», «Закарпат-спец-комплектгаз», Турбовської каоліновий, Костянтинівський металургійний, Стаханівський, Ясиновський, Єнакіївський і Макіївський коксохімічні, Горлівський і Краснолуцький машинобудівні, Одеський верстатобудівний, Куп'янський ливарний заводи, а також «Дніпровський металургійний завод імені Петровського», «Дебальцевський завод металургійного машинобудування», «Лисичанський завод гумовотехнічних виробів», «Львівський завод телеграфної апаратури», «Рівненський завод тракторних агрегатів», «Київський завод автоматики імені Петровського», центральна збагачувальна фабрика «Комсомольська» і шахта імені Стаханова.

У другий перелік (25 % + 1 акція) внесені Феодосійський механічний, Вінницький ламповий, Дніпровський коксохімічний, Маріупольський термічний, Краматорський металургійний, Трипільський біохімічний, Бортницький дослідно-механічний заводи, заводи «Нафтохімік Прикарпаття», «Мусон», «Бентоніт», «Ленінська кузня», нафтопереробний комплекс «Галичина», Кременчуцький річковий порт, Костопільський домобудівний комбінат, фармацевтична фірма «Здоров'я», авіаційно-торгова компанія «Авіаснаб», Полтавський завод медичного скла і Сарненський завод мостових конструкцій.

Необхідно також вказати, що Фонд державного майна працював над розробкою нового порядку приватизації, процедура якого полягала у гарантуванні отримання Фондом коштів, незалежно від результату торгів. Згідно із такою процедурою, Фонд держмайна на конкурсних засадах повинен був обирати уповноважений банк, який потім виступає від його імені продавцем пакету акцій в Україні чи за кордоном. У випадку успішного продажу акцій за встановленою Фондом держмайна ціною банк отримує премію. За відсутності попиту на ринку на запропонований пакет за такою ціною, його власником стає уповноважений банк, однак це також не є вирішенням проблеми із залученням коштів для підприємств.

Загальна кількість відкритих акціонерних товариств (без урахування підприємств комунальної власності), в статутних фондах яких є державний пакет акцій, становила на 1 січня 2000 р. 2588 товариств, зокрема:

- 514 товариств, державний пакет акцій яких понад 50 %, що дає можливість блокувати прийняття загальними зборами акціонерів рішень з усіх питань;
- 1162 товариства із пакетами від 25 % до 50 %, що дає можливість блокувати прийняття загальними зборами акціонерів рішень з питань внесення змін до статуту акціонерного то-

Статут – положення про акціонерне товариство, яке визначає порядок його створення та функціонування. Статут акціонерного товариства повинен містити відомості про: 1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою; 2) тип товариства; 3) розмір статутного капіталу; 4) розмір резервного капіталу; 5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій; 6) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у випадках, якщо товариством передбачений випуск привілейованих акцій; 7) права акціонерів – власників привілейованих акцій кожного класу; 8) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації; 9) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів; 10) порядок скликання та проведення загальних зборів; 11) компетенцію загальних зборів; 12) спосіб повідомлення акціонерів про зміни у порядку денному загальних зборів; 13) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції; 14) порядок внесення змін до статуту; 15) порядок припинення товариства.

вариства; створення і ліквідації дочірніх підприємств, філій та представництв; прийняття рішень про призупинення діяльності акціонерного товариства;

- 912 товариств з державним пакетом 25 %, що дає можливість блокувати прийняття загальними зборами акціонерів рішень з питань скликання позачергових зборів з будь-якого приводу; обов'язкового виконання вимог щодо проведення ревізійною комісією перевірки фінансово-господарської діяльності правління;

Ревізійна комісія – орган внутрішнього фінансового контролю юридичної особи, який обирається загальними зборами акціонерів (учасників) товариства не рідше одного разу на рік з метою контролю за фінансово-господарською діяльністю товариства. Компетенція та чисельний склад ревізійної комісії визначаються статутом товариства та законодавством.

призначення своїх представників для контролю за реєстрацією акціонерів для участі в загальних зборах.

Створені у процесі приватизації та корпоратизації 34 холдингові та державні акціонерні компанії доповнюють перелік підприємств із державною часткою.

Вартість державних пакетів акцій підприємств, що перебувають у процесі приватизації, складає 4642,47 млн грн., вартість пакетів акцій, які тимчасово залишені за державою, – 2831,4 млн грн.

За даними бухгалтерської звітності, у 2004 р. лише 495 АТ (тільки 19,1 % загальної кількості товариств з державними корпоративними правами) отримали прибуток.

Згідно з визначенням Світового банку, корпоративне управління поєднує в собі норми законодавства, нормативні положення та практику господарювання у приватному секторі, що дає змогу акціонерним товариствам залучати фінансові та людські ресурси, ефективно здійснювати господарську діяльність і таким чином продовжувати своє функціонування, нагромаджуючи довгострокову економічну вартість шляхом підвищення вартості акцій і додержуючи при цьому інтересів акціонерів та суспільства в цілому. Таке трактування терміна «корпоративне управління» містить як правовий аспект функціонування корпорації, так і вказує на економічні умови досягнення мети корпорації – ефективного використання ресурсів у господарській діяльності. Важливим є те, що інтереси акціонерів мають задовольнятися не просто одержанням прибутку корпорації, а шляхом підвищення вартості акцій. Врахований також соціальний аспект діяльності корпорації – додержання інтересів як акціонерів, так і суспільства в цілому. На наш погляд, це визначення поняття корпоративного управління є найбільш точним, повним та охоплює всі аспекти діяльності акціонерного товариства.

Загальновідома думка, яка знайшла широке обговорення серед фахівців та у науковій літературі, що, незважаючи на принципову узгодженість цілей

корпорації, єдиної моделі корпоративного управління не існує. Зарубіжні фахівці підкреслюють, що світові економічні події останніх років, а саме: фінансова глобалізація, збільшення кількості країн, які переймають ринкові підходи до економічної політики, фінансові та військові кризи – призвели до зростання усвідомлення важливості якісного корпоративного управління.

Фінансова глобалізація – це посилення взаємозалежності та взаємовпливу країн у сфері фінансових відносин. Характеризується зростанням ролі міжнародних кредитних відносин, міжнародного руху капіталів, розширенням джерел надходження доходів і розміщення активів у інших країнах. В її основі вільний рух капіталів, валюти, їх переміщення через національні кордони, результатом чого є формування глобальних фінансових ринків і світового фінансового співтовариства

Поняття фінансова криза має широке застосування до різних випадків, коли деякі фінансові установи або заощадження раптово втрачають велику частину своєї вартості. В 19-тому та на початку 20-го століття, багато фінансових криз пов'язували з банківськими кризами та багато рецесій співпало з цими кризами. До інших випадків, що також називають фінансовими кризами, належать: падіння фондових ринків, валютні кризи, банкрутства та дефолти.

У зв'язку з цим Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) на запит міністрів різних країн сформулювала загальні принципи корпоративного управління ОЕСР. Основний зміст принципів було сформульовано в аспекті п'яти основних категорій: 1) права акціонерів мають бути захищені; 2) ставлення до акціонерів (у тому числі дрібних та іноземних) має бути однаковим; 3) визнання ролі зацікавлених осіб в управлінні компанією; 4) вчасне розкриття інформації та її прозорість; 5) ефективний контроль за здійсненням менеджменту, підзвітність компанії акціонерам та забезпечення стратегічного управління компанією.

Це основні елементи моделі найліпшого корпоративного управління. Проголошені принципи можуть бути використані як на державному рівні різних країн для вдосконалення законодавства, так і в приватному секторі з метою розроблення систем корпоративного управління.

Менеджмент – вид діяльності, спрямованої на досягнення певних передбачених цілей виробничо-господарською організацією (підприємством), яка функціонує в ринкових умовах, шляхом раціонального використання її матеріальних, трудових і фінансових ресурсів.

Стратегічне управління – це процес розробки стратегій і управління організацією для успішної її реалізації. Стратегічне управління здійснюється в контексті місії організації, і його фундаментальна задача полягає в тому, щоб забезпечити взаємозв'язок місії з основними цілями організації в умовах мінливого зовнішнього середовища. Сутність стратегічного управління полягає в тому, що основою стратегічних рішень постає визначення поведінки організації в поточний момент, який при цьому розглядається як початок майбутнього.

Різні правові системи, існуюча практика господарювання, культурні традиції суспільства призвели до створення різних моделей корпоративного управління, але загальним для всіх систем має бути пріоритетність інтересів акціонерів, які довіряють корпораціям ефективно використовувати їх гроші. Зосередимося саме на тих проблемах управління, які виникають внаслідок розмежування власності та управління. ОЕСР вважає, що корпоративне управління «включає комплекс відносин між правлінням компанії, її радою, акціонерами та іншими зацікавленими особами і є одним із ключових елементів підвищення економічної ефективності, тобто наголошується на економічному аспекті діяльності корпорації і саме зростання ефективності виробництва вважається її головною метою».

Державу визначено основним суб'єктом політики економічного зростання, а серед особливо значущих завдань для неї названо «сприяння (за допомогою всіх наявних інструментів, фінансових та організаційних ресурсів) максимальній реалізації конкурентних переваг української

Під політикою економічного зростання розуміють систему заходів, спрямованих на збільшення фактичних об'ємів валового національного продукту і підвищення рівня зайнятості.

Високі технології – найновіші і найпрогресивніші технології сучасності. До високих технологій належать найбільш наукоємні галузі промисловості. Галузі високих технологій: мікроелектроніка, інформаційні технології, обчислювальна техніка, програмування, робототехніка, нанотехнології, атомна енергетика, космічна техніка, біотехнології, генна інженерія.

Економічна ефективність – це вид ефективності, що характеризує результативність діяльності економічних систем. Економічна ефективність визначається відношенням результату (ефекту) до витрат, що забезпечили його отримання. Узагальнюючий показник економічної ефективності – норма прибутку. Конкретнішими показниками економічної ефективності є продуктивність і фондомісткість праці, фондовіддача і фондомісткість продукції, матеріаловіддача і матеріаломісткість продукції, економічна ефективність капітальних вкладень, нової техніки, енергомісткість продукції та ін.

економіки, зміцненню та розвитку передусім наукоємних галузей, які вже сьогодні демонструють високий технологічний рівень і конкурентоспроможність, а отже, і готовність стати «локомотивами» високотехнологічного

зростання». Зазначається, що у сфері економічної політики немає відповідальнішого завдання, ніж підтримка таких виробництв, створення максимально сприятливих умов для діяльності національних компаній у відкритому конкурентному середовищі, оскільки «нова стратегія економічного і соціального розвитку має спиратися на національні пріоритети». Окремим завданням для держави встановлюється необхідність запобігання стихійним змінам у ринковій кон'юнктурі, забезпечення достатнього рівня національної безпеки та надійної стабільності грошово-фінансового

Відтворювальні пропорції характеризують співвідношення елементів, сторін, стадій процесу відтворення (виробництва, розподілу, обміну та споживання), тобто відображають відтворювальну структуру економіки. **Макроекономічні показники суспільного відтворення:** співвідношення між виробництвом, споживанням і нагромадженням суспільного продукту; між виробництвом, основними фондами й трудовими ресурсами, між двома підрозділами суспільного виробництва; соціальними секторами й групами населення в процесі відтворення доходів.

Соціальна структура суспільства характеризується сталими взаємовідносинами елементів у соціальній системі, кожний з яких функціонує на рівні складної підсистеми з певними взаємозв'язками, взаємозалежностями. Основними елементами соціальної структури є люди (індивіди, особистості), які обстоюють певні соціальні позиції (статуси) у системі соціальних відносин, виконуючи при цьому певні соціальні функції (ролі). Саме на основі статусно-рольових ознак соціальної структури суспільства відбувається об'єднання людей у соціальні спільності (класи, групи).

середовища, регулювання базисних пропорцій макроекономічного відтворення. Пояснюється, що необхідність зміцнення регулюючої функції держави зумовлена потребою істотно посилити її вплив на розвиток соціальної сфери та процесів, пов'язаних із змінами у соціальній структурі суспільства, подоланням глибокої диференціації доходів населення і зміцненням позицій середнього класу. До принципово важливих функцій держави віднесено забезпечення екологічної безпеки як однієї з невід'ємних складових національної безпеки країни. Окремий акцент робиться на необхідності для держави стати надійним гарантом конституційних прав і свобод громадян.

Вирішення питань структурної перебудови вітчизняної економіки вимагає багатомільярдних інвестицій, тим більше, що програми діяльності Кабінету Міністрів України 2001–2005 рр. визначають метою урядової політики

Диференціація доходів – різниця між рівнями грошових доходів різних груп населення. Звичайно розподіл доходів характеризується різницею між середніми річними доходами 10 відсотків групи громадян з найнижчими доходами і 10 відсотків групи громадян з найвищими доходами. Використовується також відношення між умовно максимальним і мінімальним доходами або співвідношення між мінімальним і максимальним рівнями оплати праці.

Середній клас — група людей, що має стійкі доходи, достатні для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб. До середнього класу, як правило, відносять таких людей, які мають високий рівень освіти і кваліфікація, і що займають в суспільстві проміжне становище: між багатою невеликою частиною і значною низькооплачуваною частинами населення.

«підвищення якості життя населення, забезпечення прав і свобод громадян, створення можливостей для вільного розвитку особистості на основі сталого економічного зростання». Тобто система державного управління України в сучасних історичних умовах має ґрунтуватися на поєднанні економічної активності, породжуваної ринком, і соціальної спрямованості держави, здатної забезпечити життєдіяльність виробничого сектора. Саме цей чинник має бути визначальним у побудові системи державного регулювання економіки, тобто сукупності інститутів, форм, методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на суб'єкти господарювання і ринкову кон'юнктуру з метою створення конкурентних умов для їх функціонування та розв'язання соціально-економічних проблем суспільства.

Законодавство не має конкретного нормативного визначення щодо державної частки у підприємстві із змішаною формою власності, за яким воно може вважатися державним, але розвиток інтернаціоналізації підприємництва і процеси інтеграції вимагають узгодження визначення державних підприємств із загальними підходами. Згідно з рекомендацією ОЕСР, «державними слід вважати підприємства, в яких державні органи володіють більшою частиною капіталу (понад 50 %) та/або ті, які ними контролюються (наприклад, шляхом призначення державних чиновників)». Закон України «Про підприємства в Україні» (від 27 березня 1991 р.) відносить до «державних» підприємства, засновані на державній власності (і в тому числі казенні). Таке визначення не враховує відкритих акціонерних товариств з державною часткою, в яких держава має можливість контролю за їх діяльністю. Крім того, відповідно до ст. 1 цього закону, підприємством є «самостійний господарюю-

чий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи та здійснює виробничу, науково-дослідницьку і комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу)». Зазначене унеможливає підведення державного підприємництва під законодавчі рамки для забезпечення соціальних гарантій, оскільки навряд чи можна очікувати високої прибутковості підприємства, яке ставить за мету, наприклад, забезпечення зайнятості в регіоні. Проте, Господарський кодекс України, який набрав чинності з 1 січня 2004 р., визначає підприємництво як самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, «що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку», тим самим розширюючи можливості державного підприємництва у сфері соціально-економічного регулювання.

Враховуючи важливість формування цивілізованого фондового ринку і корпоративного управління, останнім часом в Україні прийнято низку важливих правових документів, які мають стратегічне значення для подальшого розвитку корпоративного сектору і корпоративного управління: Указ Президента України від 26.03.2001 № 198 «Про додаткові заходи щодо розвитку фондового ринку України», яким затверджено Основні напрями розвитку фондового ринку України на 2001–2005 роки, постанова Кабінету Міністрів України від 14.08.2001 № 1046 «Про заходи щодо реалізації основних напрямів розвитку

Соціально-економічні гарантії — це метод забезпечення з боку держави задоволення різноманітних потреб громадян на рівні соціально визначених норм та нормативів. Соціальні гарантії реалізуються за кількома напрямками:

- 1) для зайнятих у процесі виробництва держава гарантує: нормальний рівень добробуту через мінімальний рівень заробітної плати та її індексацію; помірні податки; невтручання у підприємницьку діяльність.
- 2) задоволення пріоритетних потреб громадян та суспільства, які вона не може повністю довірити кожному громадянину самостійно: здобуття загальної освіти; виховання дітей і підлітків; підготовка кадрів; організація охорони здоров'я і розвитку фізичної культури тощо.
- 3) доходів окремих верств населення, які не можуть забезпечити життєвий рівень для себе і своєї сім'ї на рівні мінімальних соціальних стандартів незалежно від їх участі в процесі виробництва у таких формах: пенсії; різні види допомоги; стипендії; грошові виплати та їхня індексація; пільги в оподаткуванні.

фондового ринку України на 2001–2005 роки», а також розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.10.2001 № 487-р «Про затвердження заходів щодо удосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації фахівців фондового ринку і корпоративного управління в Україні на 2001–2005 роки». У 2002 р. прийнято новий Указ Президента України від 21.03.2002 № 280 «Про заходи щодо розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах», у 2003 р. видано розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.01.2003 № 25 «Про затвердження заходів щодо реалізації пріоритетних напрямів розвитку корпоративного управління в акціонерних товариствах».

Управління державними корпоративними правами має свою конкретну специфіку, свої економічні, організаційні та законодавчі особливості, проте є складовою загальних процесів управління державною власністю, державного регулювання економіки, тому для нього, як і для державного підприємництва взагалі, незалежно від форми його організації, головним критерієм ефективності повинна бути оцінка того, наскільки успішно реалізуються макроекономічні завдання, що відповідають системі орієнтирів державної регулюючої політики.

Таблиця 4.2

Кількість господарських товариств і об'єднань, створених у процесі реформування, станом на 1 січня, по роках

Господарські товариства й об'єднання	Україна					
	1997	1998	1999	2000	2001	2002
1	2	3	4	5	6	7
Усього АТ	30922	35443	35693	35218	34942	35134
У тому числі:						
– відкриті	8883	10879	11812	12045	12089	12171
- закриті	18981	23159	22789	22228	22100	22255
1	2	3	4	5	6	7
АТ, вид яких не визначено	3058	1405	1092	945	753	708
Товариства з обмеженою відповідальністю	147738	172525	185317	198068	221905	241799
Товариства з додатковою відповідальністю	718	762	745	726	719	721

Продовження таблиці 4.2

Повні товариства	1640	1852	1935	2006	1997	2013
Командитні товариства	653	770	822	826	799	762
Усього господарських товариств...	181671	211352	224512	236844	260362	280429
Асоціації	1902	2259	2326	2399	2516	2580
Корпорації	332	435	500	555	609	648
Консорціуми	51	54	51	57	57	61
Концерни	353	356	358	371	380	385
Об'єднання	1194	2010	2035	2043	2123	2141
Усього господарських об'єднань ...	3832	5114	5270	5425	5685	5815

Загальною тенденцією розвитку макросистем, орієнтованих на соціально сталий тип, є побудова структурно-функціональних відносин власності у такий спосіб, щоб вони сприяли вирішенню питань в соціально-економічній сфері. Зміни в структурі суб'єктів макросистем відбуваються під впливом змін у відносинах власності, а відповідно – і в об'єктах системи, розвиток яких залежить від позиції держави як суб'єкта, покликаною виконувати соціально-економічні функції, та від позиції ринку, основа функціонування якого полягає у конкурентоспроможності суб'єктів господарювання, що є об'єктами управлінського впливу. Отже, ефективність макросистеми залежить від її здатності використовувати механізми державного та ринкового регулювання, визначати правила поведінки суб'єктів, створювати для них умови господарювання, координувати їх діяльність і регулювати відносини власності таким чином, щоб отриманий результат задовольняв прагнення як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Державне корпоративне підприємство має бути використане державою як альтернативний прямому державному втручання механізм впливу на діяльність підприємств, які мають стратегічне значення для економіки й безпеки держави, з метою забезпечення умов суспільного відтворення, а також як засіб одержання дивідендів до державного бюджету шляхом корпоративної участі у прибуткових виробництвах.

Отже, метою системи управління державними корпоративними правами має бути визнана скоординована з іншими складовими

системи державного регулювання економіки країни діяльність, спрямована на підвищення ефективності макроекономічної та соціальної структур шляхом застосування державних корпоративних прав до суб'єктів господарювання. Соціально-економічні потреби країни та нездатність приватного сектора забезпечити умови розширеного суспільного відтворення є вихідними положеннями при формуванні завдань для системи управління державними корпоративними правами. Саме ступінь вирішеності поставлених завдань є визначальним щодо оцінки ефективності системи.

На сьогодні діяльність щодо управління державними корпоративними правами визнається неефективною. Підкреслимо, що мається на увазі ефективність функціонування держави як акціонера у межах певного інституціонального і правового середовища, яке також створюється державою. Проте, відповідність умов функціонування цілям здійснення функцій визначає можливість досягнення необхідних показників. Таким чином, визначається неефективною діяльність держави, насамперед, як системи організації суспільної влади щодо забезпечення необхідного впливу на об'єкти управління через використання механізмів державного управління, зокрема, шляхом формування організаційно-правової бази, здатної забезпечити її ефективну діяльність як акціонера.

Потреби суспільства викликають необхідність створення системи управління державними корпоративними правами, яка б ефективно функціонувала як на макро-, так і на мікрорівнях. Безумовно, пакети акцій, які належать державі, не можуть перебувати поза впливом системи державного управління. З огляду на сталі тенденції світового економічного розвитку, можна стверджувати, що сектор економіки представлений підприємствами із змішаною власністю, його буття й розвиток мають об'єктивну зумовленість, і завдання полягає не в його знищенні, а в ефективній, з точки зору загальносуспільних інтересів, участі в ньому держави. Саме він визначає об'єктивний склад системи управління державними корпоративними правами, її основу, є тим джерелом, з якого беруть витoki і структурна, і функціональна складові цієї системи як цілісного утворення.

Положення Державних програм приватизації, починаючи з 1998 року, є юридичним підґрунтям та методологічним посібником щодо продажу практично за безцінь великої кількості економічно привабливих підприємств, адже в Україні практично немає

можливості утримання у державній власності пакетів акцій, закріплених на умовах мікроекономічних показників протягом двох з половиною років із моменту закріплення відповідно до вимог цих законодавчо програмних документів. При цьому мова йде про виведення з-за меж державного контролю та регулювання не другорядних підприємств та галузей господарства, а саме підприємств стратегічних та природних монополістів, які безпосередньо мають забезпечити загальну, в тому числі й економічну, безпеку держави, а тому повинні бути націлені не на отримання термінового ефекту, а на виконання довгострокових програм, які матимуть наслідком не тільки економічний, а й соціальний та екологічний результати.

На сьогодні діяльність з управління державними корпоративними правами визнається неефективною. Підкреслимо, що мається на увазі ефективність функціонування держави як акціонера в межах певного інституціонального та правового середовища, яке також створюється державою. Проте, відповідність умов функціонування цілям здійснення функцій визначає можливість досягнення необхідних показників. Таким чином, визнається неефективною діяльність держави перш за все як системи організації суспільної влади щодо забезпечення необхідного впливу на об'єкти управління через використання механізмів державного управління, зокрема шляхом формування організаційно-правової бази, спроможної забезпечити її ефективну діяльність як акціонера.

Отже, формуючи структурну та функціональну складові системи, визначаючи суб'єкти управління, їх статус та повноваження, необхідно виходити з обсягу державного корпоративного сектора як об'єкта управління в загальнодержавному вимірі. На сьогодні практика його формування має принципові теоретичні та методологічні хиби: наявність пакетів акцій, що належать державі в суб'єктах господарювання, розглядається як певна організаційна поступка, як вимушений приватизаційний етап, в той час як набуття державою корпоративних прав є історично обумовленим явищем, яке потребує створення ідеологічного, теоретичного та методологічного підґрунтя, побудованого на розумінні того, що практика скорочен-

Мікроекономічні показники характеризують стан первинних ланок економічної діяльності: виробників, споживачів, власників ресурсів та відповідних ринків (товарів та ресурсів); діяльність конкурентів, обсяги попиту, пропозиції, ціни, рентабельність, витрати та інші

ня впливу держави на формування економічних засад українського суспільства за відсутності альтернатив з боку ринкових механізмів закриває можливості щодо реалізації соціально-позитивного сценарію створення економічної бази суспільного розвитку. Управління державними корпоративними правами не може розглядатися як сукупність дій та відносин, що виникають внаслідок стихійного процесу щодо набуття державою можливості тим чи іншим чином впливати на діяльність товариства залежно від розміру пакета акцій в його статутному фонді. Навпаки, розмір пакета акцій та зміст державних корпоративних прав мають визначатися в розрізі галузей та певних підприємств як складові частини загального механізму впливу держави на процеси суспільного відтворення.

Проголошений курс на скорочення величини державного сектора до 8–10 % ще більше актуалізує питання щодо необхідності визначення оптимального ступеня впливу держави на доленосні для економіки України підприємства. Втрата державою контролю за роботою підприємств, які забезпечують її економічну та соціальну стабільність, виправдана тільки за наявності достатньо розвинутого конкурентного середовища, сьогодні ж позиція держави має ґрунтуватися на необхідності збереження контролю за ключовими підприємствами на постійних або довготермінових засадах.

Держава повинна зберегти контроль через володіння контрольним пакетом або збереження права «золотої акції» за діяльністю основних природних монополістів, ключових підприємств машинобудівної, хімічної та металургійної галузей, а також відповідних за спрямованістю галузевих науково-дослідних і проектно-конструкторських інститутів. Протягом певного часу має залишатися під контролем держави низка транспортних і будівельних підприємств.

Держава повинна мати важелі впливу на роботу автотранспортних підприємств, підприємств автомобілебудування, суднобудування, металургійних, сільськогосподарського машинобудування, видобувних, хімічних і деревообробних підприємств; сільськогосподарських підприємств, що забезпечують збереження насінневого племінного фонду країни, а також ряду підприємств, які обслуговують сільське господарство та підприємств соціально-побутового призначення.

Особлива увага має бути приділена вирішенню подальшої долі дрібних пакетів акцій підприємств, що складають зараз значну

вагу у кількісному складі державного корпоративного сектора. Залежно від економічної доцільності подальшого їх утримання у власності держави, вони можуть бути продані або консолідовані шляхом викупу до розміру, який забезпечить необхідний вплив на підприємство. Крім того, утримання в державній власності пакетів акцій, які не забезпечують впливового управління, може бути визнано доцільним з точки зору участі держави у прибуткових виробництвах з метою отримання дивідендів до державного бюджету.

Ефективність корпоративної діяльності держави вимірюється її впливом на економічне та соціальне становище країни, отже, об'єктом оцінювання має бути система управління державними корпоративними правами в цілому, де ефективність окремих суб'єктів господарювання, що характеризує рівень досягнення економічного ефекту за найменших витрат, тобто продуктивність відіграє підпорядковану роль порівняно з ефективністю цільовою, яка характеризує роботу системи в цілому і досягається насамперед правильно визначеними цілями і обґрунтованими, методами їх досягнення, і тому її організаційне забезпечення та змістовне наповнення повинно відповідати потребам країни, її сьогоденню та майбутньому.

Отже, для управління державними корпоративними правами головним критерієм ефективності має бути оцінка того, наскільки успішно реалізуються макроекономічні завдання, як відповідають системі орієнтирів державної регулюючої політики, що може бути визначений як інтегрований показник узгодженості результату функціонування системи управління державними корпоративними правами з визначеною для неї метою.

Вирішення цієї проблеми потребує аналізу різних підходів до оцінки ефективності підприємницької діяльності. Найбільш розповсюдженими є ті, що засновані на показнику рентабельності і на порівнянні результатів господарської діяльності державної фірми та приватної корпорації, діючих у приблизно рівних умовах. За результатами цих оцінок можна бачити як переконливі факти високопродуктивного ведення справ на державних підприємствах, так і беззаперечні свідчення вкрай неблагополучної ситуації, що склалася у підприємствах приватної форми власності, адже не стільки форма власності, скільки характер управління підприємствами і наявність конкурентного середовища визначають рівень їх економічної ефективності і темпи росту виробництва.

Дотації – грошові кошти, що виділяються з державного і місцевих бюджетів для надання фінансової підтримки збитковим підприємствам, у яких грошова виручка від продажу виробленого продукту менше витрат на виробництво і продаж продукту, нижчим за рівнем бюджетам для покриття розриву між їх доходами і витратами. Дотація компенсує підвищені витрати, покриває збитки. Надання дотацій підприємствам дозволяє, з одного боку, запобігти їх банкрутству, з іншої – не допускати перевищення роздрібних цін на окремі споживчі товари і послуги, оскільки частина ціни на ці товари оплачується з бюджетних коштів за рахунок дотації.

витрати яких на одиницю виробленої продукції значно вищі, ніж в приватних фірмах, діючих в тій же галузі.

Серед причин, якими найчастіше пояснюють недостатню ефективність державних підприємств, виділяють «тепличі» умови господарювання (субсидювання, штучне підтримання цін) і бюрократизацію управлінського апарату. Крім того, вони обмежуються економічними, соціальними, юридичними рамками, відсутністю достатньої підприємницької свободи в умовах необхідності швидкого пристосування до нових економічних обставин. Але головною причиною низьких мікроекономічних показників підприємств із державною участю порівняно з приватними є зосередження державної власності у тому спектрі галузей, які з тих чи інших причин є малорентабельними і навіть збитковими, непривабливими для приватного капіталу.

Проте, в країнах з розвинутими ринковими відносинами питома вага державних підприємств, існуючих на межі мінімальної рентабельності або навіть за цією межею, значно більша. Вони користуються систематичними бюджетними дотаціями для підтримання господарської діяльності в належній формі. Більш того, серед тих державних форм, які в цілому виконують свої завдання й відраховують в бюджет значну долю отриманого прибутку, доволі велика частка підприємств,

Бюджетне субсидювання — це виділення коштів із бюджету вищого рівня бюджетам нижчого рівня. Воно може здійснюватися з різних причин. По-перше, для надання фінансової допомоги тим бюджетам, в яких відносно слабка дохідна база порівняно з їхніми видатками. По-друге, необхідність бюджетного субсидювання обумовлена пропорціями розподілу доходів між центральним і місцевими бюджетами. По-третє, необхідність субсидювання може визначатись тимчасовими факторами, наприклад реалізацією окремих державних програм, на які виділяються кошти із центрального бюджету, а фінансування здійснюється з місцевих бюджетів.

Таким чином, мікроекономічні показники не є визначальними при оцінці ефективності управління в державному секторі економіки.

Для оцінки економічного потенціалу державної власності та виявлення її функціональної ролі велике значення мають кількісні показники, які фіксують масштаби прямої державної участі в підприємницькій діяльності. Серед тих, що найчастіше використовуються:

- частка ВВП, що виробляється у державному секторі;
- відсоток державних активів у загальній сумі сукупних (матеріальних і фінансових) активів корпорацій;
- частка держави у виробництві умовно-чистої продукції;

Величина умовно-чистої продукції розраховується як різниця між обсягом валової продукції і витратами на сировину, матеріали, напівфабрикати, паливо, енергію.

$$УЧП = ОВ - МВ,$$

де ЧП — обсяг чистої продукції; ОВ — обсяг валової продукції; МВ — матеріальні витрати.

Показник умовно-чистої продукції містить новостворену продукцію (заробітна плата з нарахуваннями, прибуток), а також частину минулої праці (суму амортизаційних відрахувань).

$$УЧП = ЗП + ПР + АВ,$$

де ЗП — заробітна плата з нарахуваннями на соціальне страхування; ПР — прибуток підприємства, АВ — амортизаційні відрахування.

- питома вага державних інвестицій у промисловість та інфраструктуру, а також в основний капітал несільськогосподарських галузей;
- частка держави у валовому накопиченні основного капіталу;
- відносний показник чисельності робітників і службовців, зайнятих у державному підприємстві, та ряд інших.

Кожний з них характеризує специфічний аспект рівня розвитку державної власності. В результаті ряд змінних показників дають динамічну картину. Абсолютизація будь-якого показника, незалежно від його значущості, призводить до хибної уяви про реальні пропозиції між державною і приватною господарською діяльністю.

Так, порівняно зручний для статистики показник зайнятості дозволяє лише у самому загальному вигляді виявити масштаби впливу державної підприємницької діяльності на ринок праці: він дає можливість судити про ступінь ефективності державних програм розширення зайнятості та боротьби із безробіттям, але викорис-

Величина валового нагромадження основного капіталу оцінюється виходячи із загальної вартості основних засобів, придбаних інституційними одиницями (за винятком реалізованих) у звітному періоді, а також збільшення невикористаних активів, що відбулося в результаті продуктивної діяльності інституційних одиниць. Валове нагромадження основного капіталу включає такі елементи:

- придбання за відрахуванням вибуття матеріальних основних засобів (будівель, споруд, машин, обладнання), культивованих активів (поголов'я худоби, багаторічних насаджень), а також інших матеріальних основних засобів;
- придбання за відрахуванням вибуття нематеріальних основних засобів (витрати на розвідання корисних копалин, засоби програмного забезпечення, розважальні програми, оригінали літературно-художніх творів, інші нематеріальні активи, які відносяться до основних засобів);
- витрати на поліпшення невикористаних матеріальних активів, до яких належать капітальні витрати на поліпшення земель та підготовку їх до використання;
- витрати, пов'язані з передачею прав власності на невикористані активи, які включають матеріальні (природні активи, некультивовані біологічні ресурси, водні ресурси під землею) та нематеріальні активи (авторські права, патенти, ліцензії тощо).

тань цього індикатора для аналізу динаміки державного підприємства і господарської системи в цілому не може бути визнано правомірним без урахування показників змін продуктивності праці в державному і приватному секторах. Так само, зростання частки держави у валовому накопиченні основного капіталу аж ніяк не засвідчує однозначно про нові масштаби державної підприємницької діяльності, якщо при цьому не враховувати динаміку індикаторів фондоозброєності та фондовіддачі в обох секторах економіки.

Продуктивність праці – продуктивність виробничої діяльності людини, кількість продукції, яка виробляється за одиницю часу.

Фондоозброєність праці розраховується як відношення середньорічної вартості основних фондів до середньорічної кількості працюючих.

соціальні показники в загальнодержавному вимірі. Є труднощі з визначенням внеску підприємств зі змішаною формою власності та, відповідно, державного корпоративного сектора в розвиток економіки країни. Проте, аналіз показників звітності акціонерних то-

Фондовіддача основних фондів встановлюється як відношення обсягу виручки від реалізації продукції до середньорічної вартості основних фондів

вариств приводить до висновку, що за обсягом чистого доходу від реалізації продукції акціонерні товариства з державною часткою працюють більш ефективно, ніж акціонерні товариства, у статутному фонді яких державна частка відсутня. Більш того, отримані дані щодо підприємств зі змішаною формою власності свідчать про прямо пропорційну залежність обсягу виручки від реалізації продукції від розміру державної частки у статутному капіталі. Неповнота інформації щодо показників діяльності суб'єктів господарювання в цілому по Україні, а також швидкоплинний характер змін щодо форми власності підприємств та розміру пакетів акцій, що знаходяться у власності держави, не дозволяють говорити про абсолютність отриманих результатів, проте вони дають підстави констатувати, що динаміка нагромадження капіталу не послаблюється автоматично як наслідок присутності держави у власності підприємства. Останнє має враховуватися при прийнятті рішень щодо темпів та глибини приватизації.

Чистий дохід (виторг) від реалізації продукції визначається шляхом відрахування з доходу (виторгу) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) податку на додану вартість, акцизного збору, інших зборів або податків з обороту, та інших вирахувань з доходу (надані знижки, повернення товарів та ін.).

Суттєвим щодо визначення критеріїв оцінки ефективності управління державними корпоративними правами є те, що державна власність, навіть за умови її входження до корпоративного капіталу, не може позбутися своїх генетичних завдань – забезпечення суспільних потреб, що обумовлено іманентними функціями держави із формування та реалізації макроекономічної політики, забезпечення умов суспільного відтворення та соціальних гарантій. Слід погодитися із твердженням, що великі приватні корпорації, в силу значних масштабів виробничих та ринкових операцій, можуть серйозно впливати на макроекономічну ситуацію в державі, беручи участь в реалізації низки довгострокових програм регіонального чи національного масштабів. Але зрозуміло, що цей вплив на макроекономічні показники не є самоціллю й рухомою силою господарської діяльності приватного капіталу, який переслідує,

в першу чергу, мікроекономічний інтерес – отримання швидкого прибутку, збільшення обсягу продажу, зміцнення ринкових позицій, усунення небезпечного конкурента і таке інше. Стосовно суб'єкта господарювання з державним капіталом, який діє від імені центральної чи місцевої влади, на першому місці, навпаки, стоять завдання щодо досягнення макроекономічного ефекту в масштабі окремого регіону чи держави в цілому. До числа цих завдань можуть відноситися як власне економічні, так і соціально-економічні: підтримка важливих з точки зору національної економіки, але занепадаючих через непривабливість для приватного сектора, підприємств або галузей; забезпечення нормального функціонування інфраструктури; надання населенню пільгових послуг у сфері освіти, охорони здоров'я та соціального забезпечення; розширення можливостей працевлаштування безробітних шляхом фінансування різноманітних державних підприємницьких проектів тощо. Ці завдання вимагають застосування таких критеріїв, які характеризують соціально-економічний ефект від діяльності суб'єктів господарювання, в той час як мікроекономічні показники дозволяють судити тільки про їх порівняну життєздатність, не пояснюючи причин, через які у державному секторі поруч із рентабельними продовжують функціонувати й збиткові підприємства.

Отже, з огляду на визначену роль державної корпоративної власності, сформулюємо основні напрями її функціонування, оскільки саме вони мають визначити і відповідні організаційні рішення щодо їх ефективної реалізації. Це – організація належного контролю за своєчасним і повним надходженням дивідендів держави (як власника корпоративних прав) до державного бюджету при розподілі прибутку суб'єктів підприємницької діяльності зі змішаною формою власності (позиція держави як акціонера при прийнятті рішення про розмір дивідендів має враховувати довгострокові перспективи розвитку підприємства і відповідну можливість зростання ціни акцій та конкурентоспроможності українських підприємств); забезпечення ефективного використання і збереження державного майна, яке увійшло до статутних фондів суб'єктів підприємницької діяльності зі змішаною формою власності; контроль за додержанням суб'єктами підприємницької діяльності зі змішаною формою власності (органами управління ними) чинного законодавства, установчих документів і планів приватизації (для суб'єктів, що приватизуються); фінансовий контроль за рухом грошових потоків,

використанням інвестицій, додержанням зобов'язань підприємств перед державою і органами місцевого самоврядування, попередження порушень фінансової дисципліни; виявлення внутрішніх резервів виробництва – можливостей підвищення рентабельності підприємств, зростання продуктивності праці, більш економічного та ефективного використання коштів; формування і застосування ефективної прозорої системи банкрутства підприємств – і як механізму фінансового контролю, зокрема, на підприємствах, в яких державі належить контрольний пакет акцій, і як засобу фінансового контролю з боку держави як кредитора за неплатоспроможними підприємствами, що сприятиме фінансовому оздоровленню економіки в цілому; забезпечення доступності інформації щодо акціонерного капіталу, фінансово-господарської діяльності підприємств з метою надання інвесторам, у тому числі й індивідуальним, можливості отримання інформації про діяльність підприємств.

Крім того, державна корпоративна власність має сприяти реалізації таких природних макроекономічних функцій держави, як: заповнення економічних ніш з несприятливими умовами виробництва, приватний капітал до яких приходять повільно, але розвиток яких є необхідним для всієї економіки країни; реалізація державної структури та фінансово-економічної політики у господарському комплексі країни шляхом нівелювання значних диспропорцій економічного розвитку регіонів з метою забезпечення належних умов задоволення суспільних потреб; регулювання соціальних наслідків циклічного характеру виробництва з метою подолання безробіття; стимулювання розвитку наукомістких, прогресивних галузей виробництва, які вимагають значних первісних капіталовкладень і не забезпечують швидкої їх віддачі; збільшення кіль-

Фінансова дисципліна – стан дотримання органами державної влади й місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та іноземними громадянами визначених законодавством та нормативно-правовими актами фінансово-правових норм. Передбачає чітке дотримання встановлених приписів і порядку утворення, розподілу та використання грошових фондів та доходів.

Резерви виробництва і реалізації продукції розглядаються як невикористані можливості зростання і вдосконалення виробництва продукції та його кінцевих фінансових результатів

Функціонування ринкової економіки, як і будь-якої економічної системи, не є рівномірним і безперервним. Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про **циклічний характер економічного розвитку**. Циклічність є об'єктивною формою розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого.

кості та якості «суспільних» товарів, тобто сфер економічної, соціальної та адміністративної інфраструктури всього суспільства; запровадження заходів з охорони навколишнього середовища, встановлення екологічного балансу; стримування експансії іноземного капіталу.

Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними

правами держави були розроблені з метою вдосконалення системи управління корпоративними правами держави та з урахуванням Програми діяльності Кабінету Міністрів України. Основні підходи спрямовані на забезпечення економічної безпеки держави, контролю за функціонуванням соціально значущих галузей та підвищенням ефективності фінансово-господарської діяльності господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка, максимального соціально-економічного ефекту від функціонування цього сектору економіки. Управління корпоративними правами держави передбачає розв'язання таких завдань:

- забезпечення участі суб'єктів господарювання у здійсненні заходів, пов'язаних із виконанням державних функцій (економічна безпека, оборона, державні резерви, соціальні програми, державна монополія тощо), а також досягнення інших стратегічних цілей, визначених державою;
- збільшення за рахунок поліпшення фінансових результатів господарювання об'єктів управління надходженням сум податків і зборів до бюджетів, обов'язкових платежів (внесків) до державних цільових фондів, а також неподаткових надходжень у вигляді дивідендів (доходів), нарахованих на акції (частки, паї) господарських товариств, які перебувають у державній власності;
- здійснення контролю за використанням і збереженням майна господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка.

Вдосконалення системи управління корпоративними правами держави повинно здійснюватися за такими основними напрямками:

ведення обліку цих прав, їх класифікація залежно від особливостей завдань управління ними та розміру державної частки в статутному фонді господарського товариства шляхом формування та ведення Реєстру корпоративних прав держави; оптимізація кількості господарських товариств, у статутних фондах яких державна частка; створення надійного механізму захисту інтересів держави у процесі управління цими правами без обмеження законних інтересів інших власників; визначення повноважень та відповідальності суб'єктів управління; визначення критеріїв ефективності управління цими правами та законодавчого впровадження на їх основі моніторингу результатів управління; підвищення професійного рівня та відповідальності посадових осіб органів виконавчої влади та інших суб'єктів управління за результати діяльності відповідних господарських товариств. Зазначимо, що дефініція «корпоративні права держави» – це право держави, частка якої визначається в статутному фонді господарського товариства, що включає право на управління цим товариством, отримання певної частки його прибутку (дивідендів), активів у разі ліквідації відповідно до законодавства, а також інші права, передбачені законом та установчими документами.¹²¹

Для обліку корпоративних прав держави Фонд державного майна за участю інших органів виконавчої влади формує та веде Реєстр корпоративних прав держави, який передбачається як складова частина Реєстру об'єктів державної власності.

Корпоративні права держави класифікуються залежно від суб'єкта управління, ступеня корпоративного контролю держави у господарських товариствах, галузевих особливостей цих товариств і строку закріплення корпоративних прав у власності держави.

Залежно від ступеня корпоративного контролю держави за прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств, корпоративні права держави поділяються відповідно до їх обсягу на такі, що забезпечують контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств (більше ніж 50 % акцій), і такі, що неповною мірою забезпечують здійснення зазначеного контр-

¹²¹ Основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави (Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2004 № 155 «Про затвердження Основних концептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави»).

олу. Дефініція «суб'єкти управління корпоративними правами держави» означає, що до суб'єктів управління корпоративними правами держави пропонується віднести: Кабінет Міністрів України; Фонд державного майна; органи виконавчої влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України управляти об'єктами державної власності; громадян або юридичних осіб, визначених за результатами конкурсу, з якими укладено договір доручення з управління корпоративними правами держави.

Для оперативного управління дрібними низьколіквідними пакетами акцій (до 25 % статутного фонду) пропонується їх згрупувати в корпоративні фонди, управління якими може здійснюватися на договірних засадах в порядку, що визначатиметься Кабінетом Міністрів України.

Для виконання функцій з управління корпоративними правами держави суб'єктам управління доцільно призначати своїх представників – фізичних осіб в органах управління господарських товариств, визначених на конкурсних засадах.

Представники визначаються з найбільш досвідчених посадових осіб і спеціалістів суб'єктів управління. Передбачається, що суб'єкти управління реалізують повноваження щодо

управління корпоративними правами держави у такому порядку:

- Кабінет Міністрів України визначає систему та механізм управління корпоративними правами держави, здійснює інші повноваження щодо реалізації прав держави як власника корпоративних прав відповідно до законодавства та з урахуванням Основних підходів;
- Фонд державного майна здійснює управління: корпоративними правами держави у відкритих акціонерних товариствах,

Інститут спільного інвестування (далі - ІСІ) – корпоративний інвестиційний фонд або пайовий інвестиційний фонд, який провадить діяльність, пов'язану з об'єднанням (залученням) грошових коштів інвесторів з метою отримання прибутку від вкладення їх у цінні папери інших емітентів, корпоративні права та нерухомість. **Корпоративний інвестиційний фонд** – це ІСІ, який створюється у формі відкритого акціонерного товариства і провадить виключно діяльність із спільного інвестування. Початковий статутний фонд (капітал) корпоративного інвестиційного фонду формується за рахунок грошових коштів, державних цінних паперів, цінних паперів інших емітентів, що допущені до торгів на фондовій біржі або в торговельно-інформаційній системі, та об'єктів нерухомості, необхідних для забезпечення статутної діяльності.

утворених відповідно до законодавства про приватизацію (корпоратизацію); державними холдинговими (акціонерними, лізинговими та іншими) компаніями; корпоративними фондами; акціями закритих акціонерних товариств, що перебувають у власності держави, частками у спільних підприємствах, створених не в процесі приватизації; корпоративними правами держави в інших суб'єктах господарювання, що утворені за участю держави або в яких держава є правонаступником державних підприємств, установ та організацій;

- органи виконавчої влади, відповідно до галузевої належності суб'єктів господарювання, здійснюють управління: відкритими акціонерними товариствами, утвореними шляхом корпоратизації державних підприємств, до прийняття рішення про їх приватизацію; відкритими акціонерними товариствами, утвореними відповідно до законодавства про приватизацію; національними акціонерними компаніями, державними холдинговими (акціонерними, лізинговими та іншими) компаніями; державними акціонерними товариствами (корпоратизованими підприємствами), крім тих, управління якими здійснює Фонд державного майна;
- громадяни або юридичні особи, визначені на конкурсних засадах, з якими орган виконавчої влади укладає договір доручення з управління корпоративними правами держави.

Важливе місце займає визначення «Механізм забезпечення захисту інтересів держави». Корпоративні права держави в обов'язі, що забезпечує контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарських товариств, які мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави чи регіональне значення, доцільно передавати в управління Фонду державного майна, інших центральних органів виконавчої влади та до статутних фондів або в управління національних акціонерних компаній та державних холдингових компаній.

Лізинг – це вид інвестиційної діяльності, при якому спеціалізована лізингова компанія (яка виконує функції інвестора) купує вказане клієнтом майно та передає йому це майно в користування за оплати з можливістю переходу права власності на предмет лізингу до лізингоотримувача по закінченню строку лізингу.

Це означає законодавче закріплення положення про те, що управління корпоративними правами держави, переданими до статутних фондів державних холдингових компаній, є основним видом діяльності цих компаній.

Національні акціонерні компанії, які поєднують управління корпоративними правами держави з провадженням іншої господарської діяльності, поступово реорганізуються у державні холдингові компанії в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. Управління корпоративними правами держави в одному господарському товаристві може здійснюватися лише одним суб'єктом управління, корпоративні права держави відчужуються виключно Фондом державного майна.

Суб'єкти управління корпоративними правами держави в обсязі, що забезпечує контроль держави над прийняттям рішень щодо діяльності господарського товариства, повинні забезпечити:

- обрання (призначення) своїх представників до складу спостережної ради та ревізійної комісії товариства, а також голови правління та головного бухгалтера товариства;
- обрання до складу ревізійної комісії товариства осіб, які не належать до пов'язаних осіб та не перебувають в залежності від осіб, діяльність яких вони ревізують;
- надійність ведення обліку прав власності держави та інших акціонерів на належні їм корпоративні права держави шляхом відбору реєстраторів (зберігачів) акцій, які мають бездоганну професійну репутацію;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю товариства, зокрема шляхом конкурсного відбору аудитора товариства;
- підвищення ринкової вартості корпоративних прав держави, розширення присутності на ринку основних видів продукції, підготовку, затвердження, узгодження з відповідним державним органом та виконання фінансового плану товариства, дотримання затверджених критеріїв ефективності управління корпоративними правами держави.

Передбачається, що представники суб'єктів управління, в тому числі національних акціонерних компаній та державних холдингових компаній, яким корпоративні права держави передані в управління або для формування їх статутних фондів, виключно за погодженням з Фондом державного майна відповідно до угод, укладених між суб'єктами управління корпоративними правами

держави та Фондом, використовують ці корпоративні права для прийняття рішень щодо: ліквідації, банкрутства чи реорганізації товариства; внесення змін до установчих документів товариства; зменшення державної частки у статутному фонді товариства; відчуження активів товариства понад мінімальний розмір, визначений його статутом.

Суб'єкти управління в межах наданих повноважень забезпечують провадження діяльності господарськими товариствами відповідно до корпоративно-дивідендної політики держави, зокрема, щодо оптимального розподілу прибутку товариств, виплати дивідендів власникам корпоративних прав (враховуючи фінансове становище товариств), впливу розподілу прибутку на подальший розвиток товариств та виконання завдань державного бюджету з нарахування дивідендів.

Потребує законодавчого закріплення положення про те, що дивіденди, нараховані на корпоративні права держави, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, можуть спрямовуватися на фінансування витрат, пов'язаних із викупом акцій вторинної емісії акціонерних товариств або її часток у статутних фондах господарських товариств, а також на заходи, пов'язані з управлінням корпоративними правами держави.

Для сприяння надходженню недержавних інвестицій у розвиток стратегічно важливих господарських товариств, які мають регіональне значення, з одночасним забезпеченням в них контролю держави над прийняттям рішення щодо їх подальшої діяльності, пропонується запровадити механізм, у тому числі правовий, збереження державної частки у статутному фонді товариства в разі здійснення додаткових емісій акцій (реінвестування прибутку,

реінвестування – додаткове вкладення власного або іноземного капіталу в економіку у формі нарощування раніше вкладених інвестицій за рахунок отриманих від них доходів, прибутку. Реінвестування прибутку – одна із форм капіталізації прибутку, використання частини (або всього) прибутку акціонерного товариства для поповнення капіталу товариства.

резервування державних фондів для фінансування відповідних заходів тощо). Додаткові фінансові ресурси можуть залучатися також шляхом випуску облігацій підприємств та інших фінансових інструментів. У разі потреби доцільно внести зміни до законодавства.

З метою запобігання втратам держави внаслідок банкрутства

господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка, необхідно:

- створити єдину базу даних про підприємства з державною часткою, стосовно яких порушено провадження справ про банкрутство або розпочато процедуру досудової санації, отримано звернення кредиторів до господарських судів із заявами щодо порушення справ про банкрутство або накладено арешт на майно;
- забезпечити безпосередню участь уповноважених органів та уповноважених осіб у процесі реструктуризації підприємства та досудової санації, в тому числі шляхом погодження Фондом державного майна планів санації державних підприємств, стосовно яких прийнято рішення про приватизацію, та господарських товариств, у статутному фонді яких є державна частка, що забезпечує контроль над прийняттям рішень щодо їх діяльності;
- закріпити права Фонду державного майна брати участь у судовому розгляді справи про банкрутство та процесі призначення розпорядника майна, керуючого санацією і ліквідатора (арбітражного керуючого) господарських товариств, у статутному фонді яких державна частка становить більше ніж 25 %;
- запобігати фіктивному банкрутству господарських товариств та зниженню їх капіталізації шляхом забезпечення постійного моніторингу їх фінансово-господарської діяльності посадовими особами, обраними (призначеними) за поданням суб'єктів управління;
- запровадити антикризовий менеджмент на підприємствах, які перебувають у стані неплатоспроможності.

Ліквідатор – фізична особа, яка відповідно до рішення господарського суду організує здійснення ліквідаційної процедури боржника, визнаного банкрутом, та забезпечує задоволення визнаних судом вимог кредиторів у встановленому законом порядку.

Фіктивне банкрутство – завідомо неправдива офіційна заява громадянина – засновника або власника суб'єкта господарської діяльності, а також службової особи суб'єкта господарської діяльності, а так само громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності про фінансову неспроможність виконання вимог з боку кредиторів і зобов'язань перед бюджетом.

Антикризовий менеджмент – це процес застосування форм, методів і процедур, направлених на соціально-економічне оздоровлення фінансово-господарської діяльності індивідуального підприємця, підприємства, галузі, створення і розвитку умов для виходу з кризового стану економіки регіону або країни в цілому.

Для усунення перешкод у прийнятті рішення загальними зборами господарських товариств доцільно законодавчо закріпити порядок проведення повторних зборів акціонерів (учасників) за умови присутності на цих зборах осіб, які володіють більше ніж 50 відсотками голосів.

З метою підвищення ефективності управління дрібними пакетами акцій пропонується законодавчо закріпити захист інтересів міноритарних акціонерів шляхом визначення підстав та порядку викупу акцій у цих акціонерів на їх вимогу за ринковою вартістю, а також механізм кумулятивного голосування в процесі виборів членів спостережних рад.

Кумулятивне голосування – це голосування під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами. Результати кумулятивного голосування визначаються таким чином: кількість голосів, поданих «За» кожного кандидата, ділиться на кількість зареєстрованих для участі у Загальних зборах акціонерів голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у Загальних зборах акціонерів, та множить на 100%. Результат підрахунку округлюється до десятитисячної долі відсотка (чотири знака після коми). Обраними до складу органу, що обирається, вважаються особи, які за результатами кумулятивного голосування набрали найбільшу кількість голосів серед тих, хто набрав більше ніж 50 відсотків голосів. Впровадження кумулятивного голосування є мірою захисту інтересів портфельних інвесторів (значних міноритарних акціонерів), яка дозволяє їм обрати свого представника до органу управління товариства, навіть якщо мажоритарний акціонер володіє більш ніж двома третинами голосів

Існує в практиці управління поняття «контроль та оцінка ефективності управління корпоративними правами держави». Воно означає, що, відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України, необхідно, щоб із залученням державних і регіональних органів державної влади розроблялася стратегія розвитку та затверджувалися фінансові плани господарських товариств, утворених у процесі приватизації (корпоратизації), національних акціонерних компаній, державних холдингових компаній та інших господарських товариств, в яких держава володіє корпоративними правами в обсязі, що забезпечує контроль над прийняттям рішень щодо їх діяльності.

Фінансовий план — це план формування, розподілу і використання фінансових ресурсів. Фінансовий план підприємства складається на рік з поквартальною розбивкою та відображає очікувані фінансові результати в запланованому році. Призначення фінансового плану полягає у визначенні обсягу фінансових результатів, а також сукупної потреби підприємства у певних розмірах фінансових ресурсів, необхідних для фінансування передбачених обсягів розширення виробництва, виконання фінансово-кредитних зобов'язань, розв'язання соціальних завдань і матеріального стимулювання працівників підприємства.

звернення до державних органів про вживання відповідних заходів. Без вирішення організаційного та кадрового забезпечення корпоративне управління не є дієздатним.

Кабінет Міністрів України повинен затверджувати порядок визначення повноважень посадових осіб та представників держави в господарських товариствах, у статутних фондах яких є державна частка, здійснення контролю та забезпечення відповідальності цих осіб перед державою.

З метою організаційного та кадрового забезпечення управління корпоративними правами держави пропонується утворити в органах, уповноважених управляти корпоративними правами держави, відповідні структурні підрозділи, укомплектовані кадрами, які пройшли курс навчання за спеціальними професійними програмами; запровадити встановлення відповідності рівня підготовки фахівців з питань управління корпоративними правами держави кваліфікаційним вимогам, особливо для осіб, які є представниками суб'єктів управління або пропонуються ними для обрання (призначення) на посади органів управління господарських товариств.

Проводити професійну підготовку та перепідготовку осіб з питань управління корпоративними правами держави у навчальних закладах, визначених на конкурсних засадах, у порядку, встановленому Фондом державного майна, за затвердженими ним навчальними програмами.

Для контролю та оцінки ефективності управління корпоративними правами держави суб'єкти управління: забезпечують проведення моніторингу та здійснення постійного контролю за виконанням затверджених планів; систематично заслуховують звіти голів спостережних рад та голів правління, обраних (призначених) за поданням суб'єктів управління; про результати моніторингу подають інформацію Кабінету Міністрів України та Фонду державного майна, у разі потреби ініціюють

Визначити в посадових інструкціях державних службовців, які представляють інтереси держави у спостережних радах або ревізійних комісіях господарських товариств, положеннях про відповідні структурні підрозділи уповноважених органів обов'язки своєчасно і високоякісно виконувати завдання з управління корпоративними правами держави, встановлені уповноваженими органами, а також конкретні функції та відповідальність за результати цієї діяльності.

При цьому зазначені функції є додатковим завданням до основних повноважень за посадою на період їх виконання; установити, що проведення регулярної оцінки діяльності осіб, які здійснюють управління корпоративними правами держави, є обов'язковим. Уповноважений орган повинен проводити постійний аналіз виконання посадовими особами господарського товариства, уповноваженими управляти корпоративними правами держави, покладених на них обов'язків.

Одним з основних критеріїв проведення оцінки виконання державними службовцями своїх обов'язків є якість здійснення ними функцій з управління державними корпоративними правами, яка враховується під час вирішення питань про присвоєння чергового рангу, встановлення передбачених законодавством надбавок або зміни їх розміру, просування по службі, включення їх до обов'язкових умов контракту з головою правління національної акціонерної та державної холдингової компанії.

Завдання щодо управління корпоративними правами держави, переданими до статутного фонду цих компаній; питання про матеріальне стимулювання за ефективність управління корпоративними правами держави; покладено на голову правління. Результати діяльності національної акціонерної та державної холдингової компанії, а також товариств, корпоративні права держави яких передано в управління або для формування статутного фонду національної акціонерної та державної холдингової компанії контролюється державними органами.

Механізм укладення з юридичними особами, яким корпоративні права держави передані в управління на комерційних засадах, а також головами спостережних рад та головами правління господарських товариств, опціонних контрактів на придбання корпоративних прав таких товариств за фіксованою ціною визначається Кабінетом Міністрів України.

Практика притягнення до відповідальності згідно із законодавством за невиконання або неналежне виконання представниками

з управління корпоративними правами держави своїх обов'язків потребує ретельної розробки. Крім того, необхідно забезпечити формування і ведення Реєстру корпоративних прав держави у встановленому порядку.

Треба вдосконалити рекомендації щодо формування цілей, завдань і методів корпоративного управління залежно від розміру корпоративних прав держави у господарських товариствах, галузевої специфіки та завдань, поставлених перед конкретними господарськими товариствами.

Щодо передачі повноважень з управління корпоративними правами держави відповідних господарських товариств органам, уповноваженим управляти корпоративними правами держави, з попереднім узгодженням цього питання з Кабінетом Міністрів. Необхідно створити державні корпоративні фонди для здійснення управління дрібними низьколіквідними пакетами корпоративних прав держави на комерційних засадах.

Індикативний план – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань. Індикативні плани мають низку особливостей, які суттєво відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план є комплексом рекомендацій; по-друге, рекомендації не мають обов'язкового характеру; по-третє, показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети й наміри держави; по-четверте, мобільний характер плану передбачає можливість коригування його параметрів відповідно до змін на ринку; по-п'яте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів.

У практиці управління державною власністю особливе місце займає захист інтересів дрібних акціонерів шляхом визначення підстав та порядку викупу акцій самим товариством у цих акціонерів на їх вимогу за ринковою вартістю.

Природно, що в державі необхідно запровадити **індикативні плани** для уповноважених управляти корпоративними правами щодо збільшення присутності на ринку основних видів продукції, **чистого прибутку** (зменшення збитків), надходження дивідендів на державну частку, зменшення кредиторської заборгованості, погашення заборгованості із заробітної плати та інших соціальних виплат.

Потребують доопрацювання з урахуванням Основних кон-

Чистий прибуток – частина балансового прибутку підприємства, що залишається в його розпорядженні після сплати податків, зборів, відрахувань і інших обов'язкових платежів до бюджету. Чистий прибуток використовується для збільшення оборотних коштів підприємства, формування фондів і резервів, і реінвестицій у виробництво

цептуальних підходів до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави положення про представника органу, уповноваженого управляти відповідними корпоративними правами держави, в органах управління господарських товариств. Необхідно в посадових інструкціях

державних службовців (у разі, коли вони представляють інтереси держави у спостережних радах або ревізійних комісіях господарських товариств), положеннях про відповідні структурні підрозділи передбачити обов'язки щодо своєчасного і якісного виконання завдань, відповідальність за результати цієї діяльності.

Існує економічна та юридична потреба у створенні в органах виконавчої влади, уповноважених управляти державними корпоративними правами, структурних підрозділів з питань управління цими правами.

Також важливим є питання щодо конкретизації функцій та відповідальності представника органу, уповноваженого управляти відповідними корпоративними правами держави, в органах управління господарських товариств, у статутних фондах яких державна частка становить менше ніж 50 відсотків.

Важливою проблемою є якісні характеристики осіб, уповноважених управляти корпоративними правами держави і порядок регулярної оцінки діяльності цих осіб. Ще досі не існують основні критерії відбору навчальних закладів, що здійснюватимуть підготовку та перепідготовку осіб, які забезпечують управління корпоративними правами держави.

Навчальні програми з професійної підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з питань управління корпоративними правами держави потребують значного доопрацювання.

Необхідно забезпечити дотримання представниками з управління корпоративними правами держави методичних рекомендацій з питань виявлення фактів введеного до фіктивного банкрутства господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка та зниження їх капіталізації.

Щодо підвищення відповідальності керівників підприємств, у статутних фондах яких є державна частка, голів і членів спосте-

режних рад, а також представників з управління корпоративними правами держави за діяльність або бездіяльність, яка призводить до зростання боргів, банкрутства підприємств, то ці питання потребують доповнень у законодавство. Необхідно прийняття Верховною Радою України законопроекту про збільшення розміру сукупних беззаперечних вимог кредитора (кредиторів) до боржника, що дає підстави для порушення господарським судом справи про банкрутство, з урахуванням важливості суб'єктів господарювання для економіки та безпеки держави та внести зміни до законодавства з питань банкрутства, в якому передбачити право участі Фонду державного майна як третьої особи в процесі порушення або розгляду справ про банкрутство.

Удосконалити положення про атестацію голів правлінь відкритих акціонерних товариств, холдингових компаній та державних акціонерних компаній та положення про порядок укладання або переукладання контракту з головою правління відкритого акціонерного товариства, холдингової компанії та державної акціонерної компанії.

Удосконаленню підлягають типові форми контракту з головою правління відкритого акціонерного товариства, зокрема щодо посилення відповідальності голови правління за виконання умов контракту, ефективне використання майна і прибутку товариства; навчання та атестації голови правління відповідно до вимог законодавства; удосконалення стимулювання голови правління за прибуткову діяльність господарського товариства; порядку звітності голови правління, визначення умов та розміру оплати праці.

Усунення перешкод для надходження недержавних інвестицій у розвиток стратегічно важливих підприємств, а також господарських товариств, які мають регіональне значення, потребує наукових рекомендацій та пропозицій щодо: впровадження інституту «золота акція» у новостворених державою господарських товариствах, які мають стратегічне значення для економіки України.

Ці підприємства потребують залучення недержавних інвестицій; тому порядок формування за рахунок дивідендів, отриманих на державну частку, спеціального фонду для збереження розміру державного пакета акцій в статутному фонді; емісії облігацій як альтернативного механізму додаткової емісії акцій при збереженні розміру державної частки в статутному фонді акціонерного товариства; потребують прозорого механізму прийняття рішення.

Потребує визначення порядку передачі їм активів, які прямо або опосередковано (через корпоративні права) належать державі, а також умов заборони здійснення такої передачі в разі, коли у нових господарських товариствах державна частка становитиме менше ніж 50 відсотків. Для стратегічно важливих підприємств, у статутних фондах яких державна частка становить більше ніж 50 відсотків та які перебувають у стані неплатоспроможності, план виходу із зазначеного стану визначається державними органами. При цьому необхідно залучати до цього у встановленому порядку консалтингові та інжинірингові вітчизняні та іноземні фірми.

Необхідно опрацювати механізм запровадження антикризового менеджменту на підприємствах, у статутних фондах яких є державна частка та які перебувають у стані неплатоспроможності. Удосконалити конкурсний відбір реєстраторів для ведення реєстрів власників акцій господарських товариств, у статутних фондах яких державна частка становить більше ніж 50 відсотків.

Аналіз роботи реєстраторів, які ведуть реєстри власників акцій господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка, з метою виявлення фактів порушення вимог законодав-

Консалтинг — діяльність спеціалізованих компаній із надання інтелектуальних послуг (поради і рекомендації) з різноманітних питань виробничої діяльності, фінансів, зовнішньоекономічної діяльності створення та реєстрації фірм, дослідження і прогнозування ринків товарів і послуг, розробки бізнес-проектів, маркетингових програм, інноваційної діяльності, пошуку шляхів виходу з кризових ситуацій, підготовки статутних документів тощо.

Інжиніринг в традиційному розумінні — це інженерно-консультативні послуги, пов'язані з підготовкою виробничого процесу, або послуги із забезпечення нормального перебігу процесу виробництва та реалізації продукції. Через те, що інжиніринг передбачає велику кількість різноманітних послуг, які входять до категорії інжинірингових, інжинірингові фірми спеціалізуються за напрямками: інженерно-консультативні — надають послуги без наступних поставок обладнання; інженерно-будівельні — можуть надавати весь комплекс послуг, які пов'язані зі створенням промислових та ін. об'єктів на умовах «під ключ»; консультативні — надають послуги з управління підприємствами, комп'ютерним технологіям, організації виробництва, збуту, фінансів; інженерно-дослідницькі — спеціалізуються на розробці технологічних процесів та технологій виробництва нових матеріалів.

ства, зловживання посадовими обов'язками в інтересах третіх осіб є невідкладним заходом для заміщення в установленому порядку їх іншими реєстраторами, відібраними на конкурсних засадах.

Критерії оцінки ефективності управління корпоративними правами держави передбачають підвищення вимог до змісту та порядку подання інформації Кабінетові Міністрів України органами, уповноваженими управляти корпоративними правами держави, за наслідками моніторингу результатів такого управління.

Потрібний постійний щоквартальний моніторинг діяльності господарських товариств, у статутних фондах яких є державна частка, а також орендних підприємств, створених на базі цілісних майнових комплексів, у розрізі кожного органу управління. Про результати моніторингу інформувати Кабінет Міністрів України та у разі потреби звертатися до державних органів з вимогою вжити відповідних заходів.

Необхідно запровадити громадські заслуховування звітів осіб, що здійснюють функції з управління корпоративними правами держави, а також голів правлінь стратегічно важливих підприємств, у статутних фондах яких є державна частка. Також потрібно, виходячи з потреб розвитку громадського суспільства, розробити та затвердити порядок відбору виконавця для проведення аудиту та формування ревізійних комісій господарських товариств, у статутному фондї яких державна частка становить більше ніж 50 відсотків. Передбачити у разі внесення змін до державного бюджету фінансування заходів, пов'язаних із створенням єдиної бази даних про підприємства, у статутних фондах яких є державна частка, щодо яких порушено провадження справ про банкрутство і розпочато процедуру досудової санації, та забезпечити доступ до цієї інформації органів виконавчої влади, вітчизняних та іноземних інвесторів Мінекономіки.

Положення про здійснення контролю за розпорядженням активами, що належать господарським товариствам, у статутних фондах яких державна частка становить більше ніж 50 відсотків,

повинно передбачати прозору процедуру прийняття відповідних рішень та вдосконалення механізму планування фінансових результатів діяльності господарських товариств.

Фінансові результати діяльності підприємств характеризуються такими економічними показниками, як валовий і чистий дохід, прибуток.

В цьому аспекті важливе місце займає подання інформації про накладення арешту на майно державних підприємств, стосовно яких прийнято рішення про приватизацію, та господарських товариств, у статутних фондах яких державна частка становить більше ніж 25 відсотків, а також про звернення кредиторів до господарських судів з питань порушення справ про банкрутство зазначених підприємств.

Отже, в Україні здійснюються широкомасштабні економічні реформи, внаслідок яких змінюються структура економіки і структура власності, форми управління, виникають напрями підприємницької та управлінської діяльності. У процесі реформування державної власності в Україні створено понад 35 тис. акціонерних товариств (АТ), 18 млн громадян України стали власниками іменних цінних паперів.

Формується новий корпоративний сектор економіки і фондовий ринок, основу яких становлять ефективно працюючі національні АТ. Загальний обсяг емісії цінних паперів в Україні досяг 120 млрд грн., а загальний обсяг торгівлі цінними паперами за рік на фондовому ринку України становить більше ніж 39 млрд грн. Ще більших масштабів досягли процеси концентрації акціонерного капіталу, зміни керівників органів управління АТ. У зв'язку з цим на фондовому ринку та в корпоративному управлінні постійно виникають конфлікти, відчувається брак кваліфікованих кадрів. Посилюється необхідність проведення наукових досліджень процесів формування акціонерного ринку, концентрації капіталу, ефективності фінансово-господарської діяльності корпоративного управління. Це потребує розробки державної програми корпоративного управління, формування національної моделі корпоративного управління, національних принципів корпоративного управління і кодексу корпоративного управління, а також створення державної системи підготовки і перепідготовки фахівців для роботи у цьому секторі економіки.

З огляду ж на останні організаційні рішення чільного Президента України 2005 р. щодо передання функцій з управління державними корпоративними правами центральному органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, а саме – Фонду державного майна України, – стає зрозумілим нагальність вирішення багатьох економічних, політичних і соціальних завдань. Важливим кроком було прийняття 21 вересня 2006 р. Верховною Радою Закону України

«Про управління об'єктами державної власності», в якому система взаємодії держави у сфері корпоративних форм відносин власності знайшла більш чітке визначення, що відповідає сучасним умовам євроінтеграції. Новий підхід продемонстрував Кабінет Міністрів, перш за все, на галузевому рівні управління державною власністю. Так, Мінтрансв'язку розробив концепцію реформування управління підприємствами залізничного транспорту. Реформування передбачається здійснити на протязі десяти років у три етапи.

На першому (2006–2008 рр.) розмежують функції державного управління і управління господарською діяльністю у галузі: передадуть їх Мінтрансв'язку, у складі якого буде створений урядовий орган держуправління у сфері залізничного транспорту. На базі «Укрзалізниці», залізничних шляхів та інших підприємств, організацій та установ галузі створюється Державна акціонерна компанія «Українські залізниці» як єдиний виробничо-технологічний комплекс.

В статутний капітал ДАК передається: майно «Укрзалізниці», державних залізничних шляхів та підприємств, що входять до її складу; 100 % акцій ВАТ, повноваження по управлінню якими передані «Укрзалізниці»; акції, долі та паї, що належать державі у статутному капіталі господарських товариств, створених на базі майна підприємств залізничної галузі.

Повний перелік майна, яке вноситься у статутний капітал ДАК, визначає комісія по корпоратизації за результатами розгляду і аналізу інвентаризації майна залізниць, підприємств, організацій та установ залізничного транспорту. 100 % акцій ДАК «Українські залізниці» закріплюються у державній власності. У компанію ввійдуть установи та окремі об'єкти соціальної сфери, пов'язані із створенням належних умов для забезпечення безпеки руху й охорони праці працівників залізничного транспорту.

Після створення ДАК залізниці та державні підприємства, які безпосередньо задіяні у процесі залізничних перевезень, реорганізуються у її філіали, а інші підприємства, організації та установи, майно яких передане в її статутний капітал, реорганізуються у дочірні підприємства компанії. При цьому внутрішня структура залізниць, а також існуюча система централізованого формування доходів від перевезень та їх розподіл не будуть мати суттєвих змін. Реформуванню підлягає фінансово-економічна система галузі.

На другому етапі (2008–2010 рр.) будуть вирішені питання подальшої ринкової трансформації.

Філія — відокремлений підрозділ юридичної особи, що розташований поза її місцезнаходженням та здійснює всі або частину її функцій, зокрема функції представництва. Філії не є юридичними особами. Вони наділяються майном, що надано їхньою юридичною особою, і діють на підставі затверджених ним положень. Керівники філій призначаються юридичною особою і діють на підставі його доручення. Відомості про філії мають бути вказані в засновницьких документах тої юридичної особи, що створила їх.

На третьому етапі (2011–2015 рр.) намічено здійснити повне розмежування управління інфраструктурою та перевезеннями.

У вересні 2006 р. прем'єр-міністр В. Янукович заявив, що Кабінет Міністрів почав масштабне реформування вугільної промисловості. «Форма Міністерства вугільної галузі у найближчий час буде вже несучасною. У нас має бути державна акціонерна компанія, яка у процесі реформування буде спокійно змінювати форму власності, реформування має бути еволюційним, а не революційним»¹²².

Концепція реформування передбачає створення Державної акціонерної компанії, у склад якої ввійдуть більшість шахт, що видобувають енергетичне вугілля. Шахти, що спеціалізуються на коксуючому вугіллі, будуть приватизовані. Для більш ефективного управління компаніями, що зайняті видобутком бурого вугілля, планується створити держпідприємство «Буре вугілля».

Передбачається, що Державна акціонерна компанія буде об'єднуватися з Національною акціонерною компанією «Енергетична компанія України», що створить вертикальну інтеграцію «вугілля – електроенергія». Таке об'єднання дозволить на базі державної власності знижувати ціну основної сировини – вугілля, а власникам-вугільникам – мати гарантований ринок збуту. Підприємствам металургійної галузі передбачається продати державні шахти, що видобувають коксуюче вугілля, з метою створення вертикально інтегрованих компаній за схемою «вугілля – кокс – метал». Заплановані урядом ринкові механізми управління державною власністю передбачають строки перебудови до 2008 р.

¹²² «2000». – 29.09. 2006 р.

Запитання і завдання

1. Дайте визначення поняття «державні корпоративні права».
2. Охарактеризуйте якісно і кількісно величину державної власності в Україні на початковому періоді (функція Віпера).
3. Які головні аспекти управління державною власністю?
4. Які основні функції державної власності?
5. Назвіть методи управління корпоративними правами.
6. Дайте оцінку ефективності діяльності державних підприємств у галузевому зрізі.
7. Назвіть основні концептуальні підходи до підвищення ефективності управління корпоративними правами держави.
8. Як здійснюється управління корпоративними правами держави? Назвіть головні вимоги до цього процесу.
9. Як можна охарактеризувати законодавче забезпечення діяльності державних акціонерних компаній в поточному періоді?
10. Яке місце займає корпоративна власність в системі державного регулювання?

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.
2. Закон України «Про приватизацію державного майна», 4 березня 1992 р.
3. Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію), 14 квітня 1992 р.
4. Закон України «Про приватизаційні папери», 10 березня 1992 р.
5. Закон України «Про оренду державного та комунального майна», 10 квітня 1992 р.
6. Закон України «О регулюванні товарообмінної (бартерної) діяльності. 23.12.1998 р.
7. Закон України «Про державну програму приватизації» від 12 лютого 1998 р.
8. Закон України «Про особливості приватизації пакета акцій, що належить державі у статутному фонді відкритого акціонерного товариства «Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча» від 2 листопада 2000 р.
9. Закон України «Про оренду державного та комунального майна» від 10 квітня 1992 р.
10. Закон України «Про державну програму приватизації», 3 червня 1997 р.
11. Закон України «Про державну програму приватизації», 18 травня 2000 р.
12. Закон України «Про державну програму приватизації», 12 лютого 1998 р.
13. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», 2 липня 1999 р.
14. Постанова Верховної Ради України «Про звіт Фонду державного майна України про виконання державної програми приватизації на 1999 р.» від 19 жовтня 2000 р.
15. Постанова Верховної Ради України «Про концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду», 31 жовтня 1991 р.

16. Постанова Верховної Ради України «Про державну програму приватизації», 26 січня 1994 р.

17. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку повернення у державну власність об'єктів приватизації у разі розірвання або визнання недійсними

18. Указ Президента України «Про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку» від 14 лютого 1997 р.

19. Указ Президента України «Про Положення про Національне агентство України з управління державними корпоративними правами» від 2 вересня 1998 р.

20. Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення приватизації у 1995 р.» (23 травня 1995 р.).

21. Указ Президента «Про завдання та особливості приватизації державного майна у 1996 р.» (19 березня 1996 р.).

22. Указ Президента «Про заходи щодо забезпечення прав громадян на використання приватизаційних майнових сертифікатів», 26 листопада 1994 р.

23. Указ Президента «Про заходи щодо прискорення процесу малої приватизації в Україні», 30 грудня 1994 р.

24. Указ Президента «Про участь Української фондової біржі в приватизаційних процесах», 27 лютого 1995 р.

25. Указ Президента «Про заходи щодо забезпечення приватизації у 1995 році», 23 травня 1995 р.

26. Указ Президента «Про завдання та особливості приватизації державного майна у 1996 р.», 19 березня 1996 р.

27. Указ Президента «Про державну програму підтримки малого підприємництва», 12 травня 1998 р.

28. Указ Президента «Про додаткові заходи щодо компенсації громадянам втрат від знецінення заощаджень в установах Ощадного банку України й Укрдержстраху», 27 березня 1998 р.

29. Указ Президента «Про державну програму приватизації на 1999 рік» (відмінений Постановою ВРУ від 5 лютого 1999 р.).

30. Указ Президента «Про державну програму приватизації», 29 грудня 1999 р.

31. Декрет Кабінету Міністрів України «Про додаткове регулювання орендних відносин» від 10 квітня 1992 р. (із змінами і доповненнями, внесеними Декретом Кабінету Міністрів України від 20 травня 1993 р., Законами України від 26 січня 1994 р. та 13 листопада 1996 р.).

32. Декрет Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі», 17 травня 1993 р.

33. Декрет Кабінету Міністрів України «Про перелік майнових комплексів підприємств, приватизація або передача в оренду яких не допускається», 31 грудня 1992 р.

34. Декрет Кабінету Міністрів України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі», 17 травня 1993 р.

35. Декрет Кабінету Міністрів України «Про приватизацію цілісних майнових комплексів державних підприємств та їх структурних підрозділів, зданих в оренду», 20 травня 1993 р.

36. Бесчастний Л., Мельник В., Куди рухається Україна?//Економіка України. – 1994. – № 10. – С. 93.

37. Богиня Д., Волинський Г. Приватизація: цілі, напрями, проблеми//Економіка України. – 1995. – № 3. – С. 3.

38. Боришкевич О. Тенденції розміщення депозитарних розписок//Вісник Національного банку України. – 1997. – № 11. – С. 46–48.

39. Бруно М. Глибокий кризис и реформа//Вопросы экономики. – 1997. – № 2. – С. 4–30.

40. Будкин В. С., Назимова Н. К., Шепелюк Г. А. Опыт перехода восточноевропейских стран к рыночной экономике. – К.: УкрИНТЭИ, 1992.

41. Гаврилишин О. та ін. Україна на роздоріжжі. – К.: Фенікс, 1998.

42. Гаврилишин О. Г. Основні елементи теорії ринкової системи. – К.: Наукова думка, 1992.

43. Гальчинський А. Історизм відносин власності: методологічні аспекти аналізу//Економіка України. – 1993. – № 9.

44. Гальчинський А. Україна: поступи в майбутнє. – К.: Основи, 1999.

45. Гегель Г. В. Ф. Философия истории: Соч. в 8-ми т.

46. Гош О. Теорія і практика постсоціалістичної державної власності//Економіка України. – 1993. – № 8.

47. Гош О. Система форм власності перехідних суспільств//Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 60.

48. Грей Дж. Кінець «кінця історії» чи поразка ідеології//День, 22 серпня 2002 р.

49. Гришан Ю. Державне регулювання діяльності підприємств у післяприватизаційний період//Економіка України. – 2000. – № 11. – С. 20–21.

50. Губанов С. Эволюция отношений собственности: форма – содержание//Экономист. – 1997. – № 2. – С. 81.

51. Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України за 2000 р.

52. Ионов М. Роль государства в экономике//Экономист. – 1995. – № 8. – С. 15.

53. Колодко Г. Уроки десяти лет постсоциалистической трансформации//Вопросы экономики. – 1999. – № 3. – С. 25–26.

54. Корецький І. С. Американська книжка, яка заслуговує на пильну увагу в Україні//Економіка України. – 1994. – № 3. – С. 96.

55. Корнаи Я. Устойчивый рост как важнейший приоритет//Вопросы экономики. – 1996. – № 10. – С. 34–35.

56. Корнієнко В. Суспільна власність, як стратегічна мета//Економіка України. – 1993. – № 6.

57. Кредисов А., Бодров В., Леоненко П. Неолібералізм, як ідеологія і теоретична основа соціального ринкового господарства//Економіка України. – 1993. – № 1. – С. 59–68.

58. Кредисов А., Бодров В., Леоненко П. Суть, структура і принципи соціального ринкового господарства//Економіка України. – 1993. – № 2. – С. 38–47.

59. Криза «грошового жанру» або стабілізація без економіки//День, 10 жовтня 2000 р.

60. Кучма Л. Вірю в український народ. – К.: Альтернативи, 2000.

61. Кучма Л. Доповідь на Всеукраїнській нараді економістів//Економіка України. – 1995. – № 11. – С. 13.

62. Лукінов І. Наслідки і перспективи ринкових перетворень в економіці України//Економіка України. – 1995. – № 12.

63. Лукінов І., Білоус О., Степаненко В. Проблеми ціноутворення і стабілізації грошового обігу//Економіка України. – 1992. – № 6. – С. 11.

64. Лукінов І. До стратегії економічного розвитку//Економіка України. – 1994. – № 2. – С. 4.

65. Львов Д. Экономическая наука в новой России//Вопросы экономики. – 1997. – № 1. – С. 149.

66. Мочерний С. До якої системи рухатися?//Економіка України. – 1993. – № 6. – С. 17–18.

67. Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічний аспект)//Економіка України. – 2000. – № 2. – С. 21–22.

68. Наказ Фонду державного майна України «Про продаж акцій ДАСК Укррічфлот. – № 105 від 26 лютого 1993 р.

69. Овечкін В. С. Деякі проблемні питання застосування Арбітражними судами законодавства про приватизацію//Вісник Вищого арбітражного суду України. – 1992. – № 4.

70. Омелянович Л. Состояние и проблемы торговли//Экономика Украины. – 1995. – № 7. – С. 50.

71. Панчишин С. Макроекономіка. – К., 2001.

72. Пахомов Ю. Економічні трансформації в Україні у контексті світового досвіду//Інформація і ринок. – 1996. – № 1. – С. 16–17.

73. Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В. Пути и перспективы современной цивилизации. – К., 1998.

74. Пинзеник В. Україна на роздоріжжі. – К.: Вид-во «Фенікс», 1998. – С. 202.

75. Покритан А., Зверев М. Сучасна криза і ринкова реформа//Економіка України. – 1994. – № 7. – С. 21.

76. Попов В. Україна на шляху до ринкової економіки//Економіка України. – 1993. – № 2. – С. 4.

77. Поповкін В., Власик А., Кваснюк Б., Шумило І. Українська економіка у 1995 році. Спроби аналізу та прогнозу//Економіка України. – 1995. – № 3. – С. 12.

78. Рижов В. Прагматика для прем'єра//День, 14 липня 2000 р.

79. Рудченко О., Омелянчик Н. Фінансові аспекти приватизації в Україні//Економист. – 1998 (10 жовтня). – С. 56.

80. Сакс Дж. Рыночная экономика и Россия. – М.: Экономика, 1994.

81. Сакс Дж., Пивоварський О. Економіка перехідного періоду (Уроки для України). – К.: Основи, 1996.

82. Славов М., Бакаєв О., Підлісний П., Ревенко В. Методологічні основи приватизації річкового транспорту в Україні//Економіка України. – 1998. – № 9. – С. 24–32.

83. Слюсар В. Приватизація підприємств харчової промисловості//Економіка України. – 1996. – № 6. – С. 43–48.

84. Сорос Дж. Новая глобальная финансовая архитектура//Вопросы экономики. – 2000. – № 12. – С. 68.

85. Стігліц Дж. Є. Реформи в стилі МВФ//День, 18 квітня 2003 р.

86. Стратегія сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови української економіки на період 2004–2015 роки. Науково-практична конференція 21–22 квітня. Київ//Урядовий кур'єр. – 2004. – № 75. – С. 2–3.

87. Тарасевич В. Ефективність національної економіки//Економіка України. – 1993. – № 5. – С. 38–45.

88. Ткаченко О. Якою ми хочемо бачити свою державу//Сільські вісті. – 14 вересня 1998 р.

89. Торги в ПФТС 12.12.2000 р.//Окно в Україну. – 2000 (13 декабря). – С. 4.

90. Фридмен М. Количественная теория денег. – М.: Элфипресс, 1996.

91. Хубиев К.. Критерии преобразования собственности//Экономист. – 1995 – № 8. – С. 72.

92. Черняк В. Модель економіки: вибір України//Економіка України. – 1995. – № 9. – С. 31–32.

93. Чечетов М., Жадан І. Удосконалення управління державними корпоративними правами – стратегічний напрям ринкових перетворень в Україні//Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 10.

94. Чумак В., Єфремов В. До питання про розвиток і приватизацію морського транспорту в Україні//Економіка України. – 1992. – № 1. – С. 26.

95. Чухно А. А. Проблеми теорії перехідного періоду ринкової трансформації економіки України//Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Економіка. – 1999. – С. 17–19.

96. Шаров О. Проблеми розвитку Національної депозитарної системи України//Вісник НБУ. – 2000. – № 12.

97. Шарп У. Ф., Александер Г. Дж., Бейли Дж. В. Інвестиції. – М.: Инфра-М, 1999.

98. Юрчишин В. До аналізу причин і наслідків занепаду сільського господарства//Економіка України. – 2001. – № 2. – С. 57.

99. Ющенко В., Лисицький В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. – К.: Скарби, 1998.

100. Ellerman D. Voucher Privatization with Investment Fund: At Institutional Analysis, – World Bank Policy Research report? 1998/ – # 1924 b/ – P. 110.

101. Sachs I/Warner A. Economic eform and Pr. Cess of Glotal integration. – Brooking Papers on Economic Activity I. W/D/C/Institution. 1995.

102. Stern N., Stiglitz I. A Framework for a Development Strategy in a Market Economy: Objectives, Scope, Institutional Instruments, EBRD, Working Paper 20. EBRD. L. April, 1997.

103. Williamson J. The Washington Consensus Revisited. In Louis Emmeij (ed) Economic end Social Development into the XXI Century. – Washington: Dc. inter – American Development Bank., 1997.

